

VALVONTAKOMISSION TYÖKALUSTA
PUOLUEETTOMUUSVARTIOINNIN ETULINJAAN –
SUOMEN MERIVALVONNAN KEHITYS VUOSINA 1944–1960

Pro gradu -tutkielma

Yliluutnantti
Mikael Tammisalo

Sotatieteiden maisterikurssi 7
Merisotalinja

Huhtikuu

2018

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

Kurssi Sotatieteiden maisterikurssi 7	Linja Merisotalinja
Tekijä Yliluutnantti Mikael Tammisalo	
Opinnäytetyön nimi Valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartioinnin etulinjaan – Suomen merivalvonnan kehitys vuosina 1944–1960	
Oppiaine, johon työ liittyy Sotahistoria	Säilytyspaikat Doria-julkaisuarkisto Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto
Aika Huhtikuu 2018	Tekstisivuja 77 Liitesivuja -
TIIVISTELMÄ <p>Tutkimus käsittelee Suomen merivalvonnan kehitystä vuosina 1944–1960. Tavoitteena oli selvittää, miten Suomen merivalvonta kehittyi tuona ajanjaksona ja mitkä seikat vaikuttivat siihen. Tutkielmassa tarkasteltiin rauhan ajan merivalvonnan kehitystä, merivalvontaa operatiivisessa suunnittelussa sekä Suomea koskeneiden kansainvälisten velvoitteiden ja teknologian kehityksen vaikutusta merivalvontaan.</p> <p>Tutkimusmenetelmänä käytettiin asiakirja- ja kirjallisuuslähteisiin perustuvaa laadullista tutkimusta. Keskeisimpänä lähderyhmänä käytettiin primäärilähteitä, jotka koostuivat Kansallisarkistossa säilytettävistä merivalvontaa käsittelevistä Puolustusvoimien asiakirjoista. Muita lähderyhmiä edustivat aikakauden ohjesäännöt, ohjeet ja oppaat, aikalaistutkimukset ja myöhempi tutkimuskirjallisuus. Kerätty aineisto analysoitiin aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin.</p> <p>Sotien jälkeisinä vaaran vuosina liittoutuneiden valvontakomissio ohjasi Suomen merivalvontaa omien tarpeidensa mukaan. Moskovan ja Pariisin rauhansopimuksien asettamat rajoitteet vaikuttivat merivalvontaan vain välillisesti. YYA-sopimus ja Porkkalan vuokra-alueen palautus edellyttivät Suomelta uskottavaa merivalvontaa. Merivalvontaan liittyneet rauhan ajan organisaatiot muuttuivat useita kertoja tarkasteltavalla ajanjaksolla. Puolustusvoimien vuosien 1952 ja 1960 organisaatiomuutosten takia merivalvonnan johtosuhteet muuttuivat myös useita kertoja. Organisaatiomuutosten yhteydessä merivalvonnan johtamiseen liittyvät tehtävät hajautettiin eri esikuntiin. Merivalvontaa ohjaavat asiakirjat päivittyivät useita kertoja tarkasteltavalla ajanjaksolla. Sodan ajan merivalvontaan liittyvä kehitys alkoi Puolustusvoimien täydennyskokoontamiseksi liittyvällä suunnittelulla vuonna 1950. Ensimmäiset vastuualueiden merivalvontasuunnitelmat laadittiin Pääesikunnan operatiiviseen käskyyn n:o 8 liityen. Suunnitelmia päivitettiin uusien operatiivisten käskyjen ilmestyessä, mutta merkittäviä muutoksia ei tapahtunut. Tutkielmassa tarkastellulla ajanjaksolla merivalvonnan suorituskyky kasvoi, kun aistitähystyksen rinnalle saatiin ensimmäisiä merivalvontaan soveltuvia tutkia. Määrärahojen puutteen takia tutkavalvonta ei kuitenkaan muodostunut läheskään kattavaksi tarkastellun ajanjakson aikana. Kiinteän vedenalaisen valvonnan kehitystyö käynnistyi, mutta sitä ei vielä otettu käyttöön.</p> <p>Merivalvonnan kehitys käynnistyi vaaran vuosien jälkeen, kiihtyen 1950-luvun loppua kohti. Kansainväliset sopimukset asettivat velvoitteita, joihin merivalvonnan piti vastata. Kehitystä ohjasivat rauhan ajan organisaatiomuutokset, operatiivinen suunnittelu ja tekniikan kehitys.</p>	
Avainsanat laivasto, merenkulkuhallitus, meripuolustus, merivalvonta, merivartiostot, merivoimat, puolueettomuusvartiointi, rannikkotyöstö, sotakokemukset, tutka, vedenalainen valvonta	

SISÄLLYSLUETTELO

1	TUTKIMUSPERUSTEET.....	1
1.1	Johdatus tutkielman aiheeseen	1
1.2	Tutkimustilanne: merivalvonta sotahistorian tutkimuskohteena.....	4
1.3	Tutkimusongelma, kysymyksenasettelu ja tutkimuksen rakenne	6
1.4	Tutkielman rajaus ja näkökulma	8
1.5	Tutkimusmenetelmä ja tutkielman lähdeaineisto	10
1.6	Keskeiset käsitteet ja määritelmät	15
2	MERIVALVONTA VAARAN VUOSINA	18
2.1	Sotakokemukset merivalvonnan kehittämisessä	18
2.2	Puolustusvoimat ja merivalvonta rauhan kannalle	21
2.3	”Ždanovin merivalvojat” – valvontakomission aika	23
2.4	Toimintaedellytykset palautuvat – Pariisin rauha ja YYA-sopimus	25
3	RAUHAN AJAN MERIVALVONNAN KEHITYS	28
3.1	Puolustusrevisio, puolustusvoimien uudelleenjärjestely ja merivalvonta	28
3.2	Porkkalan palautus vaikuttaa merivalvontaan	32
3.3	Merivalvonta tutka-aikakaudelle – tekninen valvontakyky kehittyy	34
3.4	Merivalvonnan perusteasiakirjat päivittyvät	39
3.5	”Varsinaisten tehtäviensä ohella” – viranomaisyhteistyö merivalvonnassa	42
3.6	Pääesikunnan meripuolustusosaston lakkauttaminen.....	46
4	MERIVALVONTA OPERATIIVISESSA SUUNNITTELUSSA.....	49
4.1	Operatiivinen käsky n:o 1 – merivalvonnan järjestelyjen perusta luodaan.....	49
4.2	Operatiivinen käsky n:o 8 – merivartiokomppanian paluu	53
4.3	Operatiivinen käsky n:o 11 – merivalvonta eturintamassa	59
4.4	Operatiivinen käsky n:o 13.....	62
4.5	Merivalvonta ohjesäännöissä	63
4.6	Sodan ajan merivalvontatoimikunta 1958-1959.....	67
5	YHDISTELMÄ	71
6	LÄHDELUETTELO	78

VALVONTAKOMISSION TYÖKALUSTA PUOLUEETTOMUUSVARTIOINNIN ETULINJAAN – SUOMEN MERIVALVONNAN KEHITYS VUOSINA 1944–1960

1 TUTKIMUSPERUSTEET

”Merivoimat voivat osallistua merivalvontaan ajoittain, tietyillä suunnilla ja tietyissä tilanteissa, mutta pysyvää merivalvontavastuuta niille ei annettane.”

-Meripuolustuksen tarkastaja, kenraaliluutnantti E.I. Järvinen, 1954¹

Yllä oleva on ote meripuolustuksen tarkastajan lausunnosta pääesikunnan operatiiviselle osastolle, koskien vastuualueiden merivalvontasuunnitelmia. Nyt vuonna 2018 Järvisen toteamus kuulostanee monista lukijoista käsittämättömältä, mutta tutkijalle se on ennen kaikkea mielenkiinnon herättävä ärsyke, ja aiheeseen perehtymisen myötä tärkeä muistutus aikalaiskäsitteiden tuntemisen ja niiden oikean käytön merkityksestä historian tutkimuksessa. Kuten arvoisa lukija saattaa jo arvatakin, vuonna 1954 merivoimilla tarkoitettiin jotain muuta kuin nykyään. Siispä: Jos merivoimat eivät kerran vastanneet merivalvonnasta kylmän sodan alkuvuosina, niin ketkä siitä oikein vastasivat?

1.1 Johdatus tutkielman aiheeseen

Merivalvontaviestitysohje vuodelta 1942 sivuaa merivalvonnan käsitettä seuraavasti: ”Rauhan aikana ja puolueettomuusvartioinnissa on merivoimien valvontaa suorittavien elimien tehtävänä lähinnä valtakunnan alueellisen koskemattomuuden ja rannikon ynnä meriliikenteen silmälläpito.”²

Merivalvonta-asemaopas vuodelta 1953 taas toteaa merivalvonnasta seuraavaa: ”Merivalvonta on järjestelmällistä ja keskeytymätöntä merialueen havainnoimista tai tietyn kohteen silmälläpitoa. Sen tarkoituksena on vieraiden alusten paljastaminen ja niiden toiminnan jatkuva

¹ Pääesikunnan (PE:n) asiakirja n:o 65/Meriptsto/OT 11 b sal, 2.6.1954. T 23107/9, F:8 OTsal, Kansallisarkisto (KA).

² *Merivalvontaviestitysohje*. Kustannusosakeyhtiö Otavan syväpaino, Helsinki 1942, s. 3.

seuraaminen, oman meritoiminnan seuraaminen sekä jatkuvien ilmoitusten tekeminen näistä toiminnoista.”³

Vuoden 1954 *Kenttäohjesääntö II* määrittelee merivalvonnan suppeammin, mutta hyvin samansuuntaisesti: ” [Merivalvonnan tarkoitus on] valtakunnan merialueella ja sen läheisyydessä tapahtuvan meritoiminnan jatkuva havainnoiminen, havaintojen ilmoittaminen ja meritilanteen seuraaminen.”⁴

Tutkielmassa tarkasteltavan ajanjakson lopulla, vuonna 1960, merivalvonta määriteltiin salaisena asiakirjana jaetussa *Merivalvontaohjeessa* seuraavasti: ”Merivalvonnan tehtävänä rauhan aikana on valtakunnan aluevesien ja niihin liittyvän merialueen valvonta ja sen tarkoituksena on erityisesti todeta valtakunnan turvallisuutta vaarantava toiminta, selvittää vieraiden sotaluusten liikkuminen ja toiminta valtakunnan aluevesirajan läheisyydessä sekä mahdolliset alueloukkaukset.”⁵

Vaikka näissä ohjesäännöissä, ohjeissa ja oppaissa tarkastellaan merivalvonnan määritelmää ja sen tehtäviä sekä käsitteellisellä että taisteluteknisellä tasolla, voidaan niiden perusteella ensinnäkin todeta, että merivalvonta käsitteenä ei muuttunut merkittävästi tutkielmassa tarkasteltavalla ajanjaksolla. Toiseksi, tähän tutkielman kannalta keskeiseen käsitteeseen ei liity ainakaan suoranaista anakronismin uhkaa, vaikka aihetta lähestyisi hyödyntäen esiymmärrystä, joka on syntynyt tutkielman kirjoitushetkellä voimassa olevan määritelmän⁶ kautta. Lukijan on kuitenkin hyvä hahmottaa, että nykyisen reaaliaikaisen, kattavan ja tunnistetun, sensorifuusiolla muodostettavan ja tietoliikenneyhteyksien välityksellä jaettavan meritilannekuvan sijaan tarkasteltavalla ajanjaksolla merivalvonta oli yksittäisten kohteiden havainnointia, enimmäkseen aistinvaraisesti, ja tietojen raportointia ja viestittämistä käytettävissä ollein keinoin. Vaikka se ei näistä määritelmistä suoraan käykään ilmi, kylmän sodan alkuvuosina merivalvonta keskittyi erityisesti vieraiden valtioiden sota-alusten havainnointiin, kauppameriliikenteen ja muiden merellä liikkujien ollessa toissijainen kohde.

Jatkosodan päättyessä puolustusvoimat demobilisoitiin Moskovan välirauhansopimuksen ehtojen mukaisesti vuoden 1939 vahvuuteen ja merivoimille asetettiin valvontakomission käskystä väliaikainen kokoonpano, johon myös rannikkotykistö kuului. Samassa yhteydessä ai-

³ *Merivalvonta-asemaopas (Mv-as-opas)*. Tykistön kuvalaboratorio, Lahti 1953, s. 7.

⁴ *Kenttäohjesääntö, II osa (KO II)*. Kauppalehti Oy:n kirjapaino, Helsinki 1954, s. 216, 252.

⁵ PE:n asiakirja n:o 238/Meriptsto/13c sal, 25.5.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA, s. 1.

⁶ Merivalvonnan nykyinen määritelmä ja tehtävät: *Merivalvontaohje 2015*. Juvenes Print Oy, Tampere 2015, s. 9–10, ST IV Käyttö rajoitettu.

emmin itsenäinen merivartiolaitos, joka oli sotien ajan toiminut osana merivoimia, liitettiin merivartiorykmenttinä rajavartiostojen esikunnan alaisuuteen, osaksi muodostettavaa sisäasiainministeriön alaista rajavartiolaitosta.⁷

Moskovan välirauhansopimus, sen toteutumista valvonut liittoutuneiden valvontakomissio, Porkkalan vuokra-alue, Pariisin rauhansopimus sekä Neuvostoliiton kanssa solmittu sopimus ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta (YYA-sopimus) vaikuttivat Suomen sotilas- ja turvallisuuspolitiikkaan ja velvoittivat Suomea myös merirajojen ja aluevesien valvonnan sekä puolueettomuusvartiointin suhteen. Jatkosodan jälkeisinä vaaran vuosina niin merivoimien kuin merivartiostojenkin joukkoja kuormitti lisäksi merkittävästi miinanraivaus merialueilta.⁸

Meripuolustuksen sodanjälkeisessä väliaikaisessa organisaatiossa ei tapahtunut merkittäviä muutoksia ennen vuotta 1952, jolloin toteutettiin puolustusrevisiokomitean työn tuloksena puolustusvoimien uudelleenjärjestely. Pääesikuntaan perustettiin meripuolustusosasto, jota johti puolustusvoimien tarkastajistoon ja kenraalikuntaan kuuluva meripuolustuksen tarkastaja. Laivastojoukot jatkoivat toimintaansa merivoimien nimellä merivoimien komentajan alaisuudessa, kun taas rannikkotykistö liitettiin osaksi maavoimia. Meripuolustuksen tarkastaja vastasi kuitenkin edelleen rannikkotykistön ja merivoimien (so. laivaston) toiminnan yhteensovittamisesta. Seuraava tutkielman aiheen kannalta merkittävä rauhan ajan organisaatiouudistus tapahtui vuonna 1960, jolloin pääesikunnan meripuolustusosasto lakkautettiin ja merivoimista (so. laivastosta) tuli niin teoriassa kuin käytännössä itsenäinen puolustushaara. Rannikkotykistö pysyi edelleen osana maavoimia, ja siirtyi tuolloin meripuolustuksen tarkastajan vastuulta tykistön tarkastajan vastuulle.⁹

Merivalvonnan järjestely- ja johtovastuu oli vuoteen 1952 saakka merivoimien komentajalla. Vuonna 1952 vastuu siirtyi osin pääesikuntaan ja osin vastualueiden komentajille. Vuonna 1960 meripuolustusosaston lakkauttamisen yhteydessä osa vastuusta siirtyi takaisin merivoimien komentajalle. Tarkasteltavalla ajanjaksolla rauhan aikaisen merivalvonnan käytännön suorittamisesta vastasivat ensisijaisesti rannikkotykistön linnakkeet ja merivartiostojen meri-

⁷ Kirjavainen, Ilmari: Rajavartiolaitos 1944–1969, *Rajavartiolaitos 1919–1969*. Toimituskunta, Länsi-Savon kirjapaino Oy, Mikkeli 1969, s. 340–341.

⁸ Visuri, Pekka: Puolustuspolitiikka sodan jälkeisinä vuosikymmeninä, *Puolustusvoimat 1944–1974: Puolustusvoimien rauhan ajan historia osa 2*. Eero Elfvingen; Mikko Karjalainen & Veli-Matti Syrjö (toim.), WS Bookwell Oy, Helsinki 2006, s. 12–41.

⁹ Vähäkangas, Petri: *Sotilaspoliittisen tilannearvion vaikutus meripuolustuksen kehittämiseen toisen maailmansodan päättymisestä vuoteen 1973*. Yleisesikuntaupseerikurssin diplomityö n:o 2295, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2000, s. 9–10;

vartioasemat ja alukset. Muiden tehtäviensä ohessa merivalvontaan osallistuivat merivoimien alukset, ilmavoimien ilma-alukset, sekä merenkulkuhallituksen alaisista siviilimerenkulkuviranomaisista luotsit ja majakanvartijat.¹⁰ Rauhan aikaisen toiminnan lisäksi merivalvonta liittyi operatiiviseen suunnitteluun sen käynnistyessä sotien jäljiltä uudestaan vuonna 1948.¹¹

1.2 Tutkimustilanne: merivalvonta sotahistorian tutkimuskohteena

Meripuolustusta käsittelevä kylmän sodan historiantutkimus on pääosin jaettavissa kahteen kategoriaan. Ensimmäisen kokonaisuuden muodostavat meripuolustuksen uhkakuva, tehtävät ja doktriini sekä näiden kehitys, joita tarkastellaan pääosin turvallisuus- ja sotilaspoliittisista näkökulmista. Toisen, sotataidollisemman pääkategorian muodostavat tutkimukset, jotka keskittyvät sotilaallisten uhkakuvien, suorituskykyjen, ja taktiikan kehitykseen. Myös yleisen teknologian kehityksen mahdollistamia sotateknisiä innovaatioita on tutkittu jonkin verran, joskin ne ovat olleet pääasiassa aikalaistutkimuksia, joissa on tutkittu esimerkiksi ohjusaseiden ja tutkan vaikutuksia ja mahdollisuuksia ”meikäläisissä olosuhteissa”, kuten monien aikalaistutkielmien otsikoissa kuvataan. Yleisesti suomalainen kylmän sodan sotahistoria on tutkijoille hedelmällistä maaperää, koska puolustusvoimien asiakirjat ovat pääosin vapautuneet tutkijoiden käyttöön vasta hiljattain. OT-salaisten ja erittäin salaisten asiakirjojen salassapitokausi päättyy vasta 40 vuoden kuluttua, joten niiden osalta tutkijoiden saataville tulee uutta aineistoa vielä yli 20 vuoden ajan.

Suomen kylmän sodan aikaista meripuolustusta on väitöskirjan laajuudessa tarkastellut viimeisimpänä Juuso Säämänen vuoden 2017 väitöksessään *Suurmaihinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan*. Aiempia aihetta sivunneita väitöskirjoja ovat Pekka Visurin *Totalisesta sodasta kriisinhallintaan* vuodelta 1989 ja Ove Enqvistin *Kellä saaret ja selät on hallussaan... – Rannikopuolustuksen aluekysymykset autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa* vuodelta 2007. Säämäsen väitöskirja perehtyy meripuolustuksen kehitykseen maihinnousuntorjuntakyvyn kautta, Visuri sivuaa aihetta aikakauden sotilas- turvallisuuspolitiikkaan liittyen ja Enqvistin tutkimuksen liittymäpinta aiheeseen on meripuolustuksen sotien jälkeinen ryhmitys ja alueiden käyttö. Näissä väitöskirjoissa ei kuitenkaan käsitellä merivalvontaa kuin ohimennen, tutkimusten varsinaisten aiheiden näkökulmasta käsin.

¹⁰ Lappalainen Matti; Keijo Mikola & Juhani Niska: *Kivilinnoista karkaistuun teräkseen – Rannikotykistöaselaajan historia ja tekninen kehitys*. Rannikotykistöjoukko-osastojen historiasarja, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1994, s. 52–54, 72–76; Sundbäck, Esa: *Merivartiointia 75 vuotta – Merivartiolaitoksen ja merivartiostojen historia 1930–2005*. Kainuun Sanomat Oy, Kajaani 2005, s. 138–147;

¹¹ Visuri, Pekka: *Puolustusvoimat kylmässä sodassa – Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961*, WSOY:n graafiset laitokset, Juva, 1994, s. 109.

Vuosina 2000 ja 2001 valmistui kaksi yleisesikuntaupseerikurssin diplomityötä, jotka tarkastelevat merivoimien sodanjälkeistä kehitystä doktriinin kehityksen ja sotilaspoliittisen tilannearvion vaikutuksen näkökulmasta. Petri Vähäkankaan *Sotilaspoliittisen tilannearvion vaikutus meripuolustuksen kehittämiseen toisen maailmansodan päättymisestä vuoteen 1973* ja Juha Torkkelin *Miinanraivauksesta puolueettomuuden suojaamiseen ja maihinnousun torjunnan aikavoittoon* muodostavat rinnakkain luettuina kattavan kokonaiskuvan meripuolustuksen kehityksestä toisen maailmansodan jälkeen. Edellä mainittujen väitöskirjojen tavoin nekään eivät kuitenkaan käsittele merivalvontaa kuin sivumainintoina.

Kylmän sodan alkuvuosien operatiivista suunnittelua ovat käsitelleet Petteri Jouko ja Vesa Tynkkynen julkaisussaan *Towards East or West? Defence Planning in Finland 1944-1966*. Vastuualueiden operatiiviseen suunnitteluun liittyviä tutkimuksia valmistui tämän tutkielman laatimisen aikana yleisesikuntaupseerikurssin diplomitöiden muodossa. Pekka Korhonen ja Ilkka Tuomisto tutkivat tahoillaan 2. ja 3. divisioonien puolustus suunnittelua, minkä lisäksi Mikko Koistinen laati tutkielman 1950-luvun operatiivisista sotapeleistä. Merivalvontaa on kuitenkin käsitelty näissä hyvin vähän, jos ollenkaan. Aiemman tutkimuksen vähäisyyteen näiltä osin vaikuttaa se, että operatiiviseen suunnitteluun liittyneitä asiakirjoja on vapautunut puolustusvoimien hallinnasta tutkijoiden käyttöön vasta tällä vuosituhanella.

Kansallisarkistossa säilytettävien Sotakorkeakoulun diplomitöiden, esiupseerikurssien tutkielmien sekä Merisotakoulun kirjastossa säilytettävien vanhempien kadettitutkielmien ja täydennys- ja kapteenikurssien opinnäytteiden joukossa on laadultaan ja laajuudeltaan vaihtelevaa merivalvontaa sivuavaa aikalaisaineistoa, mutta ei merivalvonnan kokonaisuutta eikä sotahistorian lähtökohdista laadittuja töitä. Merivalvontaan liittyvät diplomityöt ovat kategorisesti kehittämistoimintaan painottuvia, mutta suoraan merivalvontaa käsittelevät työt on julkaistu vasta tarkasteltavan ajanjakson jälkeen. Näistä erityisesti diplomityöt ovat yleisesti toimineet meripuolustuksen kehittämisen perustana, kuten Säämänen väitöskirjassaan osoittaa¹². Vanhempien tutkielmien hyödynnettävyyttä lisää se, että niiden arvostelut on liitetty tutkielmien yhteyteen, jolloin niiden tutkija pystyy arvioimaan niiden lähdearvoa nykyisiä tutkielmia paremmin.

Juho Leppäkorpi on tutkinut merivalvonnan kehittämistä sotatieteiden kandidaatintutkielmasaan *Merivalvonnan kehittäminen kylmän sodan aikana vuosina 1949–1961* vuodelta 2010.

¹² Säämänen, Juuso (diss.): *Suurmaihinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Suomen meripuolustuksen maihinnousuntorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisusarja 1 n:o 10, Juvenes Print, Tampere 2017, s. 118–122.

Leppäkorven tutkielma tarkastelee merivalvontaa valitsemallaan ajanjaksolla aluskaluston kehittämisen ja Porkkalan vuokra-alueen vartioinnin näkökulmasta. Leppäkorven tutkielman ajallinen rajausta perustuu ennen kaikkea aluskalustoon liittyneiden hankintaohjelmien aikatauluihin. Painopiste hänen tarkastelussaan on erityisesti merivartiostojen ja merivoimien aluskaluston kehittämisessä sekä Porkkalan vuokra-alueen aiheuttamissa järjestelyissä. Leppäkorpi ei ota tutkielmassaan juurikaan kantaa merivalvonnan tehtäviin, johtosuhteisiin ja eri toimijoiden rooleihin. Leppäkorpi ei kandidaatintutkielmalle ominaiseen tapaan hyödynnä tutkielmassaan asiakirja- tai muita primäärilähteitä. Leppäkorven työn painopistealueet ovat rajautuneet tämän tutkielma ulkopuolelle, koska merivalvonnan kehityksen kokonaisuutta tarkasteltaessa ne eivät nouse keskeiseen asemaan.

Edellä esitetyn kartoituksen perusteella Suomen merivalvonnan kehityksestä kylmän sodan alkuvuosina, tai ylipäänsäkään, ei ole aiemmin laadittu sotahistoriallista perustutkimusta, joka tarkastelisi merivalvontaa kokonaisuutena. Aiemmat aiheita sivuavat sotahistorian tieteenalan tutkimukset liittyvät meripuolustuksen, merirajojen vartioinnin tai operatiivisen suunnittelun kehitykseen Näistä on saatavissa yksityiskohtia sekä ohjausta primäärilähteille, mutta maaperä lienee näin ollen hedelmällinen merivalvontaa käsittelevän perustutkimuksen tekemiselle.

1.3 Tutkimusongelma, kysymyksenasettelu ja tutkimuksen rakenne

Edellä esitetyn tutkimustilanteen perusteella on tarpeellista selvittää, miten Suomen merivalvonta kehittyi kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Näin ollen päätutkimuskysymyksenä on: *Miten Suomen merivalvonta kehittyi vuosina 1944–1960?* Tutkielman tavoitteena ei ole laatia pelkkää tapahtumahistoriallista kuvausta merivalvontaan liittyneistä asioista, vaan sen lisäksi tunnistaa merivalvonnan kehitykseen vaikuttaneita keskeisiä seikkoja ja analysoida niiden vaikutuksia ja syy-seuraussuhteita. Tarkasteltaessa merivalvonnan kehitystä valittuna ajanjaksona, voidaan aiheeseen liittyen tunnistaa kolme selkeää kokonaisuutta, joihin tutkimuksen rakenne ja kysymyksenasettelu osaltaan perustuvat:

Ulkoisten tekijöiden vaikutus koostuu tutkielman aiheeseen liittyen ulko-, turvallisuus- ja sotilaspoliittiseen toimintaympäristöön vaikuttaneista seikoista, joita ovat vallinneen kansainvälisen tilanteen ja sen muutoksien lisäksi Moskovan välirauhansopimus, liittoutuneiden valvontakomissio, Pariisin rauhansopimus ja YYA-sopimus.

Rauhan ajan organisaatiomuutokset ja operatiivisten suunnitelmien kehitys ja niihin vaikuttaneet seikat muodostavat toisen merivalvontaan merkittävästi vaikuttavan kokonaisuuden.

Tarkasteltavalla ajanjaksolla merivalvontaan liittyvät eri toimijat kävivät läpi useita rauhan ajan organisaatiomuutoksia. Lisäksi jatkosodan jälkeen pysähdyksissä ollut operatiivinen suunnittelu käynnistyi uudelleen.

Kolmas kokonaisuus on sotatekniikan ja yleisemmin *teknologian kehitys*, joka ensimmäistä kertaa historian aikana mahdollisti aistitähystyksen täydentämisen muihin luonnontieteellisiin ilmiöihin perustuvilla menetelmillä.

Päätutkimuskysymykseen vastataan seuraavilla alakysymyksillä, joiden avulla voidaan muodostaa kattava kuva merivalvonnan kehityksestä ja siihen vaikuttaneista seikoista:

1. Miten Suomen valtiota koskevat kansainväliset velvoitteet vaikuttivat merivalvontaan?

Tähän alakysymykseen vastaamalla selvitetään Moskovan välirauhansopimuksen ja siihen kiinteästi liittyneen Porkkalan vuokra-alueen, liittoutuneiden valvontakomission, Pariisin rauhansopimuksen ja YYA-sopimuksen vaikutukset merivalvontaan.

2. Miten merivalvonnan johtamisen ja suorittamisen rauhan aikaiset järjestelyt muuttuivat tarkasteltavalla ajanjaksolla?

Tähän alakysymykseen vastataan kuvaamalla merivalvontaa suorittaneiden ja johtaneiden toimijoiden organisaatiomuutokset, merivalvonnan yleisen järjestelyn muutokset, merivalvontaan osallistuneiden eri viranomaisten yhteistoiminnan, sekä rauhan aikaiseen merivalvontaan liittyneen ohjeistuksen kehityksen.

3. Miten poikkeusolojen merivalvonta oli suunniteltu toteutettavaksi ja miten suunnitelmat muuttuivat tarkasteltavalla ajanjaksolla?

Tähän kysymykseen vastataan tarkastelemalla merivalvonnan osuutta operatiivisissa suunnitelmissa, suunnitelmien kehitystä sekä muita sodan ajan merivalvonnan järjestelyihin liittyneitä tekijöitä. Painopiste on ylimpien johtoportaiden suunnitelmissa.

4. Miten teknologian kehitys vaikutti merivalvontaan?

Tähän alakysymykseen vastataan tarkastelemalla lyhyesti merivalvontaan käytettyjen uusien teknisten valvontalaitteiden käyttöönottoa ja niiden hyödyntämistä merivalvonnassa niin rauhan aikana kuin operatiivisissa suunnitelmissa. Valvontalaitteilla tarkoitetaan merivalvonnan suorittamiseen soveltuvia sensoreita, kuten tutkaa ja vesikuuntelujärjestelmiä.

Tutkielman rakenne on päälukujen osalta temaattinen ja alalukujen osalta pääosin kronologinen. Alalukujen jako perustuu lähdeaineistosta tunnistettuihin kronologisiin murroskohtiin, ja toisaalta alatutkimuskysymyksiin. Ensimmäisessä, luonteeltaan taustoittavassa pääluvussa käsitellään merivalvontaa vaaran vuosina, ja vastataan painopisteisesti ensimmäiseen alatut-

kimuskysymykseen. Toisessa pääluvussa tarkastellaan rauhan ajan merivalvonnan kehitystä, kolmannen pääluvun käsitellessä merivalvontaa operatiivisissa suunnitelmissa ja muita sodan ajan merivalvontaan liittyneitä tekijöitä. Tutkimustulokset ja johtopäätökset esitellään kootusti tutkielman viimeisessä luvussa.

1.4 Tutkielman rajausta ja näkökulma

Sotahistoriallisen tutkimuksen voi rajata kronologisesti, tiettyä sotilaallisen toiminnan alaa koskevasti ja alueellisesti (sekä maantieteellisesti että tiettyä joukkoa koskevasti)¹³. Tässä tutkielmassa käytetään aiheen rajaamiseksi kaikkia näitä keinoja, jotta tutkielmasta muodostuu selkeä ja tarkoituksenmukainen kokonaisuus, jolla vastataan määritettyyn tutkimusongelmaan. Seuraavassa esitellään tutkielman rajausta ja siihen vaikuttaneet seikat.

Tutkielmassa tarkastellaan merivalvontaa ja sen kehitystä puolustusvoimien näkökulmasta, kattaen sekä rauhan ajan merivalvonnan että sodan ajan ja muiden poikkeusolojen merivalvontaan liittyneen operatiivisen suunnittelun. Puolustusvoimien ja muiden viranomaisten välistä yhteistyötä ja yhteistoimintaa käsitellään ennen kaikkea johtamisen, yhteensovittamisen ja niissä ilmenneiden haasteiden osalta. Painopiste luodaan merivalvonnan kokonaisuuteen ja siinä tapahtuneiden muutosten tarkasteluun, ei niinkään merivalvonnan käytännön suorittamiseen.

Tarkoituksena ei siten ole pyrkiä kuvaamaan merivalvonnan organisaatioita ja ryhmytyksiä ryhmän tarkkuudella eri ajanhetkinä ja kokoonpanoissa, vaan muodostamaan riittävä kuva merivalvonnan kokonaisuuden ja siinä tapahtuneen kehityksen hahmottamiseksi. Tarkastelu keskittyy siis merivalvontaa johtaneisiin, suunniteltuihin ja yhteen sovittaneisiin ylimpiin esikuntiin, eli käytännössä Pääesikuntaan ja Merivoimien esikuntaan. Muiden esikuntien ja joukkojen toimintaa tarkastellaan siinä määrin, kuin on tarpeellista kokonaisuuden hahmottamiseksi.

Tutkielmassa ei erikseen tarkastella merivalvontaan määritelmällisesti yhtenä tehtävistä liittyvää ilmavalvontaa, koska ei ole tämän tutkielman kysymyksenasettelu huomioiden merkittävässä asemassa.

¹³ Lauerma, Matti: Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa. *Tiede ja ase n:o 35, 1977*, s. 108–110.

Tutkielmassa tarkastellaan ajanjaksoa, joka rajataan ajallisesti alkamaan Moskovan välirauhansopimuksen solmimisesta syyskyy 19. päivänä vuonna 1944. Kyseinen ajankohta on perusteltu ja luonteva murroskohta tutkimuksen aloittamiseksi, koska jatkosodan päätyminen ja asteittainen siirtyminen rauhan ajan järjestelyihin muodostaa selkeän murroskohdan kaikkien tutkimuksessa tarkasteltavien organisaatioiden ja siten myös merivalvonnan osalta. Lähtötilanteen taustoittamiseksi on kuitenkin tarpeen tarkastella lyhyesti myös sotien aikaista merivalvontaa ja sotakokemuksia.

Tutkielmassa tarkasteltava ajanjakso päättyy vuoteen 1960, jolloin merivalvontaan liittyviä muutoksia aiheutti Pääesikunnan meripuolustusosaston ja Meripuolustuksen tarkastajan viran lakkauttaminen helmikuun 1960 lopussa. Tästä organisaatiomuutoksesta aiheutui muutoksia merivalvonnan järjestely- ja johtovastuisiin, joten se toimii luontevana murroskohtana. Ajallisen rajauksen loppu perustuu siis ennen kaikkea rauhan ajan organisaatiossa tapahtuneisiin muutoksiin, joskin ne vaikuttivat myös poikkeusolojen suunnittelutyöhön. Operatiivisten suunnitelmien osalta vastaavaa selkeää murroskohtaa ei tuona ajankohtana ole. Niiden osalta seuraavaan murroskohtaan eteneminen ei ole perusteltua jo tutkimusekonomiankin kannalta, koska vuoden 1966 uudelleenjärjestelyt muodostavat niin laajan kokonaisuuden, että sen ja siihen johtaneen ajanjakson sisällyttäminen tähän tutkielmaan ei olisi ollut tarkoituksenmukaista.

Tutkielmassa käsitellään sotilas- ja turvallisuuspolitiikkaa lähinnä liittyen Suomea koskeneisiin valtiosopimuksiin ja edelleen niiden jalkautumiseen merivalvonnan tehtäviin ja niihin vaikuttaneisiin seikkoihin. Porkkalan vuokra-aluea käsittelen tässä tutkielmassa vuokra-alueen palautuksen vaikutuksien kautta. Vuokra-alueen valvonta ja vartiointi rajautuvat myös ulkopuolelle, koska vuokra-aluea vartioi tutkielman rajauksen ulkopuolelle jäävä, sitä varten perustettu Porkkalan rajavartiosto, jota on muutoin tutkittu laajasti. Myös puolustusvoimiin ja yleisesti ylempiin esikuntiin keskittyvä näkökulma puoltaa tätä rajausta.

Teknologian ja sotatekniikan kehitys vaikuttivat merivalvontaan tutkielmassa tarkasteltavalla ajanjaksolla. Niiden tarkastelu ei kuitenkaan tapahdu sotateknisestä eikä laajemmin luonnontieteisiin perustuvasta näkökulmasta, vaan tutkielmassa tarkastellaan teknologian kehityksen mahdollistamia merivalvonnan toimintatapojen ja järjestelyjen muutoksia, laitehankintoja ja niiden käyttöönottoa. Näiltä osin tarkastelun laajuus perustuu neljännen alatutkimuskysymyksen määrittämään laajuuteen.

Tutkielmassa ei varsinaisesti tarkastella merivalvonnan konkreettista suorituskkyä, koska sen mittaaminen edellyttäisi sotatekniikan alaan perustuvaa tutka- ja aistitähystyspaikkoihin ja eri sensoreiden suorituskkyihin liittyvää tutkimusta. Lisäksi tulisi huomioida suuremmalla tarkkuudella koulutustason ja henkilöstöpuutteiden vaikutukset valvonnan laatuun ja kattavuuteen ruohonjuuritasolla. Merivalvonnan kehittäminen tapahtui kuitenkin paitsi ylhäältä saneltujen perusteiden mukaan, myös havaittuja epäkohtia korjaten ja toimintatapoja parantamalla. Näin merivalvonnan kehitystä käsittelevä tutkielma sivuaa luonnollisesti myös suorituskyvyn kehitystä.

1.5 Tutkimusmenetelmä ja tutkielman lähdeaineisto

Tässä tutkielmassa tarkastellaan Suomen merivalvonnan kehitystä, joka vuorostaan on osa suomalaisen sotataidon kehitystä. Sotahistorian määritelmästä on monia eri näkemyksiä, ja se kattaa hyvin laajan skaalan. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan varsinaista sotien ja taistelujen historiaa sotakokemuksien muodossa, minkä lisäksi käsitellään puolustuslaitoksen rauhan aikaista historiaa ja sotataidon kehitystä eli sotataidon historiaa. Nämä kaikki osa-alueet kuuluvat Matti Lauerman mukaan sotahistoriaan. Sotataidon historiaa hän kuvaa ”eräänlaiseksi sodankäynnin kulttuurihistoriaksi”, joka pyrkii analysoimaan tapahtumia ja ilmiöitä, jotka ovat johtaneet alan kehitykseen.¹⁴

Historiantutkimus on menneisyyden analyttistä ja kriittistä tarkastelua niillä tiedoin, mitä tutkijalla on käytettävissään. Markku Palokangas toteaa väitöskirjassaan sotahistorian olevan soveltuvien tieteenala sotataidon muutoksen tarkasteluun¹⁵. Tässä tutkielmassa tutkimusmenetelmäksi on valittu historiatieteille tyypillisesti laadullinen tutkimus. Laadullinen lähestymistapa pyrkii kuvaamaan, ymmärtämään ja tarvittaessa teoretisoimaan tarkasteltavaa ilmiötä tai asiakokonaisuutta tutkimukseen valitun ja kerätyn lähdeaineiston kautta¹⁶. Tässä tutkielmassa käytettävän kaltainen, laajasta mutta pirstaleisesta asiakirja-aineistosta koostuva lähdemateriaali soveltuu erinomaisesti laadullisen tutkimuksen pohjaksi.

Tutkielman tekeminen aloitettiin käytännössä perehtymällä sekundaarilähteisiin, eli aihealuetta sivuavaan kirjallisuuteen ja meripuolustuksen kylmän sodan historiaa käsitteleviin tutki-

¹⁴ Lauerman (1977), s. 73–76.

¹⁵ Palokangas, Marko (diss.): *Räjähävää tyhjyyttä: Sissitoiminta suomalaisessa sotataidossa*. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1: n:o 17, Vaasa Graphics Oy, Vaasa 2014, s. 26.

¹⁶ Metteri, Jussi: Laadullinen tutkimus, *Ajatuksia operaatiotaidon ja taktiikan laadullisesta tutkimuksesta*. Mika Huttunen & Jussi Metteri (toim.), Maanpuolustuskorkeakoulun Taktiikan laitoksen julkaisusarja 2, Nro 1/2008, Edita Prima Oy, Helsinki 2008, s. 34–36.

muksiin. Näiden perusteella muodostettiin esiyymmärrys käsiteltävästä aiheesta ja aikakauden keskeisistä tapahtumista. Aiemmin tutkimustilanteen yhteydessä esiteltyjen lisäksi tutkielman kannalta keskeiseen asemaan nousivat viralliset historiikit *Puolustusvoimien rauhan ajan historia, osa 2: Suomen puolustusvoimat 1944–1974*, sekä *Isänmaan portinvartijat: Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*, merivartiolaitoksen ja merivartioston 75-vuotishistoriikki *Merivartiointia 75 vuotta*, merenkulkulaitoksen 75-vuotishistoriikki *Navigare necesse – Merenkulkulaitos 1917–1992* sekä Rannikkotyöstön upseeriyhdistyksen kustantama *Rannikkotyöstön joukko-osastojen historiasarja*. Näiden lisäksi maininnan ansaitsee Pekka Visurin *Puolustusvoimat kylmässä sodassa*, joka jatkaa hänen väitöskirjansa jalanjäljillä, keskittyen sitä tarkemmin Suomen puolustusvoimiin.

Aiemman tutkimuksen ja myös aiheeseen liittyvän yleiskirjallisuuden keskeinen anti on ollut aiheeseen ja tarkasteltavaan ajanjaksoon liittyvän yleiskuvan ja esiyymmärryksen rakentaminen sekä lähdeluetteloiden kautta tapahtuva aineiston kartoittaminen. Tutkijan iloksi kaikki edellä mainituista teoksista on varustettu lähdeviitteillä, joskin viittauskäytännöt ja erityisesti viittausten tarkkuus vaihtelevat suuresti. Kirjallisuutta on tässä tutkimuksessa myös käytetty taustoittavina lähteinä yleistietoa lähentelevissä asioissa ja muissa yksityiskohdissa, jotka eivät suoranaisesti liity tutkimuksen ydinaiheeseen.

Aiemman tutkimuksen ja muiden sekundaarilähteiden perusteella aloitettiin primääriaineiston kartoitus. Tutkielman keskeisimpinä primäärilähteinä ja suurimpana yksittäisenä lähderyhmänä toimivat viralliset asiakirjat. Nämä koostuvat Kansallisarkistoon luovutetuista puolustusvoimien ja muiden viranomaisten asiakirjoista, puolustusvoimien julkaisemista ohjesäännöistä, oppaista ja ohjeista sekä valtiosopimuksista, laeista ja asetuksista. Tässä työvaiheessa tunnistettiin tutkimustehtävän kannalta keskeiset arkistonmuodostajat ja kerättiin tutkielmassa tarkasteltavalla aikakaudella voimassa olleet ohjesäännöt, ohjeet ja oppaat.

Osa keskeisistä arkistonmuodostajista ja jopa muutamat yksittäiset asiakirjojen diaarinumerot olivat suoraan löydettävissä sekundaarilähteiden viite- ja lähdeluetteloiden perusteella. Meripuolustuksen kylmän sodan historiaa, ja ennen kaikkea merivalvontaa koskevan aiemman tutkimuksen vähäinen määrä sekä aiheeseen liittyvien asiakirjojen hajanaisuus johtivat kuitenkin siihen, että suuri osa lähdeaineistosta piti etsiä joko muiden primäärilähteiden, kuten asiakirjojen viitetietojen perusteella, tai käymällä järjestelmällisesti läpi potentiaalisesti relevanttien arkistonmuodostajien arkistoyksiköitä.

Virallisia asiakirjoja voidaan pitää sotahistorian tutkijan käytössä olevista lähteistä kaikkein luotettavimpina, koska niiden aitouteen ja eheyteen voi lähtökohtaisesti luottaa, ja asiakirjan alkuperään ja muihin seikkoihin liittyvät taustatiedot ovat yleensä tutkijan saatavilla¹⁷. Upseereiden virkатыönään valmistelema, valtakunnan puolustukseen liittyviä asiakirjoja voi lähtökohtaisesti pitää laadukkaina, varsinkin kun erityisesti operatiivinen suunnittelu toteutettiin asiaan perehtyneen henkilöstön ryhmätyöskentelynä, vaikkakin todella rajatun henkilöstön toimesta. Suurin osa tutkielman asiakirjalähteistä on salaisia, ja monet on luokiteltu merkinnällä OT-salainen (operatiivinen ja toimintavalmiusasiakirja). Tämä luokitus otettiin puolustusvoimissa käyttöön vuonna 1948 operatiivisen suunnittelun käynnistyttyä, ja sillä luokiteltiin erittäin salaiset asiakirjat¹⁸. Merivalvontaan liittyvät asiat eivät myöskään lähtökohtaisesti olleet poliittisesti erityisen arkaluontoisia, joten YYA-sopimus ei aiheuttanut niille erityisiä salaus- tai peittämistarpeita, toisin joillekin muille 1950-luvun operatiiviseen suunnitteluun liittyneisiin asioihin.

Tämän tutkielman asiakirjalähteiden osalta on huomioitava, että kaikkea tutkielman aiheeseen liittyvää virallista asiakirja-aineistoa ei ole toistaiseksi luovutettu Kansallisarkistoon. Sekä rajavartiolaitoksen että merenkulkuhallituksen¹⁹ osalta viranomaiset pitävät edelleen hallussaan suurinta osaa aikanaan ei-julkiseksi luokiteltua potentiaalista lähdeaineistoa. Esimerkiksi Helsingin luotsipiirin arkiston julkisissa vartiopäiväkirjoissa vuosilta 1941–1958 ei viitata lainkaan merivalvontaan tai mihinkään muuhun merialueella tapahtuvaan, vaan siihen on kirjattu vain kulloinkin vartiovuorossa olleiden luotsien nimet sekä suoranaisesti luotsaukseen liittynyt toiminta²⁰. Rajavartiolaitoksen ja Merenkulkuhallituksen ei-julkisiin asiakirjoihin on kuitenkin päästy käsiksi (tutkielman rajausta ja näkökulmaa huomioiden) riittävässä laajuudessa, koska viranomaisten kirjeenvaihdon myötä materiaalia on arkistoitu puolustusvoimien arkistonmuodostajien toimesta.

Tutkielman kannalta merkittävimmiten arkistonmuodostajiksi osoittautuivat merivalvonnan johtamiseen, koordinointiin ja yhteensovittamiseen osallistuneet esikunnat ja muut toimijat. Näistä keskeisin on Pääesikunnan²¹ operatiivinen osasto, jonka arkistoihin on päätyntä suuri

¹⁷ Lauerma (1977), s. 90–91.

¹⁸ Tynkkynen, Vesa (diss.): *Hyökkäyksestä puolustukseen: taktiikan kehittymisen ensimmäisen vuosikymmenen Suomessa*. 2. painos, Maanpuolustuskorkeakoulun taktiikan laitoksen julkaisusarja 1, nro 1/2014, Helsinki 2014, s. 8.

¹⁹ Merenkulkuhallituksen osalta sotilastoimiston ei-julkiset arkistot ovat siirtyneet sen seuraajan, Liikenneviraston sotilastoimiston haltuun.

²⁰ Helsingin luotsipiirin numeroimattomat vartiopäiväkirjat 1941–1958, Ah:1 Vartiopäiväkirjat, Helsingin luotsipiirin arkisto, KA.

²¹ Nimenmuutokset: Päämaja 12/1944 saakka, Puolustusvoimain pääesikunta 11/1952 saakka, jonka jälkeen Pääesikunta.

osa ylempien organisaatiotasojen merivalvontaa käsittelevistä asiakirjoista. Merivoimien eskunnan operatiivinen osasto ja olemassaolonsa aikana myös Pääesikunnan meripuolustusosasto osoittautuivat merivalvontaan liittyneiden vastuidensa takia merkittäviksi arkistonmuodostajiksi.

Ohjesäännöt, ohjeet ja oppaat muodostavat sotahistoriallisessa tutkimuksessa asiakirjojen tavoin arvokkaan primäärilähderyhmän, varsinkin jos niitä voidaan tarkastella kriittisesti yhdessä niiden valmisteluun liittyneen aineiston ja mahdollisten lausuntojen kanssa. Tyypillisesti ohjesääntöjen, ohjeiden ja oppaiden laatiminen on toteutettu aiheeseen perehtyneiden henkilöiden muodostamissa toimikunnissa, ja ennen niiden hyväksymistä asiakirjan luonnosversiosta on pyydetty lausuntoja. Osaa näistä rajoittaa kuitenkin niiden julkisuus: julkinen tai vain virka- ja palveluskäyttöön tarkoitettu opas tai ohjesääntö käsittelee asiaa yleisemmällä tasolla, kuin mahdollisesti samasta asiasta laaditut salassa pidettävät asiakirjat. Oppaissa ja ohjesäännöissä kuvataan myös usein asiat siten kuin ne ideaalitilanteessa olisivat, mikä voi antaa vääriä käsityksiä henkilöstön ja kaluston määrävahvuuksien, tai muiden keskeisten seikkojen osalta. Tämän takia näiden lähdearvo paraneekin, jos niitä voidaan lukea rinnan aiheeseen liittyvän salassa pidettävän aineiston kanssa.

Tässä tutkielmassa asiakirjalähteitä täydennettiin sekä aikalaislähteillä että myöhemmällä tutkimuskirjallisuudella. Näiden aineistoryhmien lisäksi lähteinä on käytetty soveltuvien osin myöhempää yleiskirjallisuutta ja ammattilehdistöön kirjoitettuja artikkeleita. Tutkielmaa varten käytiin järjestelmällisesti läpi *Suomen sotahistoriallisen seuran ja Suomen sotatieteellisen seuran vuosikirjat*, tarkasteltavan aikakauden *Sotilasaikakauslehdet*, *Rannikkotyöstön vuosikirjat*, *Rannikon puolustaja* -lehdet ja *Suomi merellä* -vuosikirjat. Tämän ammattilehdistön ja -kirjallisuuden ansiona on, että kirjoittajat työskentelevät usein virkatyönään artikkeleidensa aiheen parissa, ja tällöin voidaan muodostaa yhteyksiä asiakirjalähteiden ja niihin liittyvien artikkeleiden välille. Julkisen luonteensa ja usein puuttuvien lähdeviitteiden takia ne eivät pärjää virallisille asiakirjalähteille luotettavuudessa eivätkä yksityiskohtaisuudessa. Artikkeleiden osalta tulee muistaa myös sisäinen lähdekritiikki: Miksi se on kirjoitettu, ja heijastaako se asioiden todellista tilaa, vai jonkin henkilön tai organisaation viestinnällistä tavoitetta? Kartoituksen perusteella varsinaisesti merivalvonnasta on kuitenkin kirjoitettu huomattavan vähäisesti aikalaisten toimesta ammattilehdistössä tai tieteellisissä julkaisuissa. Saman suuntaiseen tulokseen on päätnyt Lari Pietiläinen esiupseerikurssin tutkielmassaan, jossa hän on analysoinut rannikopuolustukseen liittyvää kirjoittelua ammattilehdistössä. Pietiläisen mu-

kaan kirjoittelua hallinneet teemat olivat uhka, rannikkopuolustuksen asema ja rannikkopuolustuksen yleiset järjestelyt²².

Edellä kuvatun asiakirja- ja kirjallisuuspainotteisen aineiston analyysimenetelmäksi soveltuu hyvin aineistolähtöinen sisällönanalyysi. Aineistolähtöinen sisällönanalyysi on menettelytapa, jolla dokumentteja voidaan analysoida systemaattisesti ja objektiivisesti. Dokumentteina voi tässä yhteydessä käsittää miltei kaiken kirjallisessa muodossa olevan materiaalin. Sisällönanalyysi on ennen kaikkea tapa järjestää aineisto johtopäätösten tekoa varten, ja se mahdollistaa hajanaisten ja erilaisten dokumenttien käytön lähteinä.²³ Sotahistorian tutkimukselle on ominaista, että lähdeaineisto koostuu pirstaleisista osasista. Tämä johtuu siitä, että lähdeaineistona toimivat arkistolähteet ovat historiallisia jäänteitä, jotka eivät välttämättä muodosta eheää kokonaiskuvaa tapahtumista. Yksityiskohtien ja anekdoottien kerääminen ei ole itseisarvoista, mutta historiatutkimuksessa niiden avulla voidaan muodostaa kokonaiskuva, joka oikein toutettuna kestää kriittisenkin tarkastelun.²⁴

Aineistolähtöisessä (induktiivisessa) sisällönanalyysissä muodostetaan aineiston perusteella teoreettinen kokonaisuus, johon tutkimuksen johtopäätökset perustuvat. Aineistolähtöinen sisällönanalyysi voidaan kuvata karkeasti kolmivaiheisena prosessina, jossa ensin pelkistetään aineisto, eli etsitään sieltä tutkimuksen kannalta olennaiset seikat ja kokonaisuudet, sitten ryhmitellään ne aiheittain, ja lopuksi muodostetaan johtopäätökset tai teoria ryhmitellyn aineiston analyysin perusteella.²⁵

Sisällönanalyysin ensimmäisessä vaiheessa tutkitusta asiakirja-aineistosta eroteltiin ja taltioitiin merivalvontaan liittyneet asiakirjat. Toisessa vaiheessa kerätty aineisto ryhmiteltiin teemoittain, käyttäen apuna tutkielman dispositiota ja alatutkimuskysymyksiä. Samassa yhteydessä aineisto järjestettiin kronologisesti, jolloin merivalvontaan liittyvästä aineistosta saatiin muodostettua teemoittaiset aikajanat. Prosessin viimeisessä vaiheessa tämän aineiston pohjalta muodostettiin yhdistelmänä vastaukset tutkimuskysymyksiin ja tutkielman johtopäätökset.

Tutkimusprosessin ja tutkimustulosten luotettavuuden kannalta haastavinta oli varmistua siitä, että aineisto, jota analysoimalla tutkimustulokset saavutettiin, muodostaisi eheän kokonaisu-

²² Pietiläinen, Lari: *Sanan säilällä maihinnousun torjuntaan – Keskustelua rannikkojoukkojen käyttöperiaatteista Pariisin rauhansopimuksen ja Tšekkoslovakian kriisin välisenä aikana vuosina 1947–1968*. Esiupseerikurssin tutkielma n:o 4415, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2014, s. 22–26, 43.

²³ Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 10. uudistettu laitos, Hansaprint Oy, Vantaa 2013, s. 95–99.

²⁴ Lauerma (1977), s. 86; Palokangas (2014), s. 27.

²⁵ Tuomi & Sarajärvi (2013), s. 103–112.

den, eivätkä mahdolliset tiedostamattomat puutteet johdattaisi tekemään virheellisiä johtopäätöksiä. Avainasemaan tässä nousi riittävän esiyymmärryksen ja ajan kuvan muodostaminen, joka vuorostaan mahdollistaisi relevanttien arkistonmuodostajien tunnistamisen, sekä kokonaisuuden kasaamisen pienistä yksityiskohdista. Oman lisämausteensa tutkimustyölle toi merivoimien arkistoaineiston pirstaleisuus erityisesti 1940-luvun lopun osalta. Edelleen arkistonmuodostajien hallussa oleva merenkulkuhallituksen ja rajavartiolaitoksen materiaali rajautui tutkielman ulkopuolelle, koska tutkimuksen edetessä ei ilmennyt sellaista, mikä olisi aiheen rajausta ja näkökulmaa huomioon ottaen edellyttänyt niiden hyödyntämistä tutkimuslupamenettelyn kautta.

Operatiivisten suunnitelmien kohdalla oli lisäksi käytäntönä, että niiden päivittämisen yhteydessä kumotut aiemmat versiot tuhottiin, jolloin tutkijan tarkasteltavaksi jäi vain asiakirjan viimeisin versio. Tästä johtuen esimerkiksi operatiiviseen suunnitteluun liittyneiden merivalvontasuunnitelmien ja joukkokokoonpanojen kehitystä ei ollut mahdollista seurata parhaalla mahdollisella tavalla. Myös operatiivisten suunnitelmien salaamiseen liittynyt tarve pitää kopioiden määrä mahdollisimman pienenä ja liitteet vain relevanteilta osin eri versioissa, aiheutti haasteita. Arkistolähteiden hyödyntämisen osalta tunnistetun haasteen aiheuttivat arkistonsupistamiset, joiden yhteydessä eräitä tutkimuksen kannalta kiinnostavia asiakirjoja oli poltettu. Niiden lisäksi eräiden asiakirjojen valmisteluvaiheessa käytetyt luonnokset oli viimeistään arkistonsupistamisten yhteydessä tuhottu, jolloin pahimmillaan käytettävissä oli vain lausuntopyyntö, lausunnon saate ja lopullinen tuote.

1.6 Keskeiset käsitteet ja määritelmät

Merivalvonnan käsite määriteltiin kattavasti edellä tutkielman aiheen esittelyn yhteydessä. Tässä yhteydessä määritellään muutamia muita tutkielman kannalta keskeisiä käsitteitä, sekä käsitellään käsitteisiin liittyvää problematiikkaa.

Etenkin tarkasteltavan jakson alkupuolelta peräisin olevissa lähteissä esiintyy myös käsitteitä *meripalvelus*, *meritähystyspalvelu* ja *merivartiointi* yhteyksissä, joissa ilmiselvästi tarkoitetaan merivalvontaa sen silloisessa muodossa. Näistä kaksi ensimmäistä ovat tarkoittivat ennen kaikkea merivalvonnan käytännön suorittamista aistitähystyksen keinoin. Tässä tutkielmassa käytän *merivalvontaa* yleiskäsitteenä, ellei asiayhteys anna aiheutta kommentoida kulloinkin käytettyä terminologiaa tarkemmin. On myös erikseen pantava merkille, että termejä *merivalvonta* ja *merivartiointi* käytettiin laajassa mittakaavassa sekaisin vuodesta 1953 alkaen, pahimmillaan siten että samassa asiakirjassa kirjoitettiin sekä *merivartiokomppaniasta* että *me-*

rivalvontakomppaniasta, tarkoittaessa yhtä ja samaa joukkoa. Samoin kirjeeseen, jossa käsiteltiin *merivalvontaa*, saatettiin vastata puhumalla *meritähystyspalveluksesta*. Puhuttaessa merivartioasemasta, kyseessä ei ole nykyisen käsityksen mukainen rajavartiolaitoksen merivartioasema, vaan jatkuvaa merivalvontaa suorittava puolustusvoimien tai rajavartiolaitoksen asemapaikka.

Merivoimat koostuivat sekä *rannikkojoukoista* että *laivastosta* (tai *laivastovoimista*) vuoteen 1952 saakka. Vuoden 1952 organisaatiomuutoksesta alkaen merivoimilla tarkoitettiin pelkästään *laivastoa*, *rannikkojoukkojen* (käytännössä *rannikkotykistön*) siirryttyä osaksi maavoimia. Rannikkojoukot koostuivat tarkasteltavalla ajanjaksolla rannikko- ja saaristotaisteluita varten varustetuista ja koulutetuista joukoista: kiinteästä ja liikkuvasta rannikkotykistöstä ja erilaisista rannikkosodankäyntiin erikseen koulutetuista muista joukoista²⁶

Meripuolustuksella tarkoitetaan tutkielmassa tarkasteltavalla aikakaudella laivastojoukkojen ja rannikkojoukkojen muodostamaa kokonaisuutta ja näiden toimintaa valtakunnan puolustamiseksi. *Rannikkopuolustus* taas tarkoittaa käytännössä rannikkotykistön, muiden rannikkojoukkojen ja mahdollisesti myös muiden maavoimien yksiköiden muodostamaa joukkokokonaisuutta tai toimenpiteitä nimenomaan rannikon puolustukseen liittyen.²⁷

Puolueettomuusvartioinnilla tarkoitetaan valtion toimenpiteitä, joilla se pyrkii estämään alueensa hyödyntämisen muiden valtioiden välisessä konfliktissa, ja näin pysymään itse konfliktin ulkopuolella. Näitä toimenpiteitä ovat valvonta, vartiointi ja torjunta. Samaan aiheeseen liittyvät myös käsitteet, *puolueettomuuden suojaaminen* ja *puolueettomuusvalvonta*. Näistä ensimmäinen rinnastuu puolueettomuusvartiointiin, jälkimmäinen taas sisältää ennen kaikkea valvontatoimenpiteitä.²⁸ Merivalvonta on myös osa puolueettomuusvartiointia.

Merivalvontaverkko on merivalvontaa suorittavien toimipaikkojen muodostama kokonaisuutta²⁹. Samaa tarkoittavia käsitteitä ovat *valvontaverkko*, *tähystysverkko* ja *meritähystysverkko*. Käsitteitä käytettiin hyvin vaihtelevilla tavoilla, ja eri yhteyksissä varsinaiseen merivalvontaverkkoon katsottiin kuuluvan vain jatkuvasti merivalvontaa suorittavat toimipaikat, joskus taas merivalvontaverkkoon luettiin kuuluvaksi vain kiinteät toimipaikat, ja kolmannes-

²⁶ *Kenttäohjesääntö, yleinen osa (KO yl)*. Pääesikunnan rotaprint-paino, 1958, s. 27–28, 34–37.

²⁷ Näitä käsitteitä ei kuitenkaan määritelty yksiselitteisesti ennen 1970-lukua. Määritelmien problematiikasta tarkemmin esim. Säämänen (2017), s. 25–26.

²⁸ Pääesikunnan (PE:n) asiakirja n:o 188/Optsto/OT/11 b sal, 12.12.1956, T 26862/4, D:2 OTsal, KA s. 1–2; Asetus sisältävä erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä 226/3.6.1938, *Suomen asetuskokoelma n:o 226/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino Helsinki, 1938, passim.

²⁹ *Kenttäohjesääntö 1954, osa II*, Kauppalehti Oy:n kirjapaino, Helsinki 1954, s. 223.

sa tapauksessa merivalvontaverkkoon kuulumisen määräytyi johtosuhteiden mukaan, tehtävästä riippumatta.

2 MERIVALVONTA VAARAN VUOSINA

2.1 Sotakokemukset merivalvonnan kehittämisessä

Ennen talvisotaa rauhanaikainen merivalvonta, eli aikalaiskäsitteenä meritähystyspalvelus tai merivartiopalvelus, oli merivoimien johtamaa toimintaa, johon osallistuivat lisäksi ilmavoimat, merivartiolaitos ja merenkulkuhallituksen alaiset merenkulkuviranomaiset. Merivoimien rooli merivalvonnassa kuitenkin korostui, koska muiden viranomaisten vastuu rajoittui niiden lakisääteiseen velvollisuuteen ilmoittaa havaitsemistaan ulkomaisista sota-aluksista sotilasviranomaisille. Merivalvonnan järjestely, johtaminen ja valvonta kuuluivat merivoimien esikunnalle, jossa nimettynä vastuuhenkilönä koko valtakunnan merivalvonnan osalta toimi tiedustelu-upseeri. Avovesikausien ajaksi perustettiin erillinen meritähystyskeskus, joka keräsi merivalvontahavainnot.³⁰

Merivoimien alaisista joukoista meritähystykseen osallistuivat rannikkotykistön asettamat varsinaiset meritähystysasemat, miehitettyjen linnakkeiden vartiopaikat, sekä Rannikkolaivaston alukset kulussa ollessaan. Rannikkotykistössä merivalvonta oli omana koulutushaaranaan, minkä lisäksi Merisuojeluskunnat järjestivät suosittua merivalvontakoulutusta. Talvisodan aikana merivalvonta oli jossain määrin irrallaan, ”valtiona valtiossa”, koska sitä varten oli tuolloisten lohkojen ja alalohkojen esikunnissa oma elimensä, joka ei ollut suoraan yhteydessä rannikkotykistön taistelun johtamiseen.³¹

Talvisodan osalta jäätalvi 1939–1940 aiheutti sen, että meritoiminnan vähäisyyden takia myös merivalvonnasta saadut käytännön kokemukset jäivät vähäisiksi. Niiden perusteella voitiin kuitenkin todeta, että silloinen merivalvontaorganisaatio ja merivalvonnan suorittaminen olivat muuttuneet jossain määrin itsetarkoituksellisiksi. Toiminnan painopisteen katsottiin olleen liikaa kohteiden havainnoinnissa, havaintojen dokumentoinnissa ja niiden viestittämisessä, taistelutoimintaan liittyvien hälytys-, tulenjohto- ja muiden tehtävien jäädessä vähemmälle. Merivalvontaverkon tehokkuuteen ja sen tuottamaan tietoon oltiin yleisesti tyytyväisiä, mutta merivalvonnan erillisen organisaation sijaan tulisi merivalvonnan talvisodan kokemusten perusteella olla kiinteämmin yhteydessä meripuolustuksen muuhun toimintaan.³²

³⁰ Merivoimien esikunnan (MerivE:n) asiakirja n:o 241/II.sal., 1.6.1939, T 17377/2302–2310, 2307, KA, passim.

³¹ Ibid.; Pohjanvirta, Yrjö: Merivalvonnasta, *Sotilasaikakauslehti* n:o 2/1954, s. 55–57.

³² MerivE:n asiakirja n:o 1515/Ye.3.sal., 14.12.1940, T 22110/25, F:3 sal, KA, s. 3–4, 27–30.

Rannikkotykistön sotakokemuksien perusteella tehty prikaatijohtoportaahan lisääminen merivoimien SA-organisaatioon oli merkittävin merivalvontaan liittynyt muutos. Prikaatiorganisaatioon siirtymisen myötä merivalvontaan liittyvä ohjeistus päivitettiin julkaisemalla *Merivoimien tähystyspalvelusohje*³³. Tähystyspalvelusohje jakautui kahteen osaan, joista ensimmäisessä kuvattiin merivalvonnan tarkoitus ja järjestely uudistuneessa organisaatiossa. Jälkimmäisessä osassa annettiin ohjeita merivalvonnan käytännön suorittamiseksi.³⁴

Keskustelua herätti myös merivoimien näkemys siitä, että viranomaisten yhteistoiminnassa ilmenneiden haasteiden takia merivartiolaitos ja merenkulkuhallitus olisi tullut liittää pysyvästi merivoimiin myös rauhan aikana. Ylimääräisten harjoitusten ja talvisodan aikana oli ilmennyt ”vastahakoisuutta alistua sotilaalliseen komentoon”, minkä lisäksi haasteita oli noussut esiin suunnitelmien keskinäisen ristiriitaisuuden ja muiden viranomaisten tuntemuksen ja koulutustason suhteen. Merivalvontaan liittyen merivartio-, luotsi- ja majakkaviranomaisten koulutustaso ja halu keskittyä myös sodan aikana omiin rauhanaikaisiin tehtäviinsä koettiin merivoimien piirissä ongelmalliseksi. Säämäsen mukaan liitosasiassa oli pohjimmiltaan kyse myös merivoimien ja siviiliviranomaisten välisestä valtataistelusta, merivoimien jatkaessa asiansa ajamista, vaikka se välirauhan aikana olikin poliittisesti mahdotonta.³⁵

Jatkosodan aikana merivoimilla ei enää ollut erillisiä merivalvontajoukkoja, eikä erillistä merivalvonnan johto-organisaatiota. Merivalvonnasta vastasivat rannikkotykistön mittaus- ja tulenjohtoasemat, linnakkeiden, merivartioasemien ja muiden asemapaikkojen erilliset tähystysvartioid. Laivaston alukset osallistuivat merivalvontaan aina kulussa ollessaan, mutta varsinaista merivalvontavastuuta niillä ei ollut. Tähystysverkon järjestelyistä ja johtamisesta vastasivat rannikkoprikaatien ja rykmenttien tiedustelu-upseerit, ja tähystyspalveluksen suoranaishina johtajina toimivat patteristojen tai muiden johtoportaiden päivystävät tulenjohtajat. Merivalvontahavainnot viestitettiin aluevastuussa olleiden rannikkoprikaatien viestikeskuksiin, joista ne välitettiin edelleen Merivoimien esikuntaan. Laivastojoukkojen tapauksessa vastaava viestitys tapahtui lippueiden ja laivaston esikuntien kautta.³⁶

Jatkosodan aikana Merivartiolaitos toimi (Laivastoon liitettyä aluskalustoa lukuun ottamatta) meripoliisikomppanioina, jotka suorittivat käytännössä merivartiolaitoksen rauhanaikaisia

³³ Pohjanvirta, (1954), s. 55; Säämänen (2017), s. 33.

³⁴ *Merivoimien tähystyspalvelusohje*. 1941/1942, passim. Teoksen viitetiedot ovat puutteelliset, mutta muista lähteistä on voitu varmentaa ohjeen käyttöönotto. Ohje oli voimassa vuoteen 1953.

³⁵ Säämänen (2017), s. 33–34; MerivE:n asiakirja n:o 1515/Ye.3.sal., 14.12.1940, T 22110/25, F:3 sal, KA, s. 2.

³⁶ MerivE:n asiakirja n:o 221/Op.3 sal, 29.12.1944; MerivE:n asiakirja n:o 155/Op.1 sal, 19.12.1944, T 17367/2164–2165, 2164, KA. Ks. myös Pohjanvirta (1954), s. 55–57.

tehtäviä. Vuonna 1943 komppanioiden nimet muutettiin merivartiokomppanioiksi, mutta toiminnan luonteessa ei kuitenkaan tapahtunut muutoksia. Yleisen turvallisuuden ja järjestyksen ylläpito, salakuljetuksen estäminen ja muu meripoliisitoiminta säilyivät merivartiolaitoksen tehtävinä myös jatkosodan ajan.³⁷ Merenkulkuhallituksen osittaiseen alistukseen liittyen luotsipiirit muutettiin rannikkoprikaatien alaisiksi luotsikomppanioiksi, joskin muutos oli lähinnä symbolinen luotsien pääosin jatkaessa toimintaansa ja suorittaen merivalvontaa sen ohessa. Luotsikomppanioiden ja rannikkoprikaatien väliseen yhteistoimintaan toi kitkaa se, että luotsipiirien alueet eivät olleet täysin yhtenevät rannikkoprikaatien vastuualueiden kanssa.³⁸

Jatkosodan aikana merivoimissa kertyneitä sotakokemuksia julkaistiin painopisteisesti hyökkäysvaiheen aikana, minkä jälkeen kehittämistoiminta jatkui muissa muodoissa, muun muassa rannikkotyöstön ampumamenetelmien ja laivastotaktiikan parissa.³⁹ *Merivoimien sotakokemukset* ja *Laivastovoimien sotakokemukset* -sarjoissa ei arkistoaineiston perusteella käsitelty merivalvontaa juuri ollenkaan.

Syksyllä 1944, Moskovan välirauhansopimuksen solmimisen jälkeen Merivoimien esikunta käski sotakokemuksien keräämisen kootusti alaisiltaan joukoilta taktiikkaa ja organisaatioita koskevilla kysymyssarjoilla. Vastauksia pyydettiin kaikilta organisaatiotasoilta prikaateista perusyksiköihin saakka. 24-kohtaisessa kysymyssarjassa oli useita potentiaalisesti merivalvontaan liittyviä kohtia, kuten SA-organisaation muutostarpeet, yhteistoimintaan ja johtamiseen liittyviä kysymyksiä, sekä kysymykset rannikon tiedustelun, vartioinnin ja varmistuksen järjestämisestä.⁴⁰

Merivoimien esikunnan arkistoaineistossa säilyneiden vastausten perusteella voidaan todeta, että suurimmassa osassa vastauksista merivalvontaan potentiaalisesti liittyviin kysymyksiin vastattiin joko ”ei kokemusta”, tai vastaukset käsittelivät varsinaisen merivalvonnan sijaan yksittäisten linnakkeiden lähipuolustukseen ja rantatorjuntaan kiinteästi liittynyttä toimintaa. Osittain tämä selittynee sillä, että sotakokemukset painottuivat hyvin vahvasti rannikkotyöstön tulenkäyttöön ja muihin taisteleviin joukkoihin. Tukitoimintoja, jollaisena muun toimin-

³⁷ Kesseli, Pasi: Meripoliisitoiminta – Merivartiolaitoksen henkilöstö meripoliiseina, *Jatkosodan historia* 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6, Ari Raunio; Eero Elfvengren, Antti Juutilainen, Pasi Kesseli, Jari Leskinen & Pekka Saloranta (toim.), WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo 1994, s. 34–35; Asetus merivartiolaitoksesta, 196/23.5.1930, *Suomen asetuskokoelma n:o 196–199/1930*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1930, 1. pykälä.

³⁸ Kaukiainen, Yrjö & Pirkko Leino-Kaukiainen: *Navigare necesse – Merenkulkuhallitus 1917–1992*, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1992, s. 148–150, 153.

³⁹ Säämänen (2017), s. 38–41.

⁴⁰ MerivE:n asiakirja n:o 3702/Op.3.sal, 24.10.1944, T 16444/1949, KA, s.1, liite 1.

nan ohessa toteutettu merivalvonta epäilemättä ainakin jossain määrin nähtiin, ei käsitelty juurikaan. Myös joukkojen vastuualueiden sotilaalliset ja maantieteelliset erityispiirteet ovat luonnollisesti vaikuttaneet siihen, että jokaisella joukoilla ei ollut lausuttavaa kaikista osa-alueista. Sotakokemusten keräämisen ajankohta loppusyksystä 1944 lienee myös ollut kaikissa esikunnissa niin kiireistä aikaa, että kirjatuiksi tulivat vain silloin keskeisimpinä pidetyt asiat, ja painopiste vaikuttaa olleen kesän 1944 torjuntataisteluihin liittyneissä havainnoissa. Merivoimilla oli tuolloin käynnissä kotiuttamisen lisäksi punalippuisen neuvostolaivaston suojaamiseen ja tukemiseen liittyviä tehtäviä. Merivoimat ei myöskään laatinut talvisodan kaltaista koonnosta sotakokemuksista.

2.2 Puolustusvoimat ja merivalvonta rauhan kannalle

Jatkosota päättyi ja Moskovan välirauhansopimus astui voimaan syyskuun 19. päivänä 1944. Puolustusvoimat asetettiin rauhan kannalle kahden ja puolen kuukauden siirtymäajan jälkeen, 4.12.1944 alkaen. Merivoimille käskettiin tilapäinen kokoonpano, joka sisälsi sekä rannikkotykistön, että laivaston yksiköitä. Merivoimien, kuten muidenkin puolustusvoimien joukkojen kokoonpanot vaihtelivat useasti syksyn ja kesän 1944–1945 välisenä aikana, välirauhansopimuksen ja valvontakomission tarkentavien käskyjen takia.⁴¹ Merivartiolaitoksen joukkojen sodanaikainen liittäminen merivoimille purettiin vaiheittain syksyn aikana, ja uusi rajavartiolaitos aloitti toimintansa vuoden 1945 alussa. Myös merenkulkuhallitus palasi rauhanaikaisiin johtosuhteisiinsa.⁴²

Moskovan välirauhansopimuksen varsinainen teksti ei suoranaisesti asettanut vaatimuksia merivalvonnalle tai muutenkaan Suomen aluevalvontaan liittyen. Porkkalan vuokra-alueen muodostaminen ja Ahvenanmaan demilitarisointi aiempien sopimusten mukaisesti sen sijaan vaikuttivat toimintaympäristöön myös merivalvonnan osalta. Välirauhansopimuksen liitteissä määriteltiin tarkemmin Porkkalan vuokra-alueen rajat sekä muodostettavan liittoutuneiden valvontakomission huomattavan laajat toimivaltuudet.⁴³

Porkkalan vuokra-alueen vaikutus Suomeen oli merkittävä aina ulko- ja turvallisuuspoliittiselta poliittiselta tasolta lähtien. Länsimaisten arvioiden mukaan Porkkala oli paitsi poliittinen kiristysväline, myös sotilaallinen uhka pääkaupungin kupeessa. Porkkala vaikutti myös meri-

⁴¹ Kijanen, Kalervo: *Suomen laivasto 1918–1968, osa 2*, Meriupseeriyhdistys ry:n julkaisu, Otavan kirjapaino Oy, Keuruu 2008, s. 416–417.

⁴² Sundbäck, (2005), s. 138–145.

⁴³ Väli-rauhasopimus (sic!) toiselta puolen Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan sekä toiselta puolen Suomen välillä, *Suomen asetuskokoelman sopimussarja: ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset n:o 4/1944*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1944.

liikenteeseen varsin konkreettisesti, vuokra-alueen aluevesien ja Neuvostoliiton Viron rannikolta alkavien aluevesien väliin jäi vain noin 0,5 meripeninkulmaa⁴⁴ kansainvälistä vesialuetta. Tämä taas johti siihen, että kaikki Porkkalan itäpuolelle suuntautuva meriliikenne joutui käytännössä kulkemaan Neuvostoliiton aluevesien kautta⁴⁵. Merivalvonnan näkökulmasta vaikutukset näkyivät uusina merirajoina ja aluevesirajojen muutoksina.

Lainsäädännöllinen pohja merivalvonnalle oli peräisin vuodelta 1938. Lainsäädäntö jakaantui jatkuvasti voimassa olevaan osaan, sekä puolueettomuusvartiointiin liittyviin määräyksiin, jotka otettaisiin käyttöön tarvittaessa. Asetukset antoivat viranomaisille toimivaltuutensa, jotka liittyivät ennen kaikkea ulkomaisiin sota-alueisiin ja muuhun sotilaalliseen toimintaan merialueilla.⁴⁶ Sotien jälkeisen miinanraivauksen ollessa käynnissä ja valvontakomission asettamien liikkumisrajoitusten ollessa voimassa vesialueilla, oli siviilimeriliikenteen määrä kuitenkin vähäistä vuoteen 1926 saakka. Miinanraivauksen saattaminen päätökseen näkyi kaupameriliikenteen määrän kymmenkertaistumisena vuosien 1945-1949 välillä. Sotia edeltävä määrä, sekä tonnistoissa että alusten määrässä, saavutettiin vuoteen 1950 mennessä, ja kasvu jatkui loivempana sen jälkeenkin.⁴⁷ Merivalvonnan näkökulmasta merellä oli siis rauhallista muutaman vuoden ajan.

Rauhan kannalle palattaessa merivalvontaa suorittaviksi toimijoiksi muodostuivat puolustusvoimista rannikkotykistön miehitetyt linnakkeet ja erilliset tähystysasemat, perustetun rajavartiolaitoksen merivartiorykmentti ja sen alaiset yksiköt, sekä merenkulkuhallituksen luotsiasemat. Henkilöstöpulasta johtuen kaikkia asemapaikkoja ei kyetty miehittämään jatkuvasti, eikä edes kaikilla miehitetyillä asemapaikoilla kyetty ylläpitämään jatkuvaa valvontaa, vaikka pyrkimys tähän olikin. Käytännössä valvontaverkossa oli siis aukkoja, merivalvonnan keskittyessä valvontakomission määrittämiin painopistesuuntiin.⁴⁸

Käytännössä merivalvontaa suorittavat tähystyspaikat raportoivat havaintonsa aluevastuussa olevan rannikkotykistöyksikön viestikeskusten kautta, josta ne joukko-osaston tasalta välitet-

⁴⁴ Yksi meripeninkulma on 1852 metriä.

⁴⁵ Väli-rauhasopimus (sic!) toiselta puolen Sosialististen Neuvostotasavaltaisen Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan sekä toiselta puolen Suomen välillä. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja: ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset n:o 4/1944*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1944.; Säämänen (2017), s. 1–3.

⁴⁶ Asetus ulkomaisten sota-, kauppa- ja ilma-alusten käynnistä Suomen alueella rauhan aikana, 178/28.4.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 177–182/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1938, passim.; *Asetus sisältävä erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä*, 226/3.6.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 226/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1938, passim.

⁴⁷ Rajavartiostojen esikunnan kirje n:o 1939/V, 29.6.1945, T 20037/5, 9 sal, KA; Sundbäck (2005), s. 181–183 ja Kaukiainen & Leino-Kaukiainen (1992), s. 171–173.

⁴⁸ MerivE:n asiakirja n:o 110/Op.1 sal., 1.6.1945, T 20073/5, 9 sal, KA.

tiin edelleen Merivoimien esikuntaan⁴⁹. Rannikkotykistön linnakkeistoissa merivalvonnan suunnittelusta, järjestämisestä ja valvonnasta vastasi työjärjestyksen mukaan linnakkeiston esikunnan järjestelytoimiston toimistoupseeri muiden tehtäviensä ohessa.⁵⁰

Toiminta kiinteällä merivalvontaa suorittavalla asemapaikalla perustui myös alkaneena rauhahan aikana *Merivoimien tähystyspalvelusohjeeseen*, joka oli jaettu myös muille, kuin puolustusvoimien merivalvontaa suorittaville yksiköille. Havaintojen viestittäminen tapahtui *Merivalvontaviestitysohjeen* mukaisesti lyhyinä, koodimuotoisina sanomina⁵¹. Mahdollisten rajaloukkausten tutkinta oli Rajavartiolaitoksen vastuulla.⁵² Vaikka prikaatiorganisaatio oli purettu, *Merivoimien tähystyspalvelusohje* lienee ollut edelleen jossain määrin käyttökelpoinen pohja toiminnalle, koska toimintaperiaatteet eivät sinänsä olleet muuttuneet, merivalvontaviestityksen tapahtuessa ylemmissä esikunnissa joka tapauksessa olevien meriviestinkeruupaikkoina toimivien viestikeskusten kautta.

2.3 ”Ždanovin merivalvojat” – valvontakomission aika

Syksyn 1944 aikana suomalaisille kävi ilmeiseksi, että valvontakomissio tulisi käyttämään laajoja toimivaltuuksiaan aktiivisesti sekä tiedonhankintaan että koko yhteiskuntaan vaikuttamiseen liittyen. Kenraalieversti Andrei Ždanovin johtama valvontakomissio perusti toimipisteitä useisiin kaupunkeihin ja vastaavasti puolustusvoimat joutui perustamaan päämajan ja useiden muiden esikuntien yhteyteen uusia yhteysosastoja, -elimiä ja käännöstoimistoja, vain pystyäkseen vastaamaan valvontakomission tietopyyntöihin.⁵³

Valvontakomissio käski merivoimia muun muassa ”antamaan SNTL:n merisotavoimille kaikenlaista apua rannikkotykistön toiminta-alueella, mihin kuuluu mm. rannikkotykistön ja merivartiolaitoksen vartio- ja mittausasemien tähystystulosten välittäminen punalaivastolle”⁵⁴. Tietojen välittämisen tehostamiseksi valvontakomissio ilmoitti syksyllä 1944, että ellei merivalvontatietojen välitys toimisi, valvontakomissio asettaisi omat viestittäjänsä kaikkiin viestinkeräyspaikkoihin.⁵⁵ Valvontakomission erityinen kiinnostus merivalvontaan selittynee sillä, että sota Saksaa vastaan jatkui, ja loppuvuoden 1944 aikana oli edelleen olemassa mahdol-

⁴⁹ *Merivoimien tähystyspalvelusohje*, s. 1–4.

⁵⁰ Haminan rannikkolinnakkeiston (Hamrlsto:n) kirje n:o 52/Kom./sal., 31.1.1945, T 20037/5, 9 sal, KA.

⁵¹ *Merivalvontaviestitysohje* (1942), passim.

⁵² MerivE:n asiakirja n:o 1060/Op.1/sal., 18.7.1945, T 23007/5, 9 sal, KA.

⁵³ MerivE:n asiakirja n:o 25, 11.10.1944, T 20037/3 5 sal, KA.

⁵⁴ MerivE:n asiakirja. n:o 273/Op.3.sal., 13.3.1945, T 20037/5, 9 sal, KA.

⁵⁵ Numeroimaton MerivE:n muistio neuvotteluista valvontakomission kanssa, 30.9.1944, T 17367/2164–2165, 2164, KA.

lisuus, että Saksan ilma- tai merivoimat kykenisivät suorittamaan yksittäisiä operaatioita Pohjois-Itämeren ja Suomenlahden alueille.

Merivoimien esikunta laati ensimmäisen sodanjälkeisen merivalvontaohjeensa toukokuussa 1945. Ohjeessa käskettiin merivalvonnan tehostamisesta, joka johtui ennen kaikkea valvontakomission vaatimuksista saada tarkempaa tietoa alusliikenteestä. Salaisena asiakirjana jaetussa ohjeessa käskettiin alkaneeksi avovesikaudeksi perustettavan 27 rannikkotykistön merivalvonta-asemaa, joiden lisäksi merivartiostojen 34 merivartioasemaa käskettiin suorittamaan merivalvontaa. Merivalvontaan käskettiin osallistumaan myös merenkulkuhallituksen luotsi- ja majakka-asemat. Merivartioston asemien osalta kuitenkin muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta vain Ahvenanmaan maakunnan alueella ja Pohjanlahden merivartioston alueella sijaitsevat asemat käskettiin suorittamaan varsinaista merivalvontaa, muiden kohdalla käskys- sä on lisämerkintä ”vain poliisitehtävät”.⁵⁶ Merivartiostojen rajoitettu merivalvontavastuu johtuu mitä ilmeisimmin siitä, että alueilla, jossa oli myös rannikkotykistön merivalvonta-asemia, niiden oletettiin kantavan varsinainen valvontavastuu.

Ahvenanmaan maakunnan osalta merivalvonta jäi rauhan aikana kokonaisuudessaan merivartiostojen vastuulle, koska vuoden 1922 Ahvenanmaan sopimus ja vuonna 1940 Neuvostoliiton kanssa solmittu kahdenvälinen sopimus demilitarisoinnista estivät Suomen ryhmittämästä alueelle sotilasjoukkoja ja tekemästä alueella puolustusvalmisteluja rauhan aikana. Ahvenanmaan alueella merivalvontaa suoritettiin vuonna 1945 viidellä merivartioasemalla, ja niiden merivalvontaan liittyvä viestiliikenne toteutettiin Turun rannikkotykistöröykmentin välittämänä.⁵⁷ Vuoden 1940 sopimuksen voimassaolo vahvistettiin erikseen vuonna 1948.⁵⁸

Merivalvontaohjeessa käskettiin lisäksi tehostamaan ja vakioimaan edelleen merivalvontaviestitystä, jotta tiedot saataisiin ripeästi toimitettua valvontakomissiolle ja tarpeettomilta komission tiedusteluilta välttyttäisiin. Joukko-osastot käskettiin lisäksi ylläpitämään reaaliaikaisia tilannetasoja ja lisäämään yhteistoimintaa naapurijoukko-osastojen kanssa, jotta vastuualueiden reunoilta ja sauma-alueiltakin säilyisi hyvä tilannekuva. Joukko-osastojen tulisi toi-

⁵⁶ MerivE:n asiakirja n:o 116/Op.1.sal., 29.5.1945, T 20037/5 9 sal, KA, s. 1–2.

⁵⁷ Ahvenanmaansaarten (sic!) linnoittamattomuutta ja puolueettomuutta koskeva sopimus. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 1/1922)*, *Suomen sopimukset vieraitten valtioitten kanssa 1922*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1927, 3.–6. artikkelit; Sopimus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä Ahvenanmaan saarista. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 24/1940)*, *Ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1941, 1. artikla; MerivE:n asiakirja n:o 116/Op.1.sal., 29.5.1945, T 20037/5, 9 sal, KA, s. 2, liite 2.

⁵⁸ Asetus eräiden Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen kuningaskunnan ja Kanadan kanssa tehtyjen sopimusten uudelleen voimaansaattamisesta, *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 9/1948)*: *ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1948, 1. artikla.

mittaa alustilanneilmoitukset kahdesti vuorokaudessa merivoimien esikuntaan, joka välittäisi ne edelleen valvontakomissiolle.⁵⁹ Vuoden 1946 alusta alkaen alustilanneilmoitukset tehtiin päivittäin, ja ne koostettiin merivoimien esikunnassa. Ilmoituksissa lueteltiin satamissa olevat alukset, tehdyt havainnot kulussa olevista aluksista ja Porkkalan vuokra-alueen kauttakulku-liikenne. Ilmoituksissa eriteltiin lisäksi venäläiset alukset ja ”venäläisten käytössä olevat suomalaiset alukset”.⁶⁰

Jo ennen merivoimien käskyn julkaisemista rannikkotykistön joukko-osastot ja merivartiostot antoivat omia, tarkentavia merivalvontaohjeitaan. Näissä käsiteltiin paikallisia erityisolosuhteita, yhteistoimintaa naapurijoukkojen ja muiden viranomaisten kanssa, sekä merivalvonnan viestitoiminnan järjestelyjä.⁶¹

2.4 Toimintaedellytykset palautuvat – Pariisin rauha ja YYA-sopimus

Pariisin rauhankonferenssi järjestettiin heinäkuun 1946 ja helmikuun 1947 välisenä aikana. Rauhansopimus allekirjoitettiin lopulta helmikuun 10. päivänä ja se astui voimaan syyskuussa 1947.⁶² Varsinaisessa rauhansopimuksessa rajoitettiin huomattavasti Suomen puolustusvoimien kokoonpanoa, mutta merivalvontaa suorittaviin joukkoihin se ei merivalvontatehtävän osalta vaikuttanut merkittävästi, joskin rannikon valvontaan käytettävien joukkojen määrää rajoitettiin.⁶³ Liittoutuneiden valvontakomissio poistui maasta pian sopimuksen voimaantulon jälkeen, jolloin puolustusvoimiin kohdistunut paine ja kuormitus osaltaan hellittivät.

Hyvin nopealla aikataululla Pariisin rauhansopimuksen jälkeen Suomi allekirjoitti Neuvostoliiton kanssa sopimuksen ystävyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta. Sopimuksen ensimmäisessä artiklassa todetaan: ”Siinä tapauksessa, että Suomi tai Neuvostoliitto Suomen alueen kautta joutuvat sotilaallisen hyökkäyksen kohteeksi [...] Suomi uskollisena velvollisuuksilleen itsenäisenä valtiona tulee taistelemaan hyökkäyksen torjumiseksi. Suomi kohdistaa tällöin kaikki käytettävissään olevat voimat puolustamaan alueensa koskemattomuutta maalla, merellä ja ilmassa ja tekee sen Suomen rajojen sisäpuolella tämän sopimuksen

⁵⁹ MerivE:n asiakirja n:o 116/Op.1.sal., 29.5.1945, T 20037/5, 9 sal, KA, liite 1, liite 2.

⁶⁰ MerivE:n numeroimattomat salaiset alustilanneilmoitukset 1.1.1946–31.12.1946, T 22110, Dca:1 sal, KA.

⁶¹ Hamrlsto:n asiakirja n:o 178/8d/sal., 19.4.1945; Hamrlsto:n asiakirja n:o 193/II 8d/sal.; Suomenlahden merivartioston esikunnan asiakirja n:o 206/sal., 12.5.1945, T 20037/5, 9 sal, KA.

⁶² Visuri (1994), s. 46–50.

⁶³ Rauhansopimus Suomen kanssa, *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 19–20/1948): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1948, passim.

määrittelemien velvoitustensa mukaisesti tarpeen vaatiessa Neuvostoliiton avustamana tai yhdessä sen kanssa.”⁶⁴

YYA-sopimuksen ja ystävällisten välien katsottiin estävän hyökkäyksen Neuvostoliiton suunnasta, mutta samaan aikaan Suomi olisi velvollinen puolustautumaan ja estämään hyökkäyksen alueensa kautta Neuvostoliittoon. Suomen tulisi kyetä puolustautumaan lännestä tulevaa uhkaa vastaan ja järjestää puolustuksensa siten, että olisi mahdollista pysytellä sodan ulkopuolella suojaamalla oma puolueettomuutensa ja välttämään YYA-sopimuksen mukaiset konsultaatiot.⁶⁵ Myös merivalvonnan osalta viimeistään YYA-sopimus teki selväksi, että koko maan rannikko olisi jatkossa kyettävä valvomaan. Sopimuksen todellisesta luonteesta ja vaikutuksista on sittemmin tehty monia tulkintoja, mutta merivoimien piirissä sopimus nähtiin siten, että meripuolustus olisi entistään korostuneemmassa asemassa hyökkäyksen torjunnassa, ja että Neuvostoliitolle sopimusteitse luvattun turvallisen luoteisrajan uskottava puolueettomuusvartiointi ja puolustus edellyttäisivät lisäresursseja.

Vuonna 1949 Merivoimien esikunta laati päivitetyn käskyn meritähystyspalveluksen järjestelystä. Taustalla oli se tosiasia, että jatkuva henkilöstövaje ei mahdollistanut merivalvontaverkkoon kuuluvilla asemilla jatkuvaa tähystystä siinä laajuudessa, mistä oli keväällä 1945 käsketty. Jatkovaa tähystystä suorittaisivat jatkossa vain viisi merivoimien merivalvontasemaa, kolme merivartiostojen merivartioasemaa, sekä kaikki kahdeksan merenkulkuhallituksen majakkalaivaa. Jatkovaa tähystystä suorittavien asemien valvonnan painopiste oli maan etelärannikolla.⁶⁶ Lienee todennäköistä, että jatkuvaa tähystystä ylläpitävien asemien vähentämisessä ei käytännössä ollut kyse toiminnan supistamisesta, vaan asiakirjalla hyväksyttiin käytännössä vakiintunut valvonnan taso.

Käskyssä annettiin lisäksi viestitykseen ja havaintojen kirjaamiseen liittyvää ohjeistusta. Merivalvontahavainnot tuli viestittää joukko-osastojen viestityskeskusten tai virka-ajan ulkopuolella päivystävien upseereiden kautta merivoimien esikuntaan. Myös siviiliviranomaisten merivalvontaan liittyvät viestit välitettiin siis rannikkotyöstön esikuntien kautta. Merivoimien esikunta viestittäisi havainnot tarpeen mukaan edelleen puolustusvoimain pääesikuntaan ja

⁶⁴ Sopimus ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä, *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 17/1948): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1948, 1. artikla.

⁶⁵ Tynkkynen (2014), s. 249–250.

⁶⁶ MerivE:n asiakirja n:o 1598/Op.1/13a, 5.11.1949, T 22110, Dca:1 sal, KA, s. 1–2. Asiakirjan diaarimerkinnässä ei ole tunnistetta ”sal”, mutta se on leimattu salaiseksi.

rajavartiostojen esikuntaan⁶⁷. Joukko-osastojen tiedustelu-upseereja velvoitettiin ohjeistamaan ja kouluttamaan merivalvontahenkilöstönsä.⁶⁸

Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisella osastolla otettiin syksyllä 1949 käyttöön havaintopäiväkirja, johon tulisi kirjata kaikki havainnot, jotka liittyisivät Suomen sotilaalliseen asemaan, sotilaalliseen tilanteen kehitykseen, tai jotka muuten tulisi dokumentoida edellä mainittujen seuraamiseksi. Merivalvontaan liittyen tällaisia olisivat muun muassa poikkeavat tapahtumat merirajoilla ja niiden läheisyydessä, sekä mahdolliset alueloukkaukset. ”Meritapahtuminen” osalta kirjaamisesta vastaisi operatiivisen osaston meripuolustustoimisto (Op.2).⁶⁹

Arkistoaineiston läpikäynnin perusteella voidaan todeta, että merivalvontaan liittyviä asioita ei 1940-luvun jälkimmäisellä puoliskolla käsitelty Merivoimien esikunnan tai Pääesikunnan toimesta juuri ollenkaan. Merivoimien 1940-luvun jälkimmäisen puoliskon aineistoon täytyy tosin suhtautua pienellä varauksella, koska aineisto on erittäin pirstaleista⁷⁰. Vuosien 1945 ja 1949 käskyjen lisäksi tehdyt toimenpiteet olivat pieniä, kuten omien alusten liikkeistä ilmoittamisen vakiointi ja joukko-osastoissa tehdyt tarkennukset merivalvonnan paikallisiin järjestylihin⁷¹. Joukko-osastoissa tehtiin paikallisesti tarkennuksia merivalvontaan ohjeistuksiin. Tämä kuvastaa hyvin Puolustusvoimien yleistä tilaa tuona ajanjaksona, ja toisaalta antaa myös viitteitä merivalvonnan koetusta merkityksestä: Kun toimintaa oli supistettava kaikilta osin, oli helppoa antaa rutiininomaisesti toimivan merivalvonnan pyöriä muun toiminnan ohessa. Valvontakomission poistuminen lienee helpottanut merivalvontaan kohdistunutta painetta, mahdollistaen tämän tilanteen.

⁶⁷ Nykyään rajavartiolaitoksen esikunta

⁶⁸ MerivE:n asiakirja n:o 1598/Op.1/13a, 5.11.1949, T 22110/9 Dbc:1 sal, KA, s. 2–3, liite n:o 1.

⁶⁹ Puolustusvoimain pääesikunnan(PvPE:n) asiakirja n:o 99/Op.2/13/sal., 23.11.1949, T 26965/19, F:2 sal, KA.

⁷⁰ Tutkijan havainto. Ks. myös Säämänen (2017), s. 69–70.

⁷¹ LaivE:n asiakirja n:o 1129/Op./10c., 6.5.1949, T 17463/9, 3062, KA.

3 RAUHAN AJAN MERIVALVONNAN KEHITYS

3.1 Puolustusrevisio, puolustusvoimien uudelleenjärjestely ja merivalvonta

Puolustusvoimien vuosien 1945–1947 organisaatiouudistukset perustuivat ennen kaikkea valvontakomission määräyksiin vuoden 1939 määrävahvuuksiin palaamisesta, eikä siinä yhteydessä ollut vielä mahdollista huomioda muuttunutta sotilas- ja turvallisuuspoliittista tilannetta eikä sotakokemuksia.⁷² Valtioneuvosto asetti keväällä 1945 puolustusrevisioksi nimetyn komitean, jonka tarkoituksena oli arvioida maanpuolustuksen järjestelyjä, Puolustusvoimien tehtäviä, organisaatiota ja asemaa yhteiskunnassa. Revisio jätti lopullisen mietintönsä Puolustusvoimien uudelleenjärjestelystä keväällä 1949, minkä jälkeen varsinainen uudelleenorganisoinnin suunnittelu- ja lainsäädäntötyö pääsi käyntiin. Komitea oli tosin tehnyt kiinteästi yhteistyötä Puolustusvoimien kanssa koko työskentelynsä ajan, joten mietintö ei ollut valmistunut tyhjiössä.⁷³

Vuosina 1949–1952 organisaatiomuutoksia ei Puolustusvoimien rauhan ajan organisaatiossa toteutettu, koska tieto tulevasta uudelleenjärjestelystä oli jo olemassa.⁷⁴ Laivaston osalta tätä kierrettiin vahvistamalla purjehduskausittain käyttöön tilapäinen harjoituskokoonpano⁷⁵. Harjoituskokoonpanojen käytön syynä olivat kuitenkin ennen kaikkea taloudelliset rajoitteet; budjettisyyistä purjehdukseen ei voitu määrätä koko aluskalustoa, vaan priorisointi suoritettiin koulutus- ja harjoitustoiminnan mahdollistamiseksi, ei niinkään merivalvontakyky edellä.⁷⁶

Puolustusrevision mukaan Merivoimien tehtävät olisivat puolueettomuusvartiointi, merivalvonta, kauppaliikenteen suojaus ja hyökkäyksen torjunta. Revisio näki merivalvonnan erityisesti rannikkojoukkojen tehtävänä. Meripuolustuksen olisi perustuttava ennen kaikkea tehokkaaseen merivalvontaan: ”Rannikkojoukkojen on pidettävä maan aluevedet kauttaaltaan vartiointin ja tähystyksen alaisina.” Rannikkojoukkojen osalta tunnustettiin kuitenkin se, että painopistealueita olisi muodostettava eikä kaikkialla kyettäisi olemaan vahvoja. Laivasto-

⁷² Visuri (1994), s. 98.

⁷³ Visuri, Pekka (diss.): *Totaalisesta sodasta kriisinhallintaan – Puolustusperiaatteiden kehitys läntisessä Keski-Euroopassa ja Suomessa vuosina 1945–1985*. Suomen sotatieteellisen seuran julkaisu n:o 16, Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset, Keuruu 1989, s. 179–181.

⁷⁴ PvPE:n asiakirja n:o 305/Järj.1/10 a sal., 22.11.1949, T 17422/2816, KA.

⁷⁵ Ks. esim. LaivE:n asiakirja n:o 10/Op./10a/sal., 18.1.1949, T 17422/2816, KA; PvPE:n asiakirja n:o 88/Järj.1/10 sal., 27.11.1951, T 23105/3, F: 2 sal, KA.

⁷⁶ PvPE:n asiakirja n:o 233/Op.2/10 b 3/sal., 6.11.1951, T 26965/20, F:4 sal, KA

joukkojen olisi puolestaan kyettävä täydentämään merivalvontaa liikkuvalla varmistuksella ja puolueettomuusvartioinnilla.⁷⁷

Puolustusrevision työn ja siitä seuranneen uudelleenjärjestelyn vaikutus merivalvontaan muodostui rannikkotykistön asemaan liittyneen kiistan kautta. Puolustusrevisiokomitea esitti rannikkotykistön ja laivaston säilyttämistä merivoimissa, kumpaakin oman aselajijohtonsa alaisina. Tähän he saivat kannatusta Merivoimien komentajalta, mutta Puolustusvoimain komentajan ja pääesikunnan näkemys oli, että rannikkotykistö tulisi liittää maavoimiin.⁷⁸ Vastakkain lausunnoissaan siis olivat merivoimien ja puolustusrevision kanta meripuolustuksen keskinäisen yhteistoiminnan merkityksestä ja Puolustusvoimain pääesikunnan kanta, jonka mukaan suurmaihinnousun torjunta olisi koko Puolustusvoimien yhteisoperaatio.

Puolustusrevision annettua mietintönsä, ei Merivoimat lausunnoissaan siitä ottanut kantaa sen vaikutuksiin merivalvontaan, vaan painopiste oli puolustushaaran ja Puolustusvoimien ylimmän johdon järjestelyissä, sekä suorituskykyjen osalta maihinnousuntorjunnassa. Johtosuhteisiin liittyen otettiin kantaa uuden järjestelyn sopivuuteen alueelliseen kokoonpanoon, ja ilmaistiin huoli siitä, että Merivoimien rannikkojoukkojen toimiminen sotilasmaakunnan⁷⁹ komentajan alaisuudessa voisi toimia vain operatiivisena alistuksena, koska muutoin esikuntiin tulisi perustaa rannikkojoukkojen johtamiseen tarvittavat elimet.⁸⁰

Puolustusvoimien uuteen organisaatioon siirryttiin lopulta 1.12.1952., ja se oli pitkälti puolustusrevision ehdotuksen mukainen, joskin suuri osa pääesikunnan tekemistä muutosehdotuksista hyväksyttiin. Merivalvonnan johtosuhteiden kannalta merkittävää oli, että meripuolustus järjestettiin lopulta Pääesikunnan esittämällä tavalla: Rannikkotykistö liitettiin maavoimiin, ja Laivasto (edelleen nimeltään ”Merivoimat”) muodosti Ilmavoimien tavoin maavoimien divisioonaan rinnastettavan puolustushaaran, joka toimi suoraan Pääesikunnan alaisena.⁸¹ Tällä uudelleenjärjestelyllä Puolustusvoimien merivalvontaa suorittaneet toimijat jaettiin siis eri puolustushaaroihin, ja sen myötä rauhan ajan merivalvonnan johtamis-, järjestely- ja koordinoituvastuut hajosivat yhä laajemmalle.

⁷⁷ Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa I, 10.3.1949, T 19768/3, KA, s. 17–22; Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa II, 10.3.1949, T 19768/4, KA, s. 57–59.

⁷⁸ Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa I, 10.3.1949, T 19768/3, KA, passim.) ja Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa II, 10.3.1949, (passim.) ja PvPE:n asiakirja n:o 2992/Järj.1/10.a., 17.11.1949, T 19768/4, KA, passim.; MerivE:n asiakirja n:o 92/Op.2/1b/sal., 10.8.1949, T 17422/2816, KA, s. 1–2.

⁷⁹ Tässä asiakirjassa ilmenevä termi, myöhemmin vastuualue, vrt. *Polttoainehankinta*

⁸⁰ MerivE:n asiakirja n:o 92/Op.2/1b/sal., 10.8.1949, T 17422/2816, KA

⁸¹ Visuri (1994), s. 105.

Meripuolustuksen koordinoimiseksi ja aselajiasioiden hoitoa varten perustettiin Pääesikuntaan meripuolustusosasto, ja silloinen merivoimien komentaja, kenraaliluutnantti Eino Järvinen, nimitettiin meripuolustuksen tarkastajaksi. Meripuolustusosasto, jonka rungon muodosti vanhan Merivoimien esikunnan operatiivinen osasto, koostui rannikkotykistötoimistosta ja meripuolustustoimistosta. Osasto käsitteli rannikkotykistön aselajiasioita ja meripuolustuksen joukkojen koulutusta, kehittämistä, ohjesääntötyötä, hankintoja ja puolustusvalmiutta. Rannikkotykistötoimiston vastuulle kuuluivat rannikkotykistöaselajin erikoisasiat, kun taas meripuolustustoimistolle kuuluivat muut asiat, erityisesti rannikkotykistön ja Merivoimien toiminnan yhteensovittaminen.⁸²

Rajavartiolaitoksessa oli toteutettu uudelleenjärjestely jo vuonna 1947, jolloin asetuksella vahvistettiin Rajavartiolaitoksen uusi kokoonpano. Rykmenttiporras poistui tuolloin, jolloin merivartiostoja alettiin johtaa Merivartiorykmentin sijaan suoraan Rajavartiostojen esikunnasta. Merivartiostoja oli kolme: Suomenlahden, Saaristomeren ja Pohjanlahden merivartiostot. Nämä toimivat Rajavartiostojen esikunnan meriasiainosaston johdossa. Porkkalan vuokra-alueen rajoja vartioi sitä varten perustettu Porkkalan rajavartiosto.⁸³

Kauppa- ja teollisuusministeriön hallinnonalaan kuuluvan Merenkulkuhallituksen luotsi- ja majakkaosasto oli johtovastuussa merivalvontaa suorittavien merenkulkuviranomaisten toiminnasta. Luotsaustoiminta oli jaettu edelleen luotsipiireihin. Käytännön merivalvontaan osallistuivat luotsit ja majakanvartijat muiden tehtäviensä salliessa.⁸⁴ Näissä organisaatioissa ei tapahtunut organisaatiomuutoksia tutkielman ajallisen rajauksen puitteissa.

Ennen Puolustusvoimien organisaatiomuutosta merivalvonnan johtovastuu oli Merivoimien komentajalla ja merivalvonnasta vastuualueillaan vastasivat rannikkotykistöjoukko-osastojen komentajat, jotka olivat Merivoimien komentajan alaisia. Organisaatiomuutoksen myötä merivalvonnan johtovastuu siirtyi vastuualueittain divisioonien komentajille ja Pohjanmaan sotilasläänin komentajalle, jotka taas vuorostaan vastasivat alueensa valvonnasta yleisesikunnan päällikölle. Merivoimien komentajalle jäi ”merivalvonnan teknillinen järjestely”, ja Pääesikunnan meripuolustusosaston ja meripuolustuksen tarkastajan tehtäviin kuului merivalvon-

⁸² Asetus Puolustuslaitoksesta (358/31.10.1952). *Suomen asetuskokoelma n:o 357–361/1952*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1952, 32. pykälä; MerivE:n asiakirja n:o 1017/Op.3/10a, 22.11.1952, T 19127/7, F:7, KA. Ks. myös Kijanen (2008), s. 416–420.

⁸³ Asetus rajavartiolaitoksesta, 581/30.6.1947. *Suomen asetuskokoelma n:o 580–582/1947*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1947; Pitkänen, V.: Merivartiopalvelun kehitys. *Rajajääkäri n:o 1/1959*, s. 37–41.

⁸⁴ Kaukiainen & Leino-Kaukiainen (1992), s. 164–165; Arkistojen portti: *Luotsiviranomaiset*, [http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Luotsiviranomaiset_-_Itsen.C3.A4isyyden_aika], luettu 12.2.2018.

nan kehittäminen, yhteensovittaminen ja koulutuksen järjestäminen.⁸⁵ Vuoden 1949 käsky merivalvonnan järjestelyistä päivitettiin organisaatiomuutoksen jälkeiseen aikaan joulukuussa 1952. Pääesikunnan operatiivisen osaston julkaisema ohje ei tuonut uusien johtosuhteiden lisäksi merkittäviä muutoksia merivalvonnan toteutukseen. Valvontaa suorittavien asemien määrässä ei tapahtunut kokonaisuutena tarkastellen huomattavia muutoksia.⁸⁶

Rajavartiostojen esikunta vastasi vuoden 1938 puolueettomuusmääräysten nojalla myös alueloukkausten tutkinnasta, josta Pääesikunnan operatiivinen osasto antoi tarkentavan ohjeen vuonna 1953. Rajaloukkausten käytännön tutkinnan hoitaisi alueesta riippuen joko rannikkotykistön joukko-osasto tai merivartiosto erillisen kaistajaon mukaisesti.⁸⁷ Tämä kaistajako ei liittynyt mihinkään muuhun toimintaan, vaan kyseessä oli pelkästään alueloukkausten tutkinnan toteuttamiseksi laadittu vastuujako. Jako perustuu kartalta tarkasteltuna joukko-osastojen ja merivartiostojen esikuntien sijaintiin. Tällä todennäköisesti pyrittiin nopeuttamaan tutkinnan suorittamista, koska ohje painottaa tutkinnan ripeää suorittamista ”virka-ajan estämättä”.

Rannikkotykistön rauhan ajan organisaatiota, ja miehitettäviä koulutus- ja vartiolinnakkeita tarkasteltiin Puolustusvoimien uudelleenjärjestelyn jälkimainingeissa sekä joukko-osastojen omien esityksien pohjalta että Pääesikunnan meripuolustusosaston johdolla. Rannikkotykistön ryhmytyksellä oli pyrittävä vastaamaan ennen kaikkea maihinnousu-uhkaan uhanalaisimmissa suunnissa.⁸⁸ Lisäksi yksiköiden sijoituspaikkoihin vaikuttivat olemassa olevan kalliin sotilaallisen infrastruktuurin sijainnit, lähinnä rannikkotykistön tuliasemat ja muut kantalinnoitteet sekä merikaapeliyhteydet. Muita vaikuttavia tekijöitä olivat kasarmi- ja muut tilat, käytettävissä olevat vakanssit sekä muut ennen kaikkea taloudesta johtuvat seikat. Ryhmytyksen suunnittelu- ja perusteluaineistoissa ei ole mainintoja eri ryhmitysvaihtoehtojen vaikutuksesta merivalvontaan.⁸⁹ Merivalvonnan sivuuttaminen rannikkotykistön rauhan ajan ryhmytyksen päälinjojen suunnittelussa on kuitenkin jossain määrin perusteltua, koska kyse oli niin paljon suuremmista asiakokonaisuuksista.

⁸⁵ PE:n asiakirja n:o 4/Meripuolos/sal/13, 27.1.1953, T 23107/2, F:1 sal, KA ja PE:n asiakirja n:o 435/Optsto/13 c, 4.12.1952, T 19999/3, F:39, KA, passim.

⁸⁶ Tirronen, Uolevi: *KotRPsto – Kotkan rannikkopatteristo 1918–1993*. Rannikkotykistöjoukko-osastojen historiasarja, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1994, s. 193; PE:n asiakirja n:o 435/Optsto/13 c, 4.12.1952, T 19999/3, F:39, KA, passim.

⁸⁷ Laki rajavartiolaitoksesta, 980/22.12.1944. *Suomen asetuskokoelma n:o 975–988/1944*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1944, 1. pykälä; Asetus rajavartiolaitoksesta, 372/27.4.1945. *Suomen asetuskokoelma n:o 368–377/1945*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1945, 1. pykälä.

⁸⁸ Enqvist, Ove (diss.): *Kellä saaret ja selät on hallussaan... Rannikkopuolustuksen aluekysymykset autonomiassa ja itsenäisessä Suomessa*. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos julkaisusarja 1 n:o 9, Edita Prima Oy, Vantaa 2007, s. 240–241.

⁸⁹ PvPE:n asiakirja n:o 10/Op.1/10/b 1/sal, 21.1.1952, T 26956/21, F:5 sal, KA; PE:n asiakirja n:o 106/Meripsto/10 a sal., 15.12.1953, T-23107/2, F:1 sal, KA.

3.2 Porkkalan palautus vaikuttaa merivalvontaan

Porkkalan vuokra-alue palautettiin Suomelle tammikuussa 1956. Turvallisuuspoliittisesti vuokra-alueen palautus oli Suomelle merkittävä, koska kansainvälisesti palautus lisäsi uskoa siihen, että Suomella olisi jatkossa kyky toteuttaa vapaammin puolueettomuuspolitiikkaansa ja toisaalta sen katsottiin tarkoittavan, että Neuvostoliitto tulkitisi Suomen sitoutuneen aidosti YYA-sopimukseen. Porkkalan palautus aiheutti meripuolustukselle haasteita ryhmitysmuutosten muodossa. Suomenlahti nähtiin aiempaa enemmän painopistealueena ja Porkkalan alueelle suunniteltiin sekä merivoimien että rannikkotykistön joukkoja. Porkkalan palautuksen jälkeen katsottiin, että Suomen pitäisi entistä vakuuttavammin osoittaa kykyä puolueettomuusvartiointiin, mikä asetti vaatimuksia meripuolustukselle ja merivalvonnalle.⁹⁰

Vain hieman ennen kuin tieto Porkkalan palautuksesta saatiin, meripuolustuksen tarkastaja esitti Yleisesikunnan päällikölle merivalvonnan tehostamiseen tähtääviä toimenpiteitä. Aistitähystystä tulisi tehostaa lisäämällä jatkuvaa tähystystä suorittavien merivalvonta-asemien määrää, erityisesti Suomenlahdella. Muina toimenpiteinä meripuolustuksen tarkastaja esitti edelleen merivalvontatutkien hankintojen kiihdyttämistä ja kiinteiden vesikuunteluasemien hankkimista keskeisimpien merivartioasemien yhteyteen. Toimenpideluettelo sisälsi myös varusmiesten määrän lisäämisen rannikkotykistön joukko-osastoissa jatkuvan merivalvonnan mahdollistamiseksi sekä kantahenkilökunnan lisävakanssien kohdentamisen niihin joukko-osastoihin, joihin merivalvonnan tehostaminen aiheuttaisi lisää työtä.⁹¹

Pääesikunnan operatiivisen osaston vastauksessa meripuolustusosastoa kehoitettiin tekemään uusi ehdotus, jossa olisi huomioitu Porkkalan palautuksen vaikutukset⁹². Maaliskuussa 1956 lähetetyssä päivitetystä ehdotuksesta esitettiin jatkuvaa tähystystä suorittavien merivalvonta-asemien määräksi kolmeatoista Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen toimipaikkaa, Merenkulkuhallituksen majakkalaivojen suorittaessa aiempaan verrattuna vain tilapäistä merivalvontaa. Porkkalan alueelle suunniteltiin yhtä Puolustusvoimien merivalvonta-asemaa.⁹³

Suomen aluevesirajoja ei ollut ennen Porkkalan palautusta vahvistettu lainsäädännöllä viime sotien jäljiltä, vaan aluevesien määritelmä nojasi Tarton rauhansopimuksen mukaiseen ”neljän

⁹⁰ Vähäkangas (2000), s. 43

⁹¹ PE:n asiakirja n:o 128/Meriptsto/13/sal, 31.8.1955, T 23107/4, F:3 sal, KA.

⁹² PE:n asiakirja n:o 62/Optsto/OT/11 sal, 7.2.1956, T 23107/10, F:9 OTsal, KA.

⁹³ PE:n asiakirja n:o 18/Meriptsto/OT 11 b sal, 7.3.1956, T 23107/10, F:9 OTsal, KA.

meripeninkulman periaatteeseen⁹⁴ ja sisälsi muitakin ristiriitoja johtuen tapahtuneista rajojen muutoksista, Pariisin rauhansopimuksen ehdoista, YYA-sopimuksen velvoitteista sekä yleisesti vallinneen maailmantilanteen kehityksestä.⁹⁵

Merivalvontaan liittyvä keskeinen ongelma oli aluevesirajojen määritelmän puuttuminen, minkä johdosta ongelmia oli ulkomaisten sota-alusten ja sotilasilma-alusten kohteluun ja niiden oikeuksiin liittyen.⁹⁶ Laki ja asetus Suomen aluevesirajoista vahvistettiin vuoden 1956 kesällä, ja samassa yhteydessä päivitettiin asetukset ulkomaisten sota-, kauppa- ja ilma-alusten käynnistä Suomen alueella rauhan aikana sekä erinäisiä puolueettomuusmääräyksiä sisältävät asetukset. Näistä jälkimmäisiin ei kuitenkaan tehty määräysten eikä niiden valvonnan muuttavia päivityksiä, vaan käytännössä pelkästään vahvistettiin uusien aluevesirajojen vaikutus niihin.⁹⁷ Aluevesirajan määrittelemisen oli merivalvonnan ja erityisesti rajaloukkausten selvittämisen kannalta tärkeää, koska ulkomaisia aluksia kohdeltaisiin eri tavoin riippuen siitä, missä aluevesien osassa ne olisivat.

Toinen tuolloin jo kuusi vuotta tiedossa ollut lainsäädännöllinen haaste liittyi saaristossa sijaitseviin sotilaskohteisiin ja ”rannikkopuolustuslaitteiden suojelualueisiin”. Vanhentunut ja puutteellinen lainsäädäntö ei antanut puolustusvoimille kuin hyvin vähäiset mahdollisuudet puuttua siviilien ja jopa ulkomaalaisten melko vapaaseen liikkumiseen esimerkiksi saariston sotilaskohteiden välittömässä läheisyydessä.⁹⁸ Tämän suhteen lainsäädäntöä ei kuitenkaan kehitetty tutkielmassa tarkasteltavalla ajanjaksolla, ja ainoastaan merivartiostot poliisivaltuuksineen pystyivät toimivaltuuksiensa puitteissa puuttumaan tähän toimintaan tehokkaasti.

⁹⁴ PE:n asiakirja n:o 40/Optsto/13a/sal., 12.3.1957, T 26965/22, F:6 sal, KA. Aluevesiraja oli vuoteen 1994 saakka (yksinkertaistettuna) neljän meripeninkulman etäisyydellä uloimmista luodoista. Nykyään aluevesirajan kulkee pääosin 12 meripeninkulman etäisyydellä.

⁹⁵ PvPE:n asiakirja n:o 97/Op.1/13 sal, 9.10.1952, T 26965/21, F:5 sal, KA

⁹⁶ Rajavartiostojen esikunnan (RajavE:n) asiakirja n:o 66/III/sal., 29.8.1952, T-26965/21, F:5 sal, KA.

⁹⁷ Laki Suomen aluevesien rajoista, 463/18.8.1958; Asetus Suomen aluevesirajoista annetun lain soveltamisesta, 464/18.8.1956; Asetus erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä sisältävän asetuksen muuttamisesta, 465/18.8.1956; Asetus ulkomaisten sota-, kauppa ja ilma-alusten käynnistä Suomen alueella rauhan aikana annetun asetuksen muuttamisesta. *Suomen asetuskokoelma n:o 463–469/1956*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1956.

⁹⁸ Turun rannikkotykistörykmentin (TRT:n) asiakirjat n:o 4595/II/13 a, 12.11.1949; n:o 2713/II/13 a, 15.7.1950, n:o 410/II/13 a, 30.1.1952; RT2:n (2. rannikkotykistörykmentti) asiakirja n:o 1907/KoulJärj/13 a, 25.5.1954; ja 2. divisioonan asiakirja N:o 176/Järj./13, 28.5.1954, T 28022/3, F:2, KA; Asetus sotasatamista ja rannikkopuolustuslaitteiden suojelualueista, 249/3.9.1939. *Suomen asetuskokoelma n:o 246–252/1939*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1939.

3.3 Merivalvonta tutka-aikakaudelle – tekninen valvontakyky kehittyy

Merivalvontatutkat

Tutkan käytöstä merivalvonnassa oli saatu ensimmäisiä kokemuksia toisessa maailmansodassa. Jatkosodan loppuvaiheessa Suomella oli yhteistyössä saksalaisten kanssa käytössä muutama vanhempi tutka, joilla pystyi kuitenkin valvomaan keskeisimmät alueet Suomenlahdella. Sotien jälkeisinä vuosina tutkia ei kuitenkaan ollut käytettävissä merivalvontaan, vaikka niiden käyttökelpoisuus tiedostettiin. Tutkat parantaisivat merivalvonnan kattavuutta aistitähystykseen verrattuna marginaalisesti pidemmän kantamansa ansiosta. Suurempi hyöty olisi kuitenkin niiden tuomalla pimeän ja muuten huonojen näkyvyysolosuhteiden valvontakyvyllä.⁹⁹

Tutkien käyttömahdollisuuksia Suomen merivalvonnassa tutki muun muassa L.E. Pakkala yleisesikuntakurssin diplomityössään vuonna 1950 Pakkala tuli siihen tulokseen että kattava merivalvontatutkaverkosto olisi tulevaisuudessa välttämätön, esittäen jopa periaatepiirroksen siitä, miten valtakunnan merialueiden tutkavalvonnan voisi järjestää 45 merivalvontatutkalalla.¹⁰⁰ Pakkalan esittämä tarkastelu perustui kuitenkin ennen kaikkea tutkahorisontin laskukavalla määritettyihin teoreettisiin havaintoetäisyyksiin ja sen perusteella määritettyyn tutkavalvonnan kattavuuteen, eikä siinä huomioitu tutkien sijoitteluun liittyviä taktisia seikkoja, hankittavan tutkamäärän rahoituksesta puhumattakaan.

Rannikkotykistön henkilöstöä kävi ulkomailla opintomatkoilla tutustumassa tutkavalmistajien tehtaisiin, joskus jopa omalla kustannuksellaan.¹⁰¹ Varsinaisesti meripuolustuksen tutkahankinnat käynnistyivät vuoden 1953 perushankintaesityksellä, jossa esitettiin hankittavaksi sekä tulenjohtotutkia, että varsinaisia valvontatutkia. Toteutuessaan hankinta olisi tarkoittanut, että joka toisella rannikkotykistöpatteristolla olisi ollut merivalvontaan soveltuva tutka.¹⁰² Meripuolustuksen tarkastaja tarkensi ja perusteli tutkahankinnan tarpeellisuutta ja kiireellisyyttä erillisellä asiakirjalla, jossa merivalvonnan ja puolueettomuusvartioiden tehokkuus esitetään keskeisinä perusteina, toki rannikkotykistön taisteluvalmiuden ja taistelutehon kasvun rinnalla. Samassa yhteydessä esitettiin hankittaviksi myös hinnaltaan merkittävästi halvempia ja suorituskyvyltään heikompia merenkulikututkia laivaston alusten tarpeisiin. Myös niiden han-

⁹⁹ Tirronen, R.I.: *Tutkan käyttömahdollisuudet meillä*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 488, 1950, SKK-1, KA, s. 21–22.

¹⁰⁰ Pakkala, L.E.: *Tutkan taktillinen käyttö merivoimissa*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 472, SKK-1, KA, s. 38–40, liitteet 7a, 7b, 7c

¹⁰¹ PE:n asiakirja n:o 16/20 sal, 29.1.1953, T 23107/2, F:1 sal, KA. Kyseessä on Meripuolustusosaston asiakirja, mikä ei käy ilmi diaarimerkinnästä.

¹⁰² PE:n asiakirja n:o 12/Rttsto/20/sal, 22.1.1953, T 23107/2, F:1 sal, KA.

kintaa perusteltiin muun muassa alusten käytettävyyden paranemisella merivalvonnassa ja merialueen varmistustehtävissä.¹⁰³

Tutkahankinnat eivät kuitenkaan edenneet meripuolustuksen tarkastajan toivomalla tavalla, vuoden 1953 hyväksytyjen tutkahankintojen jäädessä yhteen merenkulikututkaan.¹⁰⁴ Vuoden 1953 syksyllä hän tarkensi merivoimien perushankintamäärärahojen käyttöesitystä Pääesikunnan sotatalousosastolle osoitetulla kirjeellä, jossa hän priorisoi tutkakaluston Merivoimien tärkeimmäksi perushankintamäärärahoilla toteutettavaksi hankinnaksi. Ilmeisesti Pääesikunnan sotatalousosastolla hankintoja priorisoitiin puolustushaarojen lisäksi toimialoittain, ja meripuolustuksen tutkahankinnat kilpailivat samasta sähkö- ja viestiteknillisestä rahoituksesta ilmavalvonta- ja lennonvarmistuskaluston, sekä radiokaluston kanssa.¹⁰⁵

Tammikuussa 1954 Meripuolustuksen tarkastaja lähestyi erikseen Pääesikunnan viestipäällikköä aloitteella, jossa hän edelleen perusteli meripuolustuksen tutkahankintojen tarpeellisuutta Puolustusvoimien viestialan hankintojen joukossa. Aiempien perustelujen lisäksi tässä yhteydessä mainittiin rannikkotykistölle hankittavien merivalvontatutkien soveltuminen myös paikalliseen ilmavalvontaan.¹⁰⁶ Merivalvonta- ja merenkulikututkat soveltuvat sinänsä matalalla lentävien ilma-alusten havainnointiin ja meripuolustuksen tarkastaja lienee tällä, myös Pääesikunnan operatiiviselle osastolle lähetetyllä, aloitteella pyrkinyt perustelemaan meripuolustuksen tutkahankintoja myös sillä että ne poistaisivat valtakunnan merirajoilta alakatteen, joka väistämättä muodostui ilmavalvonta- ja lennonvarmistustutkien tutkahorisontin alapuolelle.

Kun tutkahankinnat käynnistyivät toden teolla vuoden 1955 perushankintaohjelman ja sitä seuranneen H1-ohjelman myötä¹⁰⁷, meripuolustusosaston rannikkotykistötoimiston päällikkö, everstiluutnantti Aake Merilä laati muistion *Merivalvonnan järjestämisestä Suomenlahdella kiinteitä tutkia hyväksikäyttäen*. Muistiossa esitettiin merivalvontatutkien ja rannikkotykistön tulenjohtotutkien tarkoituksenmukaisimmat sijoituspaikat, perustuen rauhan ajan ryhmitykseen ja sodan ajan määrävahvuuksiin. Muistiossa huomioitiin myös olemassa oleva infrastruktuuri liittyen tutkien asennusmahdollisuuksiin ja antennien korkeuden perusteella muodostuva mittausetäisyys.¹⁰⁸ Meripuolustuksen tarkastaja hyväksyi muistion periaatteessa han-

¹⁰³ PE:n asiakirja n:o 23/Rttsto/sal, 16.2.1953, T-23107/2, F:1 sal, KA

¹⁰⁴ PE:n asiakirja n:o 11/Rttsto/12 h sal., 30.1.1954, T-23107/3, F:2 sal, KA

¹⁰⁵ PE:n asiakirja n:o 90/Rttsto/20 a 1/sal., 1.10.1953, T-23107/2, F:1 sal, KA

¹⁰⁶ PE:n asiakirja n:o 11/Rttsto/12 h sal., 30.1.1954, T-23107/3, F:2 sal, KA

¹⁰⁷ PE:n asiakirja n:o 4/Sttsto/17 b sal, 7.1.1956; PE:n asiakirja n:o 217/Optsto/20 sal, T 23107/5, F:4 sal, KA.

¹⁰⁸ PE:n asiakirja n:o 161/Rttsto/11/sal., 21.10.1955, T 23107/4, F:3 sal, KA.

kittavien tutkien sijoitussuunnitelman pohjaksi, mutta käytännössä jokaisen hankitun tutkan sijoituspaikka hyväksytettiin erikseen Pääesikunnan operatiivisella osastolla.¹⁰⁹

Tutkien vähäinen määrä ja siitä johtuva käyttökokemuksen ja ennen kaikkea organisaatiotallalla olevan tiedon puute heijastui ajatuksiin tutkan käytöstä: Vielä vuoden 1958 rauhanajan merivalvontaohjeessa tutka nähtiin ensisijaisesti huonojen näkyvyysolosuhteiden apuvälineenä, jota tuli käyttää silloin, kun optinen havainnointi ei ollut mahdollista¹¹⁰. Tutkien vajaa käyttöön puututtiin Pääesikunnan operatiivisella osastolla vuonna 1959 laaditussa muistiossa. Tutkien vähäisen käytön arveltiin tuolloin johtuvan siitä, että ensimmäisten tutkien saavuttua maahan, oli niille asetettu tarpeettomia käyttörajoituksia kalliin tutkakaluston säästämiseksi. Tästä katsottiin seuranneen osaamisvaje, joka itseään ruokkivana ilmiönä edelleen vähensi tutkien käyttöä.¹¹¹

Meripuolustuksen tutkien käyttöä alettiin koordinoida Merivoimien esikunnan toimesta vuoden 1960 kesäkuusta lähtien, mistä alkaen tutkille käskettiin kuukausittain valvonta-ajat. Lisäksi annettiin vaatimus pitää tutkat jatkuvasti puolen tunnin toimintavalmiudessa, ja Merivoimien esikunnalle sekä Pääesikunnalle oikeus käskää tutkavalvonnasta.¹¹² Tutkien käyttö oli kuitenkin edelleen vähäistä, ja painottui pimeään vuorokaudenaikaan. Vuoden 1960 kuluessa rannikkotyöstön kuutta toiminnassa ollutta merivalvontatutkaa käskettiin käytettäväksi suunnitelmien mukaiseen valvontaan kutakin keskimäärin viisitoista tuntia kuukaudessa. Tutkavalvontaa ei myöskään vuonna 1960 suoritettu viikonloppuisin. Kesän aikana tällä saavutettiin tilanne, jossa hämärän ja pimeän aikaan joku rannikonvalvontatutkista oli jatkuvasti käytössä. Valoisian ajan lyheneminen ei kuitenkaan näkynyt tutkien käyttötuntien lisäämisellä.¹¹³ Tutkavalvontavuorojen koordinoinnilla päästiin näin ollen tilanteeseen, jossa valvontaa ei vielä voinut sanoa kattavaksi, mutta tahattomilta päällekkäisyyksiltä tutkien käyttöajoissa välttyttäisiin.

Muun muassa jalkaväenkenraali Aarne Sihvon komentajakaudella Puolustusvoimain komentajan Tasavallan presidentille osoittamissa ajankohtaiskatsauksissa muistutettiin toistuvasti

¹⁰⁹ PE:n asiakirja n:o 96/Rttsto/12 sal, 30.5.1956, T 23107/5, F:4 sal, KA.

¹¹⁰ PE:n asiakirja n:o 226/Optsto/13c sal, 14.4.1958, T-23107/7, F:6, KA

¹¹¹ PE:n operatiivisen osaston numeroimaton muistio ”Merivalvonnan kehittäminen rauhan aikana”, 8.12.1959, T 26965/44, F:28 sal, KA, s. 1–2. Muistio on arkistoitu vuoden 1962 merivalvonnan tehostamiseen liittyvän aineiston yhteyteen.

¹¹² PE:n asiakirja n:o 238/Meriptsto/13c sal, 25.5.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA, s. 2, liite 2.

¹¹³ Vuoden 1960 tutkien valvontavuorot: esim. PE:n asiakirja n:o 238/Meriptsto/13c sal, 25.5.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA, liite 2; MerivE:n asiakirjat n:o 392/Optsto/13 sal, 16.9.1960; n:o 535/Optsto/13 sal, 14.12.1960, T 22110/66, F:44 sal, KA.

ilmavalvontakaluston hankkimisen tärkeydestä.¹¹⁴ Merivalvonta liittyi puolueettomuusvartiointiin ja maihinnousun torjuntaan, kun taas ilmavalvonnalla oli sen lisäksi merkitystä väestönsuojelun kannalta, ja aikakauden uhkakuvien valossa erityisesti YYA-sopimuksen velvoitteiden täyttämiseksi. Eroavaisuuksista huolimatta merellä ja ilmassa tapahtuvan aluevalvonnan ero oli tutkahankintojen priorisoinnin osalta ilmiselvä.

Vesikuunteluasemat

Ensimmäiset kokemukset kiinteästä vedenalaisesta valvonnasta, eli vesikuunteluasemista, oli saatu jo jatkosodan aikana. Tällöin Suomenlahden kiinteään sulkujärjestelmään kuului miinoitteiden, rannikkotykistön ja sukellusveneverkkojen lisäksi vesikuunteluasemia, joista suomalaisten käytössä olivat Suursaaren ja Porkkala-Kallbådan vesikuunteluasemat.¹¹⁵ Vedenalainen valvonta kuului määritelmällisesti osaksi merivalvontaa vuoden 1953 *Merivalvonta-asemaoppaasta* lähtien.¹¹⁶

Olavi Knaapi tutki vesikuuntelujärjestelmiä vuonna 1948 Sotakorkeakoulun diplomityössään *Vesikuuntelulaitteet, teknilliset ominaisuudet ja taktinen käyttö*. Tutkielma painottuu alusjoitteisiin, sukellusveneentorjuntaan liittyviin järjestelmiin ja vesikuuntelujärjestelmien toimintaperiaatteiden sekä suorituskyvyn luonnontieteelliseen tarkasteluun, mutta hän käsittelee siinä myös erityyppisen kuuntelujärjestelmien käyttötarkoituksia ja -mahdollisuuksia. ”Rannikkokuuntelujärjestelmä”, kuten Knaapi sitä nimittää, soveltuisi vain paikallisiin vartiointi- ja hälytystehtäviin, joskin teknologian kehitys voisi kasvattaa sen käytettävyyttä tulevaisuudessa, havaintoetäisyyksien kasvaessa.¹¹⁷

Meripuolustuksen tarkastaja käski keväällä 1957 Merivoimien esikunnan laatimaan suunnitelman kiinteiden vesikuunteluasemien hankkimiseksi. Tarkoitus oli hankkia viisi kiinteää vesikuunteluasemaa, jotka sijoitettaisiin tärkeimpien satamien edustoille merivalvonnan tehostamiseksi.¹¹⁸ Merivoimien esikunnan laatimassa suunnitelmassa todettiin, että valmiita laitteita ei välttämättä olisi mahdollista hankkia ulkomailta, ja koska kiinteistä vesikuunteluasemista ei käytännössä ollut kokemusta, olisi parasta käynnistää koetoiminta kotimaisten vesikuuntelujärjestelmien valmistamiseksi ja käyttökokemusten keräämiseksi. Tästä huolimatta

¹¹⁴ PE:n asiakirja n:o 6/Op.1/10a sal., 18.1.1951, T 26965/20, F:4 sal, KA.

¹¹⁵ Pohjanvirta, Yrjö & Teuvo Rönkkönen: Miinoitteiden ja sukellusveneverkon vartiointi. *Jatkosodan historia* 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6, Ari Raunio; Eero Elfvingren, Antti Juutilainen, Pasi Kesseli, Jari Leskinen & Pekka Saloranta (toim.), WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo 1994, s. 45.

¹¹⁶ *Merivalvonta-asemaopas (1953)*, s. 7.

¹¹⁷ Knaapi, Olavi: *Vesikuuntelulaitteet, teknilliset ominaisuudet ja taktinen käyttö*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 407, 1948, SKK-1, KA, s. 21, 45, 52, liite 4.

¹¹⁸ PE:n asiakirja n:o 93/Meriptsto/12 sal, 14.3.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA.

suunnitelmat laadittiin Suomen etelärannikon satamien ja lisäksi Ahvenanmaan ja Ruotsin rannikon välisen Märketin kapeikon osalta. Merivoimien esikunta oli myös sitä mieltä, että kiinteä vedenalainen valvonta ei toisi lisäarvoa ennen kuin Merivoimien aluskalustolla olisi kunnollinen kyky sukellusveneiden torjuntaan.¹¹⁹ Suunnitelman perusteella on mahdollista, että Merivoimien esikunta ei tarkastellut asiaa vedenalaisen valvonnan ja sen tuottaman tiedon suhteen, vaan arvioi valvonnan kannattavuutta pelkästään sukellusveneentorjunnan näkökulmasta.

Merivoimien komentaja esitti vesikuuntelujärjestelmien suunnitelman Yleisesikunnan päällikölle, joka antoi luvan koetoiminnan käynnistämiseen sekä suunnittelun jatkamiseen. Tarkoitus oli, että kokemusten keräämisen jälkeen hankintoihin ryhdyttäisiin heti, kun niihin olisi perushankintaohjelman ulkopuolisina hankintoina osoittaa varoja.¹²⁰ Meripuolustuksen tarkastaja puolestaan käski tämän edelleen Merivoimille¹²¹. Vedenalaisen valvonnan roolista osana merivalvontaa lähetettiin myös tietopyyntöjä Pääesikunnan ulkomaanosaston välityksellä.¹²² Näihin tiedustelukysymyksiin ei kuitenkaan Meripuolustusosaston säilyneen arkiston perusteella saatu vastauksia.

Ensimmäisen kiinteän vesikuuntelujärjestelmän koetoiminta vaikuttaa käynnistyneen Isosaarella syksyllä 1958.¹²³ Säilyneen arkistoaineiston perusteella Isosaaren vesikuuntelujärjestelmä jäi tutkielmassa tarkasteltavalla ajanjaksolla ainoaksi käyttöön otetuksi vesikuunteluasemaksi. Vielä vuoden 1960 merivalvontaohjeessakaan ei mainita vedenalaista valvontaa ollenkaan¹²⁴.

Muut tekniset apuvälineet

Tutkan ja vesikuuntelujärjestelmien lisäksi Puolustusvoimissa tutkittiin myös muita merivalvontaan mahdollisesti soveltuvia teknisiä apuvälineitä. Torsti Kiviranta tutki vuonna 1950 Sotakorkeakoulun diplomityössään *Rannikkokaistan komentajan tekniset johtamiskeinot* teknologian viimeaikaisen kehityksen tuomia mahdollisuuksia valvontajärjestelmien käyttöön. Hän tuli siihen tulokseen, että tutkan ja vesikuuntelujärjestelmien lisäksi televisio¹²⁵ sekä aktiiviset ja passiiviset infrapunalaitteet parantaisivat merivalvontakykyä. Tutkimus perustui suurelta osin maailmalta saatuihin tietoihin, ja mahdollisina tulevaisuuden käytännön sovellu-

¹¹⁹ MerivE:n asiakirja n:o 217/Optsto/12 h 27 sal, 17.5.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA, passim.

¹²⁰ PE:n asiakirja n:o 324/Optsto/12 h sal, 25.6.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA.

¹²¹ PE:n asiakirja n:o 182/Meriptsto/12 sal, 26.6.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA.

¹²² PE:n asiakirja n:o 224/Rttsto/14 sal, 14.8.1957, T 23107/6, F:5 Sal, KA.

¹²³ PE:n asiakirja n:o 13 sal, 23.10.1958, T 23107/7, F:6 sal, KA.

¹²⁴ PE:n asiakirja n:o 238/Meriptsto/25.5.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA.

¹²⁵ Aikalaistermi. Käytännössä Kiviranta puhuu nykytermein kaukokäyttöisistä valvontakameroista.

tuksina Kiviranta esitti televisiokameroiden ja infrapunalavaisinten käyttöä valvontaverkon täydentämiseen ja tilannekuvan parantamiseen.¹²⁶ Kivirannan tutkimus oli painopisteisesti tulevaisuudentutkimukseksi luokiteltava kirjallisuus- ja lehdistökatsaus, vaikka hän onnistuikin sitomaan mahdolliset tulevat laitteet rannikon valvonnan suorituskyvyn kasvattamiseen. Kyse ei siis ollut aivan lähitulevaisuuden hankkeisiin liittyvästä kartoituksesta.

Vuonna 1956 Pääesikunnan operatiivinen osasto suunnitteli tiedustelukuvauksen järjestelyjen päivittämistä Puolustusvoimissa, ja pyysi meripuolustusosastolta lausuntoa siitä, miten ”tiedustelukuvaukset kaukokameroilla” tehostaisi merivalvontaa.¹²⁷ Meripuolustuksen tarkastajan lausunnossa todettiin, että tiedustelukuvaukset palvelisi erityisesti rauhanajan merivalvontaa, ja se voitaisiin vähäisillä toimenpiteillä sisällyttää merivalvontaan. Sodan ajan merivalvonnassa kaukokameroiden tarvetta ei nähty ainakaan rauhanaikaa merkityksellisempänä, vaan sen painopisteen arveltiin olevan nimenomaan tiedustelutoimialan tukemisessa ja alueloukkausten dokumentoinnissa. Lausunnossa esitettiin, että jokaiselle rannikkotykistöjoukko-osastolle kohdennettaisiin kaksi kaukokameraa, joista toinen mahdollisesti kohdennettaisiin sodan ajan kokoonpanossa merivartiokomppanioille.¹²⁸ Tutkitusta arkistoaineistosta ei käy ilmi, toteutuivatko tarkastajan esittämät kamerahankinnat.

3.4 Merivalvonnan perusteasiakirjat päivittyvät

Merivalvonta-asemaopas 1953

Jatkosodan aikaisten *Merivoimien tähytyspalvelusohjeen* ja *Merivalvontaviestitysohjeen* korvaaminen käynnistyi vuonna syksyllä 1952. Puolustusvoimain pääesikunnan annettua lupa työn aloittamiselle, Merivoimien esikunta määräsi työryhmän asiaa hoitamaan. Työryhmään kuului edustajia Merivoimien, Ilmavoimien ja Rajavartiostojen esikunnista, rannikkotykistön joukko-osastoista ja Merenkulkuhallituksesta. Oppaaseen tulisi koota kaikki merivalvonnan suorittamiseen ja viestitykseen tarvittava ohjeistus.¹²⁹ Vertailtaessa toimikunnan säilyneitä kokouspöytäkirjoja ja julkaistua opasta, vaikuttaa siltä, että oppaan laatimisen yhteydessä ei

¹²⁶ Kiviranta, Torsti: *Rannikkokaistan komentajan tekniset johtamiskeinot*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 475, 1950, SKK-1, KA, s. 10–11, 14–15.

¹²⁷ PE:n asiakirja n:o 94/Optsto/OT/7/sal, 7.6.1956, T 26862/22, F:9 OTsal, KA.

¹²⁸ PE:n asiakirja n:o 46/Meriptsto/OT 11 b sal, 14.6.1956, T 26862/22, F:9 OTsal, KA.

¹²⁹ MerivE:n asiakirja n:o 380/Op./8d, 9.5.1952, T 19127/7, F:7, KA.

kohdattu merkittäviä erimielisyyksiä.¹³⁰ Oppaan nimeksi tuli lopulta *Merivalvonta-asemaopas ja Puolustusvoimain komentaja hyväksyi sen otettavaksi käyttöön toukokuussa 1953.*¹³¹

Merivalvonta-asemaopas antoi perusteet kaikille merivalvonnan suorittajille käytännön merivalvonnan suorittamisesta ja viestitoiminnasta niin rauhan kuin sodan aikana. Merivalvonnan johtamisen ja organisaatioiden järjestelyt kuvataan kuitenkin oppaassa sodan aikaisten järjestelyjen mukaisesti, merivartiokomppanian¹³² viitekehyksessä. Käsiteltäviä aiheita olivat merivalvonta-aseman perustaminen, tähystäminen, havainnointi ja havaintojen kirjaaminen, teknisten apuvälineiden käyttö, tunnistuskoulutus ja merivalvonnan viestitoiminta.¹³³ Oppaan kohderyhmä vaikuttaa olleen merivalvonta-aseilla toimiva henkilöstö, mutta oppaasta saa myös käsityksen merivalvonnan yleisistä järjestelyistä.

Rauhan ajan merivalvontaohje 1958

Vuoteen 1958 saakka rauhan ajan Suomen merivalvontaa ohjattiin verrattain yksinkertaisilla perusteasiakirjoilla, mutta tilanne oli korjaantumassa. Merivalvontaan liittyvän ohjeistuksen kokonaisvaltainen päivitystarve todettiin tammikuussa 1957 Pääesikunnassa järjestetyssä merivalvonnan neuvottelutilaisuudessa, jossa olivat läsnä muiden muassa Yleisesikunnan päällikkö, Päämajoituspäällikkö, viestipäällikkö, meripuolustuksen tarkastaja, Merivoimien komentaja, Rajavartiostojen päällikkö ja edustajia Merenkulkuhallituksesta. Uuden merivalvontaohjeen ja sen periaatteista sopimisen lisäksi neuvottelutilaisuudessa muun muassa koordinoitiin eri viranomaisten tulevia tutkahankintoja ja päätettiin merivalvontakoulutuksen kehittämisestä.¹³⁴ Arkistoaineiston perusteella tämä tapaaminen oli poikkeuksellinen koko tarkasteltavalla ajanjaksolla: Tavanomaisempaa vaikuttaa olleen, että asiat hoidettiin kirjeitse tai nuorempien upseerien tapaamisilla, jotka nekin olivat harvinaisia.

Neuvottelupäivien jälkeen Pääesikunnan operatiivisella osastolla valmisteltiin merivalvontaohjetoimikunnan työskentelyn pohjaksi tarkistettu luettelo merivalvonta-aseista, niiden miehittäjistä ja sieltä suoritettavan tähystyksen laadusta. Päämajoituspäällikkö, kenraaliluut-

¹³⁰ MerivE:n asiakirja n:o 566/Op.1/8d, 13.6.1952, T 19127/7, F:7, KA. Viitemerkintöjen ja tarkastuksen perusteella kaikki pöytäkirjat eivät ole säilyneet myöskään MerivE:n koulutusosaston arkistoaineistossa.

¹³¹ *Merivalvonta-asemaopas* (1953). Oppaan käyttöönotto PE:n asiakirjalla n:o 1520/Ohjeststo/8 b, 11.5.1953, joka on liitetty oppaaseen.

¹³² Oppaassa käytetään termiä merivalvontakomppania. Ilmeisesti tästä syystä termi alkoi paikoitellen esiintyä myös asiakirja-aineistossa vuodesta 1953 alkaen, vaikka virallisesti yksikön nimi pysyi merivartiokomppaniana.

¹³³ *Merivalvonta-asemaopas* (1953), passim.

¹³⁴ PE:n asiakirja n:o 52/Optsto/11 sal, 30.1.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA.

nantti Koskimaa ja yleisesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Viljanen hyväksyivät suunnitelman.¹³⁵

Puolustusvoimain komentaja asetti toimikunnan rauhan ajan merivalvontaohjeen kirjoittamiseksi vuoden 1957 marraskuun lopussa. Komitea oli käyttänyt työnsä pohjana sodan ajan merivalvontaohjetta, jolla oli laadittu mahdollisimman pitkälle sodan ajan toimintatapojen pohjalta. Komitea totesi myös ehdotuksensa yhteydessä havainneensa, että eri merivalvontaa suorittavien toimijoiden asemapaikat muodostivat edelleen valvontaverkon osalta huomattavan paljon päällekkäisyyksiä, joskin se tunnusti, että eri toimijoiden suorittaman merivalvonnan laatu, kattavuus ja tarkemmat tehtävät siihen liittyen vaihtelivat huomattavasti, ja esitti eri toimijoiden valvontaverkkojen yhteensovittamisen kehittämistä.¹³⁶

Lausuntokierroksen tuloksena merivalvontaohjeeseen tehdyt muutokset olivat luonteeltaan ennen kaikkea muodollisia, koska muun muassa kaikki keskeiset tahot olivat olleet edustettuina toimikunnassa.¹³⁷ Merivalvonnan varsinainen johtovastuu muuttui kuitenkin toimikunnan ehdotukseen nähden: ehdotuksessa rauhan ajan merivalvontaa olisi johtanut pääesikunta, yksilöimättä sen tarkemmin vastuuta.¹³⁸ Meripuolustuksen tarkastaja esitti lausunnossaan itselleen merivalvonnan johtovastuuta, ilmeisesti perustuen siihen, että merivalvonnan järjestelyjen yhteensovittamista, merivalvontakoulutusta ja muita asioita esitettiin hoidettavan jatkosakin Pääesikunnan meripuolustusosastolla.¹³⁹ Lopullisessa ohjeessa merivalvonnan johtajaksi rauhan aikana vahvistettiin kuitenkin Yleisesikunnan päällikkö.¹⁴⁰

Puolustusvoimain komentaja vahvisti salaisena asiakirjana jaettavan *Rauhan ajan merivalvontaohjeen* otettavaksi käyttöön huhtikuussa 1958. Sen myötä valtakunnan merivalvonnan johtovastuu kuului Yleisesikunnan päällikölle, kun taas Meripuolustuksen tarkastaja vastasi merivalvontaan liittyvien ohjeiden antamisesta, koulutuksen järjestelyistä, merivalvonnan järjestelyjen yhtenäistämisestä ja yhteensovittamisesta yhteistyössä Rajavartiolaitoksen päällikön, Merivoimien komentajan, Ilmavoimien komentajan, Merenkulkuhallituksen päällikön, divisioiden komentajien ja Pohjanmaan sotilasläänin komentajan kanssa. Merivoimien esikunnan tehtäväksi tuli eri toimijoiden meri- ja ilmavalvontahavaintojen kokoaminen, kuukausittaisten yhteenvetojen laatiminen, ja tietojen toimittaminen tarvitsijoille yli viranomaisrajojen erityi-

¹³⁵ PE:n asiakirja n:o 170/Optsto/13 sal, 8.3.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA, liite 1.

¹³⁶ PE:n asiakirja n:o 107/Optsto/13a sal, 21.2.1958, T 26965/34, F:18 sal, KA, passim.

¹³⁷ RajavE:n asiakirja n:o 24/III/13 j 1 sal, 13.3.1958, T 26965/34, F:18 sal, KA.

¹³⁸ PvPE:n asiakirja n:o 107/Optsto/13a sal, 21.2.1958, T 26965/34 F:18 sal, KA, liite 2.

¹³⁹ Pääesikunnan meripuolustusosaston asiakirja n:o 58/Meriptsto/13 f sal, 17.3.1958, T 23107/7, F:6, KA.

¹⁴⁰ PE:n asiakirja n:o 226/Optsto/13c sal, 14.4.1958, T 23107/7, F:6, KA.

sesti rajaloukkaustapauksissa, suuronnettomuuksissa ja muissa välittömiä toimenpiteitä vaativissa asioissa. Vastuualueiden komentajille käskettiin vastuu merivalvonnan järjestelyistä ja toiminnasta vastuualueillaan, mukaan lukien yhteistoiminnan koordinointi paikallisesti alueidensa merivartiostojen ja luotsipiirien kanssa. Poikkeustilanteissa joukko-osastojen, vastuualueiden ja muiden esikuntien päivystävät upseerit vastaisivat toimenpiteiden käynnistämisestä ja koordinoinnista, pitäen Pääesikunnan operatiivisen osaston tietoisena tilanteen kehityksestä.¹⁴¹

Rauhan aikana käytännön merivalvontaa suorittaviksi toimijoiksi vahvistettiin tässä yhteydessä ”puolustuslaitoksen, rajavartiolaitoksen ja merenkulkuhallituksen merivalvonta-asemat” Edellä käskettyjen lisäksi merivalvontaan osallistuivat ”muun palveluksensa yhteydessä ja erikseen käskettäessä” merivoimien (laivaston) alukset, ilmavoimat lentokonekalustolla, merelle ulottuvan kantaman omaavat lennonvarmennusasemat¹⁴², rajavartioviranomaiset¹⁴³, poliisi- ja merenkulkuviranomaiset.¹⁴⁴ Merivalvonta-asemaa käytettiin tässä yhteydessä toimintaa kuvaavana yleisnimenä, ja sillä tarkoitettiin käytännössä rannikkotykistöjoukko-osastojen miehitettyjä linnakkeita, merivartiostojen merivartioasemia, ja luotsipiirien luotsiasemia.

Merivalvontaohjeen myötä Merivoimien esikunta alkoi julkaista kuukausittaisia ”*yhteenvedoja ulkomaisten sota-alusten ja lentokoneiden liikkeistä rannikkoalueilla*” Ensimmäinen katsaus käsitteli heinäkuuta 1958, ja se käsitti käytännössä koosteen merivalvontahavainnoista¹⁴⁵. Yhteenvedot olivat luonteeltaan hyvin samanlaisia ilmavalvonnan kuukausittaisten yhteenvedojen kanssa.

3.5 ”Varsinaisten tehtäviensä ohella” – viranomaisyhteistyö merivalvonnassa

Tässä alaluvussa kuvataan tyypillisiä merivalvontaan liittyvässä yhteistyössä ilmenneitä haasteita. Tarkoituksena ei ole esittää anekdootinomaisesti yksittäisiä tapauksia, vaan rakentaa kuva siitä, millaisiin luonteeltaan yleensä hyvin käytännönläheisiin ongelmiin merivalvonnan järjestämisessä törmättiin.

¹⁴¹ Merivalvontaohje, PE:n asiakirja n:o 226/Optsto/13c sal, 14.4.1958, T 23107/7, F:6, KA.

¹⁴² Termiä ”lennonvarmennusasema” käytettiin ilmavalvontatutka-asemista tarkasteltavalla ajanjaksolla.

¹⁴³ Ilmeisesti tässä tarkoitettiin rajavartiostoja, erotuksena merivartioistoista, joilla merivalvonta oli jatkuvana tehtävänä.

¹⁴⁴ Merivalvontaohje, PE:n asiakirja n:o 226/Optsto/13c sal, 14.4.1958, T 23107/7, F:6, KA.

¹⁴⁵ MerivE:n asiakirja n:o 291/Optsto/13 sal, 15.8.1958, T 26965/34, F:18 sal, KA.

Merivalvonta oli koko tarkasteltavan ajanjakson ajan mitä suurimmassa määrin viranomaisten yhteistoimintaa. Yhteistoiminta jakaantui Puolustusvoimien, Merenkulkuhallituksen ja Rajavartiostojen esikunnan väliseen merivalvonnan koordinointi- ja kehittämistyöhön, sekä alueellaisella ja paikallisella tasolla tapahtuneeseen käytännönläheisempään yhteistoimintaan. Kuten arvata saattaa, kolmen eri ministeriön hallinnonaloihin kuuluvien viranomaisten yhteistoimintaan liittyi myös haasteita ennen kaikkea merivalvonnan käytännön suorittamisen osalta. Puolustusvoimilla, merenkulkuhallituksen alaisilla merenkulkuviranomaisilla ja rajavartiolaitoksen merivartiostoilla oli ymmärrettävästi hyvin erilaisia intressejä merialueilla.

Rannikkotykistön linnakkeet keskittyivät rannikon uhanalaisimpiin suuntiin ja ennen kaikkea keskeisten satamien edustalle. Luotsiasemat olivat samoin näihin satamiin johtavien väylien varrella. Merivartiostojen asemat olivat levittäytyneet tasaisemmin pitkin rannikkoa, mutta niitä oli yleisesti myös samoilla alueilla muiden viranomaisten kanssa.¹⁴⁶ Näin merivalvontaa suorittavista toimijoista syntyi monille keskeisille alueille päällekkäinen ryhmitys. Esimerkiksi Kotkan edustalla Haapasaariston alueella merivalvontaan velvoitettuja toimijoita edustivat Haapasaaren luotsiasema, Haapasaaren merivartioasema ja 3. Erillisen rannikkotykistöpatteriston miehittämä merivalvonta-asema viereisellä Vanhankylänmaan linnakkeella. Pääesikunnan meripuolustusosasto ja Merivoimien esikunta toimivat tuolloin kuitenkin järjestely- ja yhteensovittamistehtävissä yhteistyössä muiden viranomaisten kanssa, ja merivalvonnan järjestelyjen paikallinen yhteensovittaminen onnistui yleensä tarkoituksenmukaisesti. Tästä tapauksesta käy kuitenkin ilmi, että vastuut merivalvonnan paikallisten järjestelyjen sopiminen eivät olleet selvillä kaikkien toimijoiden kesken, vaan joukko-osasto, Merivoimien esikunta ja Pääesikunnan meripuolustusosasto hoitivat kaikki samaa asiaa.¹⁴⁷

Yhteistoimintaa Merenkulkuhallituksen kanssa lienee helpottanut se, että Merenkulkuhallituksen ylimmässä johdossa oli vuodesta 1939 aina 1960-luvulle vahva edustus merivoimien upseereita, sotien aikana komennettuina ja sen jälkeen evp.-upseereita siviiliviroissa. Jatkosodan aikainen laivaston komentaja, kontra-amiraali Eero Rahola toimi Merenkulkuhallituksen pääjohtajana vuodet 1945–1964. Lisäksi merenkulkuhallituksen sotilastoimistossa palveli jatkuvasti merivoimien esikunnan sotilasvirassa oleva edustaja.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Merivalvonta-asemien ryhmitys: esim. PE:n asiakirja n:o 170/Optsto/13 sal, 8.3.1957, T 23107/6 F:5 sal, KA, liite 1.

¹⁴⁷ 3. Erillisen rannikkotykistöpatteriston asiakirja n:o 51/Järj./13 b/sal., 11.4.1953; MerivE:n asiakirja n:o 397/Järjsto/13a/sal., 21.4.1953; PE:n asiakirja n:o 50/Meriptsto/13/sal, 7.5.1953, T 23107/2, F:1 sal, KA.

¹⁴⁸ Kaukiainen & Leino-Kaukiainen (1992), s. 176–180.

Erityisesti vaikuttaa siltä, että Puolustusvoimilla, joiden alaiset yksiköt suorittivat merivalvontaa jatkuvasti ja osin päätehtävänä, oli vaikeuksia hahmottaa muiden toimijoiden mahdollisuuksia suorittaa merivalvontaa omien tehtäviensä puitteissa. Vuonna 1950 laivaston ja merenkulkuhallituksen välisissä neuvotteluissa laivaston komentaja, kommodori O. Koivisto, muistutti merenkulkuhallitusta erikseen puolueettomuusasetukseen perustuvasta velvoitteesta ”maallemme vihamielisten tai puolueettomuuttamme vaarantavien tekojen välittömästä ilmoittamisesta sotilasviranomaisille”, johon merenkulkuhallituksen edustajat totesivat luotsien ja majakanvartijoiden suorittavan merivalvontaa ”varsinaisten tehtäviensä ohessa”.¹⁴⁹

Vuoden 1952 helmikuussa Merivoimien komentaja toi esiin huolensa merivalvonnan laiminlyömisestä. Riittämättömän harvan valvontaverkon lisäksi hän piti merivalvonnan laiminlyöntiin syynä merivartiostojen piirissä vallitsevaa asennetta, jonka mukaan merivalvonta olisi toissijainen tehtävä poliisi- ja tullitoimintaan nähden. Merenkulkuhallituksen alaisia luotsielimiä hän kritisoi puolueettomuusmääräyksiin perustuvan, sota-alushavaintoihin liittyvän ilmoitusvelvollisuuden laiminlyömisestä.¹⁵⁰

Vielä vuoden 1959 merivalvonta-asemien tarkastusmatkalla meripuolustuksen tarkastaja kiinnitti huomiotaan saman ilmiön jatkumiseen, joskaan hän ei epäillyt kyseessä olevan asenneongelman. Tarkastusmatkan havaintojen perusteella luotsiasemilla valvontaa ei voinut saada yhtä jatkuvaksi ja kattavaksi kuin Puolustusvoimien asemilla, koska luotsien mielenkiinto keskittyi ennen kaikkea luotsattavan väylän ja luotsinottoaikan valvontaan. Lisäksi saattoi syntyä tilanteita, jolloin kaikki aseman luotsit olivat luotsaustehtävissä, eikä ketään ollut suorittamassa valvontaa.¹⁵¹

Meripuolustuksen tarkastajan tarkastuskierrokseen liittyen Merenkulkuhallituksen sotilastoinaston päällikkö, komentajakapteeni Lars Nordman suoritti Ahvenanmaalla sijaitsevien majakoiden tarkastuksen merivalvonnan osalta. Hän totesi kertomuksessaan, että tarkastukseen liittyen tehdyt havainnot kuvastavat hyvin merivalvonnan yleistä tilaa majakoilla. Puutteita todettiin sekä valvontakaluston, että koulutuksen osalta. Tuolloin majakoilla työskennelleet henkilöt olivat ahvenanmaalaisia, joten heillä ei ollut taustalla varusmiespalvelusta. Kerto-

¹⁴⁹ LaivE:n asiakirja n:o 23/Op./10a/sal., 9.2.1950, T 23105/2, F:1 sal, KA.

¹⁵⁰ MerivE:n asiakirja n:o 13/Op./sal./5b., 18.2.1952, T 26965/21, F:5 sal, KA; Asetus sisältävä erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä, 226/3.6.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 226/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1938.

¹⁵¹ PE:n asiakirja n:o 163/Meriptsto/13 sal, 8.9.1959, T 23107/8, F:7 sal, KA, (passim.). Luotsiasemien päivytyksen kattavuudesta ks. esim. Helsingin luotsipiirin numeroimattomat vartiopäiväkirjat 1941–1958, Ah:1 Vartiopäiväkirjat, Helsingin luotsipiirin arkisto, KA.

muksen mukaan merenkulkuhallituksen siviilityöntekijöitä ei ylipäänsäkään voida määrätä Puolustusvoimien järjestämään merivalvontakoulutukseen, vaan koulutus tulisi järjestää työpaikkakoulutuksena.¹⁵²

Vuodesta 1958 alkaen luotsiasemia ja merivartiostojen merivartioasemia vahvennettiin avovesikausien ajaksi rannikkotyökistön varusmiehillä, jotta *Rauhan ajan merivalvontaohjeen* mukaiset jatkuvan tähytyksen vaatimukset kyettäisiin toteuttamaan. Järjestely oli ollut esillä tammikuun 1957 merivalvonnan neuvottelupäivillä, joiden jälkeen rajavartiostojen esikunta esitti asiakirjalla pyynnön merivalvontakoulutettujen varusmiehien saamiseksi. Päämajoitusestari Ali Koskimaa valtuutti tässä yhteydessä meripuolustuksen tarkastajan ryhtymään tarvittaessa toimienpiteisiin varusmiesten komentamiseksi merivalvontatehtäviin.¹⁵³

Yhteistoiminnan aikaansaaminen vaikutti olevan välillä haastavaa myös Puolustusvoimien suunnasta: 2. Divisioona esitti vuoden 1958 *Rauhan ajan merivalvontaohjeeseen* lisättäväksi kaikkien merivalvontaa suorittavien toimipisteiden ”tarkka sijainti, sekä selvitys siitä, miten niihin saadaan puhelin- tai radioyhteys”.¹⁵⁴ Esitystä ei kuitenkaan toteutettu, ja lausunnon reunamerkinnoissa on tämä kohta merkitty usealla kysymysmerkillä. Vaikka yhteystiedot ja toimivat viestiyhteydet ylipäänsä ovat keskeisiä merivalvonnan tilanteenmukaisen järjestelmisen ja merivalvontahavaintojen viestittämisen takia, olisi yhteystietojen ylläpitäminen epäilemättä pitänyt olla divisioonan oman esikunnan vastuulla ja tiedossa, koska divisioona myöskin oli vastannut alueellisesta merivalvonnan yhteensovittamisesta vastuualueellaan tuossa vaiheessa jo kahdeksan vuotta.

Merenkulkuhallituksen kehittäessä omaa päätoimintaansa, aiheutui tästä odottamattomia haasteita merivalvonnalle. 1950-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Merenkulkuhallituksen majakkaverkostoa alettiin automatisoida. Majakat muuttuivat kaukokäyttöisiksi ja majakkalaivoja alettiin korvata kasuunirakenteisilla pohjamajakoilla. Majakanvartioiden ja majakkalaivojen miehistöjen panos merivalvontaan väheni: Jatkosodan jälkeen majakanvartijoita oli noin sata, mutta 1960-luvulle tultaessa määrä oli jyrkässä laskussa.¹⁵⁵ Merivoimien esikunta meni asiaa niin pitkälle, että saatuaan keväällä 1960 tiedon Lågskärin majakan automatisointisuunni-

¹⁵² Merenkulkuhallituksen asiakirja n:o 404/59/702 b, 31.7.1959, T 23107/8, F:7 sal, KA.

¹⁵³ MerivE:n asiakirja n:o 92/Optsto/13 sal, 13.2.1957, T 23107/6, F:5, KA. RajavE:n numeroimaton muistio merivalvonnan järjestelystä on asiakirjan liitteenä.

¹⁵⁴ 2. Divisioonan asiakirja n:o 24/Optsto/13 sal, 14.3.1958, T 26965/34, F:18 sal, KA.

¹⁵⁵ Kaukiainen & Leino-Kaukiainen (1992), s. 208–214, 301–302; Merenkulkuhallituksen asiakirja n:o 91/59/702 a.sal., 28.1.1959, T 26965/37, F:21 sal, KA.

telmista, pyydettiin Pääesikunnan operatiivista osastoa ryhtymään toimenpiteisiin, jotta Merenkulkuhallitus maanpuolustuksellisista syistä peruisi automatisointisuunnitelman.¹⁵⁶

3.6 Pääesikunnan meripuolustusosaston lakkauttaminen

Vuoden 1952 organisaatiomuutoksen tarkoituksenmukaisuudesta käytiin keskustelua puolustusvoimissa koko 1950-luvun. Eräänä keskeisenä teimana oli yhteistykistöön siirtyminen, jossa rannikko- ja ilmatorjuntatykistö siirrettäisiin kenttätykistön tarkastajan johtoon, jolloin meripuolustuksen yhtenäinen johto meripuolustusosaston myötä lakkaisi olemasta.¹⁵⁷ Puolustusvoimien ylimmän johdon uudelleenjärjestely oli jo vuonna 1954 siinä määrin esillä, että meripuolustuksen tarkastaja kirjoitti Puolustusvoimain komentajalle kirjeen, jossa hän perusteli meripuolustusosaston ja meripuolustuksen tarkastajan virkojen tarpeellisuutta. Järvisen keskeiset perustelut tuolloin liittyivät meripuolustuksen joukkojen yhteistoiminnan vaikeutumiseen hajanaisen johdon takia, sekä erityisesti rannikkotykistön kehityksen taantumiseen.¹⁵⁸

Organisaatiouudistus otti askeleita eteenpäin vuoden 1959 jälkimmäisellä puolella, jolloin valmisteluun tulivat uusi puolustuslaitosasetus ja sen myötä muun muassa Pääesikunnan uusi kokoonpano sekä virkaohje.¹⁵⁹ Alkuperäisissä, Pääesikunnan järjestelyosaston laatimissa luonnoksissa merivalvontaa ei ollut huomioitu ollenkaan. Pääesikunnan operatiivinen osasto tarttui puutteisiin ja esitti lausunnossaan merivalvontaa (ja ilmavalvontaa) koskevien kohtien lisäämistä virkaohjeeseen, jotta niiden hoitaminen saataisiin vakioitua.¹⁶⁰

Meripuolustusosaston lausunnossa taas oletettiin mainintojen puutteessa merivalvontaan liittyvien tehtävien siirtyvän sellaisinaan operatiiviselle osastolle, jonka vahvuutta pidettiin riittämättömänä. Uudelleenjärjestely herätti huolta myös Merivoimien esikunnassa, joka omassa lausunnossaan Pääesikunnan uudesta kokoonpanosta nosti keskeisimpänä asiana esille merivalvontaan liittyvät haasteet, koska he olivat suullisesti saaneet tiedoksi, että osa meripuolustusosaston merivalvontaan liittyvistä tehtävistä siirtyisi heille. Henkilöstöresurssit eivät Merivoimien esikunnan mukaan mahdollistaisi käskettyjen merivalvontaan liittyvien tehtävien suorittamista.¹⁶¹

¹⁵⁶ MerivE:n asiakirja n:o 129/Optsto/13 b sal, 14.3.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA.

¹⁵⁷ Lähteenkorva, Pekka: *Organisaation kehitys*, artikkeli Elfengren E., Karjalainen M., Syrjö V-M. (toim.): Puolustusvoimat 1944–1974: Puolustusvoimien rauhan ajan historia osa 2, WS Bookwell Oy, Helsinki, 2006.

¹⁵⁸ PE:n asiakirja n:o 347/Meriptsto/10 a sal, 7.4.1954, T 23107/3, F:2 Sal, KA. Asiakirjan diaarinumero on epäselvä.

¹⁵⁹ Virkaohje vastaa nykyistä termiä työjärjestys.

¹⁶⁰ PE:n asiakirja n:o 414/Optsto/10 sal, 10.10.1959, T 26965/36, F:20 Sal, KA.

¹⁶¹ MerivE:n asiakirja n:o 70/Optsto/10 a sal, 28.1.1960, T 22110/65, F:43 Sal, KA.

Pääesikunnan meripuolustusosasto lakkautettiin lopulta 1.3.1960, perustuen saman vuoden helmikuussa annettuun puolustuslaitosasetukseen. Meripuolustusosaston tehtävät jakautuivat tuolloin merivoimien esikunnalle, pääesikunnan operatiivisen osaston meripuolustustoimistolle sekä pääesikunnan tykistöosaston rannikkotykistötoimistolle. Merivalvontaan liittyvät vastuut jaettiin tässä uudelleenjärjestelyssä käytännössä Pääesikunnan operatiiviselle osastolle perustettavan meripuolustustoimiston ja Merivoimien esikunnan välillä.¹⁶²

Rauhan ajan merivalvontaohje 1960

Meripuolustusosaston lakkauttaminen ja johtovastuiden muutokset aiheuttivat rauhan ajan merivalvontaohjeen päivitystarpeen. Pääesikunnan operatiivinen osasto julkaisikin päivitetyn merivalvontaohjeen toukokuussa 1960. Se noudatteli vuoden 1958 ohjeen rakennetta, eikä sisältöön käytännössä tehty muutoksia muuten, kuin muuttuneiden johtosuhteiden osalta. Puolustusvoimain komentaja vahvistikin ohjeen käyttöön ilman erillistä lausuntokierrosta.¹⁶³

Uuden merivalvontaohjeen mukaan Pääesikunta huolehtisi merivalvontaan liittyvästä yhteensovittamisesta Rajavartiostojen esikunnan ja Merenkulkuhallituksen kanssa. Pääesikunnan operatiivisen osaston meripuolustustoimiston tehtäviksi tuli merivalvontaan liittyen ”käsitellä asiat, jotka koskevat merivoimien ja muiden puolustushaarojen merivalvontaan osallistuvien osien toimintojen yhteensopeuttamista, merivalvonnan sopeuttamista muihin valtakunnallista merkitystä omaavien tehtävien suoritukseen sekä tähän liittyviä suunnitelmia, käskyjä ja ohjeita, sekä merivalvontatietojen yleistä käyttöä varten laadittavia suunnitelmia, käskyjä ja ohjeita”.¹⁶⁴

Merivalvonnan kokonaisjohtovastuu jäi uudessa ohjeessa edellistä epäselvemmäksi. Vuoden 1958 ohjeessa yksilöidyn yleisesikunnan päällikön sijaan kokonaisuuden yhteensovittamisen osalta huolehtisi pääesikunta, sen tarkemmin yksilöimättä. Pääesikunnan operatiivisen osaston meripuolustustoimiston henkilövahvuus oli murto-osa meripuolustusosaston vahvuudesta.¹⁶⁵ Vaikka uusi meripuolustustoimisto ei perinytkään kaikkia meripuolustusosaston tehtäviä, oli sillä siitä huolimatta haastava tehtävä edessään. Puolustuslaitosasetuksen mukaisten vastuiden

¹⁶² Puolustuslaitosasetus, 72/4.2.1960. *Suomen asetuskokoelma n:o 70–73/1960*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1960, 36. pykälä; PE:n asiakirja n:o 414/Optsto/10 sal, 10.10.1959, T 26965/36, F:20 Sal, KA.

¹⁶³ PE:n asiakirja n:o 238/Meriptsto/25.5.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA.

¹⁶⁴ Ibid, s. 1–2.

¹⁶⁵ Toiminnan alkuvaiheessa op. os:n meripuolustustoimistossa oli kaksi virkaa: laivastotaustainen yleisesikuntakomentaja toimistopäällikkönä ja rannikkotykistötaustainen kapteeni toimistoupseerina. Meripuolustusosaston kokonaisvahvuus oli vaihdellut 15–20 henkilön välillä. Ks. esim. PE:n asiakirja n:o 414/Optsto/10 sal, 10.10.1959, T 26965/35 F:20 sal, KA, liite 1.

mukaan Pääesikunnan operatiivisen osaston päällikkö, Päämajoituspäällikkö ja Yleisesikunnan päällikkö jatkaisivat käytännössä operatiivisen osaston alle kuuluvien merivalvonta-asioiden, riippuen siitä, kenelle kulloinkin käsiteltävä olisi esiteltävä.¹⁶⁶

Merivoimien komentaja määrättiin merivalvonnan aselajitarkastajaksi puolustusvoimien osalta, tehtävinään merivalvontakoulutuksen johtaminen ja valvonta, merivalvontakaluston kehittäminen, sekä alan puolustusvalmiudesta ja ohjesääntöjen ajantasaisuudesta vastaaminen. Merivoimien esikunnan tuli johtoesikuntana toimia kaikkien eri merivalvontaelimien viestinkeruupaikkana, vastata sanomien tarvittavasta jakelusta ja ”erityisten kohteiden” ilmaantuessa toteuttaa merivalvonnan tilanteenmukainen johtaminen.¹⁶⁷

Merivalvonnan suorittajina jatkoivat nyt jo vakiintuneen periaatteen mukaisesti puolustuslaitoksen, merivartiostojen ja merenkulkulaitoksen merivalvonta-asemat. Vuoteen 1958 verrattuna rannikkotyökistön merivalvontatutka-asemat oli lisätty omana luettelonaan. Vedenalaista valvontaa ei vielä kukaan mainittu merivalvontaohjeessa. Jatkuva tähytystä suorittamaan määrättiin enää vain 13 merivalvonta-asemaa, mutta niitä täydensivät 37 tilapäistä tähytystä suorittavaa asemaa. Erona vuoden 1958 ohjeeseen tässä oli siirrytty kauttaaltaan *Merivalvonta-asemaoppaan* mukaista terminologiaa: rannikko oli jaettu merivalvonta-alueisiin, ja alueiden viestinkeräyspaikat oli nimetty merivalvonta-aluekeskuksiksi.¹⁶⁸ Käytännössä kyse oli kuitenkin vain viestinkeruupaikkojen nimeämisestä uudelleen.

¹⁶⁶ Puolustuslaitosasetus, 72/4.2.1960, *Suomen asetuskokoelma n:o 70–73/1960* Valtioneuvoston kirjapaino Helsinki, 1960, 21., 24. ja 28. pykälät.

¹⁶⁷ PE:n asiakirja n:o 238/Meripst/13c sal, 25.5.1960, T 26862/18, E:12 OTsal, KA, s.2.

¹⁶⁸ Ibid. passim.; PE:n asiakirja n:o 170/Optsto/13 sal, 8.3.1957, T 23107/6, F:5 sal, KA, liite 1.

4 MERIVALVONTA OPERATIIVISESSA SUUNNITTELUSSA

Tasavallan presidentti J.K. Paasikivi valtuutti Puolustusvoimat ryhtymään jatkosodan jälkeen pysähdyksissä olleisiin ”operatiivisiin- ja liikekannallepanovalmistelutöihin” maaliskuussa 1948.¹⁶⁹ Tässä luvussa tarkastellaan, miten merivalvonta esiintyi puolustusvoimien operatiivisissa suunnitelmissa.

4.1 Operatiivinen käsky n:o 1 – merivalvonnan järjestelyjen perusta luodaan

Saatuun Tasavallan presidentiltä valtuutuksen, Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Aarne Sihvo käski operatiivisen suunnittelutyön käynnistettäväksi.¹⁷⁰ Puolustusvoimain Pääesikunnan järjestelyosastolla valmisteltiin tämän jälkeen Puolustusvoimien täydennyskoonpano (t-kokoonpano). T-kokoonpano muodostettaisiin Pariisin rauhansopimuksen sallimien joukkojen enimmäismäärien puitteissa, ja sen tarkoituksena oli, jos se käskettäisiin toimeenpantavaksi, mahdollistaa valtakunnan puolueettomuuden turvaaminen, sisäisen järjestyksen ylläpito ja rajoitettujen sotatoimien suorittaminen.¹⁷¹

Puolustusvoimain komentaja käski t-kokoonpanon mukaisen suunnittelun käynnistettäväksi tammikuussa 1950, *Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisella käskyllä n:o 1*. Tällöin Merivoimien komentajalle käskettiin meriliikennettä, merirajojen valvontaa ja varmistusta koskeva suunnittelu.¹⁷² Samassa yhteydessä Merivoimille käskettiin tarkennetut toimintaohjeet suunnittelutyöhön liittyen erillisellä käskyllä. Käskyssä annettiin merivalvonnan osalta vaatimuksiksi erillisen, yhtenäisen merialueiden valvonta- ja vartiointisuunnitelman laatiminen. Muita suunnitteluperusteita olivat rannikkojoukkojen alistus vastuualueiden johtoon, laivastojoukkojen alistus suoraan Puolustusvoimain komentajan alaisiksi, sekä merivartiostojen alistaminen puolustusvoimille t-kokoonpanoon siirryttäessä.¹⁷³ Vastuu merivalvonnasta siirtyisi siten Merivoimien komentajalta vastuualueiden komentajille.

Merivoimat laativat t-kokoonpanoehdotuksensa ja siihen liittyneen toimintasuunnitelman tammi- ja helmikuun 1950 aikana. Pääesikunnan käskemä suunnitelma merirajojen valvon-

¹⁶⁹ Numeroimaton jäljennös puolustusvoimain komentajan esittelystä tasavallan presidentille, 13.3.1948, T 26965/19, F:1 sal, KA.

¹⁷⁰ PvPE:n asiakirja n:o 4/Järj.2/sal., 3.5.1948, T 26965/19, F:1 sal, KA.

¹⁷¹ PvPE:n asiakirja n:o 1/Op.1/11d sal, 4.1.1950, T 26862/3, D:1 OTsal, KA, passim.

¹⁷² Ibid. passim.

¹⁷³ PvPE:n asiakirja n:o 35/Op.2/11.sal., 4.1.1950, T 26862/3, D:1 OTsal, KA. Asiakirjan diaarinumero on muutettu jälkikäteen, alkuperäinen n:o 1/Op.2/11.sal.

nasta koostui vain yhdestä yleisluontoisesta tekstikappaleesta, jossa todetaan valvonnan tapahtuvan ensisijaisesti kiinteiden tähytysasemien muodostaman valvontaverkon toimesta. Kiinteää valvontaa täydennettäisiin liikkuvalla valvonnalla, jota suorittaisivat ensisijaisesti laivaston meripiireihin jaettavat paikallisvoimat, ja toissijaisesti laivaston yleisvoimat toimitasuunnallaan.¹⁷⁴ Asiakirjan liitteenä jaettu suunnitelma merivalvonta-aseamista on tuhottu, sen tultua sittemmin päivitetyksi erillisellä käskyllä. Suunnitelman päivitystarve perustui Rajavartiolaitoksen määrärahojen leikkauksiin, joiden takia merivartiostojen henkilöstöä vähennettiin. Tästä johtuen merivartiostojen t-kokoonpanoon siirtyviä merivartioasemia, aluskalustoa ja henkilökuntaa olisi aiempaa vähemmän¹⁷⁵. T-kokoonpanoehdotuksen liitteinä olleita joukkoluetteloita¹⁷⁶ ja säilynyttä päivitettyä merivalvontasuunnitelmaa vertailemalla voidaan kuitenkin todeta, että perustavaa laatua olevia muutoksia ei merivalvonnan järjestelyssä tapahtunut Merivoimien päivittäessä suunnitelmansa.

Merivoimien t-kokoonpanoon liittyvä päivitetty merivalvontasuunnitelma, *Merivoimien käsky n:o 6, meri- ja ilmavalvonta-asemat puolustusvoimain täydennyskokoonpanossa*, hyväksyttiin korjattuna kesäkuussa 1951. T-kokoonpanossa varsinaisina tähytysasemina toimisivat käskyn liitteissä mainitut Merivoimien, Rajavartiolaitoksen ja Merenkulkuhallituksen merivalvonta-asemat, tilapäisinä tähytyspaikkoina taas muut Merenkulkuhallituksen luotsiasemat ja majakat. Toimintaa näillä merivalvonta-asemilla suoritettaisiin jatkosodan aikaisten *Merivoimien tähytyspalvelusohjeen* ja *Merivalvontaviestitysohjeen* mukaisesti.¹⁷⁷ Ohjeet lienevät edelleen soveltuneet käytännön merivalvonnan ja siihen liittyvän viestityksen hoitamiseen merivalvonta-aseman viitekehyksessä, mutta ne sisälsivät tuossa vaiheessa jo myös vanhentunutta tietoa merivalvonnan asemasta meri- ja rannikkopuolustuksen organisaatiossa, sekä todennäköisesti myös käytännön valvontaohjeiden osalta.

Merivalvontasuunnitelman liitteissä eriteltiin asemat vastuualueittain. Yhteensä toiminnassa olisi 116 merivalvonta-asemaa, joista lukumäärällisesti suuri osa olisi rajavartiolaitoksen tai merenkulkuhallituksen toimijoiden perustamia. T-kokoonpanossa rannikkotykistön osuudeksi muodostuisivat oletettujen painopistesuuntien miehittävät linnakkeet ja sivustojen linnakkeille perustettava vartio- tai runkomiehitys. Lisäksi perustettaisiin muutamia yksittäisiä meritulenjohtoasemia linnakkeiden läheisyyteen.¹⁷⁸ Merivartiostojen merivartioasemista ja niiden henkilöstöstä muodostettaisiin merivartiojoukkueita rannikkotykistön joukko-osastojen alai-

¹⁷⁴ MerivE:n asiakirja n:o 15/Op.2/11/sal., 28.2.1950, T 26862/8, E:1 OTsal, KA.

¹⁷⁵ MerivE:n asiakirja n:o 38/Op.2/OT/10/sal., 27.2.1950, T 26862/20, F:2 OTsal, KA.

¹⁷⁶ MerivE:n asiakirja n:o 31/Op.3/10/sal., 10.2.1950, T 26862/20 F:1, OTsal, KA, liitteet 2 ja 6b.

¹⁷⁷ MerivE:n asiakirja n:o 136/Op.2/OT/10/sal., 26.6.1951, T 26862/9, E:2 OTsal, KA, passim.

¹⁷⁸ Ibid. liitteet 1–5.

suuteen ja muuta merivartiostojen aluskalustoa suunniteltiin käytettävän laivaston paikalliskoimien täydentämiseen.¹⁷⁹

T-kokoonpanon käyttöönoton tapahtuessa Laivaston esikunta ottaisi johtaakseen monia merenkulkuhallituksen hallinnonalaan kuuluvia toimintoja, kuitenkin neuvotellen merenkulkuhallituksen kanssa. Luotsipiirit alistettaisiin merivalvontaan ja meriliikenteen sotilaalliseen turvaamiseen ja järjestelyyn liittyvissä asioissa meripiirien komentajille. Muissa asioissa, kuten varsinaisessa luotsaustoiminnassa, ne olisivat edelleen merenkulkuhallituksen alaisia. Luotsipiirien päälliköiden avuksi asetettaisiin laivastosta yhteysupseerit yhteistoiminnan järjestämiseksi. Luotsipiirien alistamisesta ja luotsien käytöstä meri- (ja ilma-) valvonnassa sovittiin Laivaston komentajan, kommodori O. Koiviston ja Merenkulkuhallituksen pääjohtajan, kontra-amiraali evp. Eero Raholan¹⁸⁰, välisissä neuvotteluissa alkuvuonna 1950. T-kokoonpanon järjestelyihin liittyen tarkempi sopiminen suunniteltiin tehtäväksi meripiirien johdolla, kun meripiirin ja vastualueen kesken olisi ensin sovittu merivalvonnan järjestelyistä.¹⁸¹ Merenkulkuhallituksen kanssa sopiminen operatiiviseen suunnitteluun liittyvistä asioista oli ajan henkeen nähden mielenkiintoinen ratkaisu, koska operatiiviseen suunnitteluun liittyvät asiat pyrittiin niiden arkaluontoisuuden ja salaisen luonteen takia pitämään mahdollisimman harvojen tiedossa.

Merivalvonnan johtosuhteet t-kokoonpanossa olisivat muodostuneet huomattavan monimutkaisiksi. Esimerkiksi painopistealueeksi määritetyllä Saaristomeren ja Ahvenanmaan suunnalla merivalvontaan olisivat osallistuneet Lounais-Suomen vastualueen alaisuudessa Turun rannikkotykistörykmentti, vastuualueelle Ahvenanmaan sopimusten mahdollistaessa alistettava Ahvenanmaan merivartiosto, Laivaston paikallisjoukkoja ja niille alistettuja Merenkulkuhallituksen alaisia yksiköitä Saaristomeren meripiirin johdossa, sekä Laivaston yleisjoukkoja suoraan Laivaston esikunnan alaisuudessa.¹⁸²

Merivoimat nosti t-kokoonpanoehdotuksensa yhteydessä erikseen esille edellä kuvatun t-kokoonpanon mukaisten komentosuhteiden tarpeettoman sekavuuden merivalvontaan ja puolueettomuusvartiointiin liittyen. Merivoimien näkemyksen mukaan samalla alueella toimivien rannikkoujoukkojen ja laivastoujoukkojen toiminta puolueettomuusvartiointin ja siihen kuuluvien toimintojen osalta tulisi t-kokoonpanossa koordinoita Puolustusvoimain pääesikunnassa,

¹⁷⁹ MerivE:n asiakirja n:o 31/Op.3/10/sal., 10.2.1950, T 26862/20, F:1 OTsal, KA, liitteet 2, 4, 6a, 6b, 7.

¹⁸⁰ Kontra-amiraali Rahola palveli laivaston komentajan tehtävässä jatkosodan aikana, minkä jälkeen hän toimi siviilivirassa Merenkulkuhallituksen pääjohtajana aina vuoteen 1964 saakka.

¹⁸¹ LaivE:n asiakirja n:o 23/Op./10a/sal., 9.2.1950, T 23105/2, F:1 sal, KA.

¹⁸² MerivE:n asiakirja n:o 31/Op.3/10/sal., 10.2.1950, T 26862/20 F:1 OTsal, KA, liitteet n:o 2, 4, 6a, 6b.

koska laivastojoukot kuuluvat laivaston komentajan alaisuudessa suoraan ylijohdon joukkoihin, kun taas alueella toimivat rannikkojoukot tulisivat hoitamaan tehtävänsä vastualueen komentajan alaisuudessa.¹⁸³

Samassa yhteydessä Merivoimat ilmaisi huolensa puolueettomuusvartiointiin liittyvien asetusten¹⁸⁴ ajantasaisuudesta. Talvisotaa edeltävältä ajalta voimassa olleiden asetuksen mukaan merivoimien komentaja vastaisi puolueettomuusvartiointista merirajoilla, mikä oli jossain määrin ristiriidassa puolueettomuusvartiointia suorittamaan suunniteltujen joukkojen johtosuhteiden kanssa¹⁸⁵. Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivinen osasto reagoi Merivoimien esittämään huoleen vastaamalla ”[hoitavansa] puolueettomuusasetusten muutokset käskettyjen johtosuhteiden sekä vallitsevan tilanteen mukaisiksi”¹⁸⁶. Asetusta ei kuitenkaan kumottu tässä tutkielmassa tarkasteltavalla ajanjaksolla¹⁸⁷. Puolustusvoimain pääesikunnan vastaus on myös mahdollista tulkita siten, että tarvittavat asetusmuutokset tehtäisiin vasta t-kokoonpanoon tai muuhun rauhan ajan kokoonpanosta poikkeavaan siirryttäessä, kulloinkin voimassa olevien johtosuhteiden mukaisiksi.

Vastuualueet laativat omat suunnitelmansa t-kokoonpanoon siirtymisestä. Niissä merivalvontaa käsiteltiin vain hyvin pinnallisesti. Pohjanmaan vastualueen suunnitelmassa todettiin vain: ”[Merivalvonnan] suhteen viitataan Merivoimien esikunnan laatimaan suunnitelmaan.” Muutkin vastuualueet käskivät vain alaisensa rannikkotykistöjoukko-osaston vastaamaan merivalvonnasta.¹⁸⁸ Vastuualueiden suhtautumisesta merivalvontaan voidaan päätellä, että ennen vuoden 1952 rauhan ajan organisaatiomuutosta niiden asiantuntemus ei riittänyt merivalvonnan kaltaisten erityistä asiantuntemusta vaativien rannikkojoukkojen aselajiasioiden hoitoon.

Puolustusvoimain komentaja hyväksyi t-kokoonpanon ja siihen liittyvät suunnitelmat käyttöön kesäkuussa 1950 *Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisella käskyllä n:o 2*. Tässä yhteydessä ei merivalvontaan liittyen käsketty muutoksia tai tarkennuksia, mutta yleisesti

¹⁸³ MerivE:n asiakirja n:o 31/Op.3/10/sal., 10.2.1950, T 26862/20, F:1 OTsal, KA.

¹⁸⁴ Asetus sisältävä erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä, 226/3.6.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 226/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1938; Asetus puolueettomuusvalvonnan järjestelystä, 329/12.10.1939. *Suomen asetuskokoelma n:o 327–329/1939*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki. 1939.

¹⁸⁵ MerivE:n asiakirja n:o 31/Op.3/10/sal., 10.2.1950, T 26862/20, F:1 OTsal, KA.

¹⁸⁶ PvPE:n asiakirja n:o 8/Op.2/10 sal, 20.2.1950, T26862/20, F:1 OTsal, KA.

¹⁸⁷ Asetus kumottiin uudella asetuksella puolueettomuusmääräyksistä vuonna 1963 (194/18.4.1963).

¹⁸⁸ Vastuualueiden suunnitelmista ks. esim. Keski-Suomen sotilasläänin asiakirja n:o 47/IV/11 sal., 24.2.1950 ja 3. divisioonan asiakirja n:o 70/III/13 a sal., 23.2.1950, T 26862/8, E:1 OTsal, KA.

käskettiin kiinnittämään huomiota Merivoimien ja Ilmavoimien esikuntien suunnitelmien edellyttämästä yhteistoiminnasta sopimiseen vastuualueiden kanssa.¹⁸⁹

Kun merivartiostojen merkittävä panos t-kokoonpanon merivalvontaan selvisi, tunnistettiin Haminan rannikkolinnakkeistossa tarve järjestää merivartiostojen henkilökunnalle meri- ja ilmavalvontakoulutusta. Linnakkeiston komentaja esitti kaksipäiväisen koulutuksen järjestämisestä merivartiohenkilökunnalle ja samassa yhteydessä linnakkeiston omalle alipäällystölle. Koulutusta pidettiin ”täysin välttämättömänä”, ja sen perusteltiin parantavan myös rauhanai-kaista yhteistoimintaa. Asiakirjan liitteenä olleesta koulutussuunnitelmasta päätelleen käsiteltävät asiat olisivat olleet pitkälti *Merivoimien tähystyspalvelusohjeen* ja *Merivalvontaviestitysohjeen* mukaisia merivalvonnan käytännön suorittamiseen liittyviä aiheita. Merivoimien esikuntaa pyydettiin ryhtymään toimenpiteisiin koulutuksen sopimiseksi Rajavartiostojen esikunnan kanssa.¹⁹⁰ Merivoimien esikunta esitti koulutuksen järjestämistä, ja se käynnistyi Haminan rannikkolinnakkeiston ehdotuksen mukaisella kokonaisuudella, jatkuen seuraavina vuosina¹⁹¹.

4.2 Operatiivinen käsky n:o 8 – merivartiokomppanian paluu

T-kokoonpanon ja siihen liittyneen rajoitetun operatiivisen suunnittelun jälkeen operatiivista ja liikekannallepanosuunnittelua laajennettiin koskemaan valtakunnan puolustamista tilanteissa, joissa Pariisin rauhansopimuksen säädökset eivät rajoittaisi toimintaa. *Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisella käskyllä n:o 7* Puolustusvoimain komentaja käski syksyllä 1951 vastuualueiden sekä Merivoimien ja Ilmavoimien komentajia laatimaan suunnitelmat puolueettomuusvartioinnista ja maan sotilaallisesta puolustamisesta. T-kokoonpanon lisäksi käytävissä olisivat suojakokoonpano (su-kokoonpano) ja täydellinen sodan ajan kokoonpano (tsa-kokoonpano). Sekä su-kokoonpanoon, että t-kokoonpanoon voitaisiin siirtyä vain sellaisissa olosuhteissa, joissa Pariisin rauhansopimus ei rajoittaisi puolustusvoimien määrävahvuuksia. Su-kokoonpanon määrittäisi maassa oleva tai helposti hankittavissa oleva sotavarustus, ja sen myötä varustettavissa olevien joukkojen määrä. Tsa-kokoonpano taas tarkoittaisi valtakunnan

¹⁸⁹ PvPE:n asiakirja n:o 25/Op.1/OT/11 sal., 19.6.1950, T 26862/3, D:1 OTsal, KA. Asiakirjan diaarimerkintä on muutettu jälkikäteen, alkuperäinen merkintä on n:o 63/Op.1/11sal

¹⁹⁰ Hamrlsto:n asiakirja n:o 187/Järj./5b/sal., 16.10.1951, T 23105/3, F:2 sal, KA.

¹⁹¹ Sundbäck (2005), s. 281.

sodanajan puolustusvoimain enimmäisvahvuutta. Suunnitteluperusteiden mukaan meripuolustus ja sen myötä merivalvonta tulisi saattaa täyteen vahvuuteensa jo su-kokoonpanossa.¹⁹²

Näiden uusien joukkokokoonpanojen suunnittelu oli tapahtunut taustalla vuodesta 1948 alkaen, osin rinnakkain t-kokoonpanoon liittyvien suunnitelmien laatimisen kanssa. Joukkokokoonpanojen suunnittelun edetessä on havaittavissa, että rannikkoprikaatit johtoportaina poistuivat kokoonpanosta.¹⁹³ Rannikkojoukkojen taistelujaotuksen perusajatukseksi tuli oli, että vastuualueiden alaisuudessa toimivat rannikkotykistörykmentit tai muut rannikkotykistön joukot olisivat rintamavastuussa kaistoillaan, ja jokaisella kaistalla toimisi lisäksi vähintään yksi merivartiokomppania, joita olisi yhteensä yksitoista. Muita rannikkojoukkoja vastuualueilla olisi vaihtelevasti.¹⁹⁴ Kokoonpanojen suunnittelun yhteydessä vahvistettiin ensimmäisen kiinteän rannikkotykistön sodan ajan ryhmitys.¹⁹⁵

Puolustusvoimain komentaja vahvisti tehtyjen suunnitelmien pohjalta 13.6.1952 valtakunnan puolustamisen yleiset perusteet *Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisella käskyllä n:o 8*, josta käskettiin käytettäväksi peitenimeä *Polttoainehankinta*.¹⁹⁶ Käskyssä merivalvonta liitettiin Puolustusvoimien tehtävistä ennen kaikkea puolueettomuuden suojaamiseen, joka edelleen jakaantui puolueettomuuden valvontaan ja puolueettomuutta loukanneiden sotilaallisten joukkojen torjuntaan. Näistä merivalvonta kuului ensimmäiseen, yhdessä ilmavalvonnan kanssa.¹⁹⁷

Polttoainehankinta tuntee käsitteen *tehostettu rajojen vartiointi*, joka merivalvonnan osalta tarkoitti jo aiemmin suunniteltua t-kokoonpanon mukaista, merivoimien esikunnan suunnittelemaa järjestelyä. Laivastovoimien osalta t- ja su-kokoonpanojen välillä ei ollut merkittävää eroa, mutta rannikkotykistön osalta SU-kokoonpanoon siirtyminen toisi hieman lisää joukkoja¹⁹⁸.

¹⁹² PvPE:n asiakirja n:o 152/Op.1/OT/11 b/sal, 17.9.1951, T 26862/3 D:1 OTsal, KA, s. 14. Su-kokoonpanon sijaan osassa Pääesikuntaa alempien meripuolustukseen liittyneiden esikuntien asiakirjoissa puhutaan sodan ajan (sa-) kokoonpanosta, tarkoittaessa su- ja tsa-kokoonpanojen mukaista meripuolustuksen kokoonpanoa. Tämä sekaannus tai tarkoituksellinen valinta selittyy sillä, että meripuolustuksen osalta kyse oli samasta asiasta.

¹⁹³ Vrt. MerivE:n asiakirja n:o 68/Op.3/OT/10 sal., 15.7.1950; PvPE:n asiakirja n:o 61/Op.1/10 sal., 17.6.1950, T 26862/20, F:1 OTsal, KA. MerivE käytti vanhempia suunnitteluperusteita, joissa rannikkoprikaatit vielä esiintyivät, kun taas PvPE:n suunnitelmissa rannikkotykistörykmentit oli jaettu vastuualueiden alaisuuteen.

¹⁹⁴ MerivE:n asiakirja n:o 104/Op.3/OT/11 sal, 8.5.1951, T26862/9, E:2 OTsal, KA. Ks. myös PvPE:n asiakirja n:o 13/Op.1/OT/11 a sal, 13.2.1952, T 26862/3, D:1 OTsal, KA, s. 4. Merivartiokomppanioiden määrä vaihteli suunnittelun edetessä, liikkuen välillä 7–11.

¹⁹⁵ MerivE:n asiakirja n:o 12/Op/OT/11/sal., 23.1.1951, T 26862/9, E:2 OTsal, KA. Suunnitelma päivitettiin seuraavan kerran vuonna 1954.

¹⁹⁶ PVPE:n asiakirja n:o 8/Op.1/11 b/OT/sal., 13.6.1952, T 26862/21, F:3 OTsal, KA, s. 1–2.

¹⁹⁷ Ibid, s. 1–2.

¹⁹⁸ PvPE:n asiakirja n:o 23/Op.1/10 sal., 17.6.1950, T 26862/20, F:2 OTsal, KA.

Merenkulkuhallituksen alaiset luotsipiirit alistettaisiin t-kokoonpanosta su-kokoonpanoon siirryttäessä Puolustusvoimille ja ne toimisivat Laivaston paikallisvoimien alaisuudessa luotsikomppanioina.¹⁹⁹

Merivartiokomppaniat

Su- ja tsa-joukkokokoonpanojen laatimisen yhteydessä merivartiokomppaniat ilmestyivät uutena joukkotyyppinä osaksi suunnittelua. Komppanioiden rungon muodostaisivat jo t-kokoonpanossa esiintyneet, Merivartiostojen henkilöstöstä perustetut merivartiojoukkueet, jotka täydennettäisiin su-vaiheessa merivartiokomppanioiksi. *Polttoainehankintaan* liittyneen suunnittelun edetessä merivalvontajoukkueet muuttuivat kuitenkin nimellisesti merivartiokomppanioiksi myös t-kokoonpanon osalta. Komppaniat toimisivat jatkossa t-kokoonpanossa Merivartiostoista siirtyvällä runkomiehityksellä, noin puolella täydestä vahvuudestaan. Merivartiokomppaniat täydennettäisiin määrävahvuiseksi su-kokoonpanoon siirryttäessä. Muutoksella oli tarkoitus helpottaa perustamisjärjestelyjä, ja se perustui mitä ilmeisimmin alkuvuonna 1954 rajavartiostojen esikunnassa pidettyyn neuvotteluun, jossa käytiin läpi merivartiokomppanioiden käyttöä ja perustamista.²⁰⁰

Merivartiokomppanioita oli tarkoitus käyttää vastuualueiden merivalvontasuunnitelmien ja *Merivalvonta-asemaoppaan* mukaisesti ennen kaikkea varsinaiseen merivalvontaan, joka perustuisi jatkuvaan tähystykseen ja venepartiointiin. Rajavartiostojen esikunnassa tämä nähtiin kuitenkin ongelmallisena, koska siirtyminen jatkuvaan merivalvontaan estäisi merivartiostojen muiden tehtävien suorittamisen. Merivartiokomppaniat hoitaisivat rajavartiostojen näkemysten mukaan merivalvonnan lisäksi edelleen myös merivartiostojen rauhan aikaisia tehtäviä²⁰¹. Tässä taustalla ovat mahdollisesti vaikuttaneet vielä jatkosodan aikaiset meripoliisi- ja myöhemmin merivartiokomppaniat, jotka tuolloin olivat hoitaneet ennen kaikkea rauhan aikaisia tehtäviään.

Tammikuun 1954 neuvottelujen seurauksena Rajavartiolaitoksen esikunta laati muistion merivartiokomppanioiden tehtäviin liittyvistä haasteista. Muistio lähetettiin meripuolustuksen tarkastajalle, joka muotoili sen pohjalta uuden muistion merivartiokomppanioiden perustamisesta ja tehtävistä. Tämä muistio lähetettiin Pääesikunnan operatiiviselle osastolle, ja sen tar-

¹⁹⁹ PvPE:n asiakirja n:o 8/Op.1/11 b/OT/sal., 13.6.1952, T 26862/21, F:3 OTsal, KA, liite n:o 10.

²⁰⁰ PE:n asiakirja n:o 26/Meriptsto/OT/10b/sal., 24.2.1954, T 23107/9, F:8 OTsal KA; Säämänen (2017), s. 213.s

²⁰¹ RajavE:n asiakirja n:o 14/III/OT 28 f 3 sal, 15.2.1954, T 23107/9, F:8 OTsal, KA.

koituksena oli antaa vastuualueille perusteet merivalvontakomppanioiden käytön suunnitteluun.²⁰²

Laivaston osuus merivalvonnassa

Laivasto²⁰³ jaettiin kaikissa Polttoainehankinnan mukaisissa kokoonpanoissa aiemmin esiteltyyn tapaan yleisvoimiin ja paikallisvoimiin, joista ensimmäisen muodostivat iskukykyisimmät alusosastot, kun taas jälkimmäiset koostuivat kolmesta meripiiristä, joiden kalusto oli vanhempaa, hitaampaa ja kevyemmin aseistettua, perustuen osaksi ottoaluksiin. Laivaston yleisvoimille ei annettu merivalvontaan liittyviä tehtäviä, vaan ne käskettiin meripiireille, joiden tehtävänä oli ”järjestää yhteistoiminnassa vastuualueiden kanssa kiinteän merivalvontaverkon täydentämiseksi tarvittava merivalvonta aluevesirajoilla ja niiden ulkopuolella”.²⁰⁴

Laivaston yleisvoimat olisivat sinänsä kalustonsa puolesta soveltuneet myös merivalvontatehtäviin, mutta niiden koottu käyttöperiaate, tärkeät tehtävät ja muista merivalvontajoukoista eroavat johtosuhteet eivät palvelleet tätä tarkoitusta. Yleisvoimat kuuluivat laivaston komentajan alaisina suoraan Puolustusvoimien ylimmän johdon käyttöön, kun taas paikallisvoimat olivat meripiirien komentajien johdolla tiiviimmässä yhteistyössä vastuualueiden kanssa. Meripiirien ja vastuualueiden yhteistoiminnan järjestämiseksi meripiirin komentajan tuli asettaa yhteysupseereita tai -elimia vastuualueiden esikuntiin, ja tilanteen vaatiessa myös kaistojen johtoportaisiin. Lähtökohta oli, että vastuualueen komentaja antaisi tehtävät meripiirille ”osoituksina”, jolloin meripiirin komentajan harkintaan jäisi, miten ja millä voimilla suorittaisi saamansa tehtävän.²⁰⁵

Polttoainehankinnan julkaisemisen jälkeen laivaston esikunta laati tarkennetun suunnitelman laivastovoimien käytöstä valtakunnan puolustamiseksi. Siinä kritisoidaan t-kokoonpanon osalta aluskaluston riittävyyttä mm. merivalvontaan, koska laivaston paikallisvoimille suunnitellusta aluskalustosta suuri osa oli ottokalustoa, joka saataisiin käyttöön vasta su-vaiheesta alkaen. Merivalvontatehtäviin suunniteltiin käytettävän erityisesti raivaajakalustoa, jolla arveltiin muiden tehtäviensä ohessa olevan eniten mahdollisuuksia sen suorittamiseen.²⁰⁶

²⁰² RajavE:n asiakirja n:o 14/III/OT 28 f 3 sal, 15.2.1954; PE:n asiakirja n:o 26/Meripst/OT/10 b sal, 24.2.1954, T 23107/9, F:8 OTsal, KA.

²⁰³ Polttoainehankinnan valmistelun alkuvaiheessa käytettiin edelleen nimitystä laivastovoimat, eikä tulevan organisaation mukaista nimitystä merivoimat.

²⁰⁴ PvPE:n asiakirja n:o 8/Op.1/11 b/OT/sal., 13.6.1952, T 26862/21, F:3 OTsal, KA, s. 24–26, liite 10.

²⁰⁵ Ibid. s. 5–6, 25.

²⁰⁶ LaivE:n asiakirja n:o 155/Op./OT/11b/sal., 1.10.1952, T 26862/21, F:3 OTsal, KA, s. 14.

Merivalvonnan osalta laivaston tehtävät erosivat t- ja su-kokoonpanoissa siten, että t-vaiheessa tehostettuun merivartiointiin kuuluvaa liikkuvaa merivalvontaa suunniteltiin toteuttavan saaristo- ja rannikkoalueilla, kun taas SU-kokoonpanossa siihen kuului lisäksi tiedustelu läheisillä merialueilla. Merivalvonnan tehtävät eriteltiin puolueettomuuden suojaamisvaiheeseen ja hyökkäyksen torjuntaan.²⁰⁷

Puolueettomuuden suojaamisessa merivalvonta nähtiin yhtenä laivastovoimien tärkeimmistä tehtävistä, jopa siinä määrin että alusten ensisijaisena ryhmitysperusteena olisi merivalvonnan suorittaminen. Laivaston alukset toteuttaisivat merivalvontaa aina kulussa ollessaan, ja lisäksi ”partioimalla tärkeimmillä meriväylillä ja luvattomaan liikenteeseen sopivilla alueilla pimeällä ja sakealla säällä sekä kiinteitten vartioelimien välisten aukkojen täyttämiseen[...]” Lisäksi laivaston suorittamaan merivalvontaan kuuluisivat toimenpiteinä erillisten etsintä- ja tarkastustehtävien suorittaminen, kauppalaivojen tarkastusten tukeminen, sekä tarvittaessa sotakäyvien osapuolten alusten tai partioiden pidättäminen tai torjuminen aluevesillä²⁰⁸

Hyökkäyksen torjuntaan liittyen laivastovoimien suorittaman merivalvonnan tärkeimpänä tehtävänä pidettiin meririntaman varmistusta yleistilanteen mukaisesti. Koska tällöin valvontaan liittyisi olennaisena osana riittävä torjuntavalmius alueloukkauksiin liittyen, muuttuisi laivastovoimien käyttö merivalvonnassa yhä keskitetyimmäksi uhanalaisimpiin suuntiin, jolloin merivalvonta ja varmistus jätettäisiin muilla merialueilla rannikkojoukkojen tehtäväksi.²⁰⁹

Meripiirien ja yleisvoimien tarkemmissa tehtävissä merivalvonnalle käskettiin painopistealueita, jotka yleisesti ottaen liittyivät keskeisiin meriväyliin, valtakunnallisesti tärkeisiin kohteisiin, tai uhanalaisimpiin suuntiin. Edelleen painotettiin valvonnan tapahtuvan yhteistoiminnassa vastuualueiden kanssa. T-kokoonpanon ja su-kokoonpanon merkittävin ero on se, että su-kokoonpanossa meripiirien aluskalusto suunniteltiin uhkatason takia hajautettavaksi laajemmin, mikä osaltaan lisäisi valvontaverkon kattavuutta.²¹⁰

Vastuualueiden merivalvontasuunnitelmat

Polttoainehankinta käynnisti vastuualueiden oman operatiivisen suunnittelutoiminnan ja siihen liittyneet merivalvonnan suunnitelmat saapuivat pääesikuntaan lausuntokierrokselle ke-

²⁰⁷ LaivE:n asiakirja n:o 155/Op./OT/11b/sal., 1.10.1952, T 26862/21, F:3 OTsal, KA, s. 1–2.

²⁰⁸ Ibid. s. 13–14.

²⁰⁹ Ibid. s. 14.

²¹⁰ LaivE:n asiakirja n:o 155/Op./OT/11b/sal., 1.10.1952, T 26862/21, F:3 OTsal KA, s. 5–8.

väällä 1954. Suunnitelmat olivat laajuudeltaan ja yksityiskohdiltaan vaihtelevia, ja osa niistä sisälsi käytännössä vain *Polttoainehankinnassa* määritetyt yleiset perusteet omaksi asiakirjaksi laadittuina.

Pohjois-Suomen vastuualueen suunnitelma koostui verrattain ylimalkaisesta runkoasiakirjasta, jossa kuvataan merivalvontaa suorittavat joukot ja niiden tehtävät. Liitteissä on yleisluontoiset peitepiirroksot valvontaa suorittavien joukkojen ryhmityksestä ja taulukko henkilöstön käytöstä.²¹¹ Toista ääripäätä edusti 3. Divisioonan Sisä-Suomen vastuualueelle laatima suunnitelma, joka sisältää yksityiskohtaisen kuvauksen merivalvonnan järjestelyistä eri kokoonpanoissa, toteuttamiskelpoiset ohjeet yhteistoiminnasta, selkeästi eritellyt tehtävät yksiköittäin, ja ennen kaikkea laadukkaat viestiperusteet, jotka sisältävät kaaviokuvat merivalvonnan johdin- ja radioyhteyksistä ja havaintojen välittämisestä.²¹²

Lausunnossaan Meripuolustuksen tarkastaja totesi suunnitelmien olevan yleisesti huolellisesti laadittuja ja pääosin toteuttamiskelpoisia. Suunnitelmissa esiintyi kuitenkin hänen mukaansa tarpeetonta tulkinnanvaraisuutta ja auki jätettyjä yksityiskohtia, jotka voisivat aiheuttaa tarpeetonta hämmennystä toimintaa käynnistettäessä. Erityisesti lausunnossa kiinnitettiin huomiota konkreettisen tiedon merkitykseen ja yhteistoiminnan järjestelyyn eri toimijoiden kesken.²¹³ Lausunnosta ja osin itse suunnitelmistakin on havaittavissa, että merivalvontaan liittyvää useiden eri toimijoiden välinen yhteistoiminta ja koordinoitua on pidettävä merivalvonnan keskeisenä kompastuskivenä.

Meripuolustuksen tarkastajan lisäksi Yleisesikunnan päällikkö esitti oman lausuntonsa suunnitelmista. Vastuualueiden suunnitelmissa oli erikseen huomioitu t-, su-, ja tsa-vaiheet, mutta yleisesikunnan päällikön näkemyksen mukaan tulisi mahdollisuuksien mukaan laatia yksi suunnitelma tsa-vaihetta varten ja määrittää sen osia toteutettavaksi su- ja t-vaiheissa. Lisäksi lausunnossa muistutettiin, että ”eri puolustushaarojen varsinaista tai tilapäistä merivalvontaa suorittavien elimien alueellisen sijoituksen yhteensovittaminen suoritetaan PE:n meripuolustusosaston johdolla”.²¹⁴ Tällä ilmeisesti viitattiin *Polttoainehankinnan* ja t-kokoonpanon mukaisista merivalvonta-asemien alkusijoituksista poikkeamiseen. Tämä korostaa edelleen yhteensovittamisen monimutkaisuutta ja toimijoiden määrää, ja toisaalta alleviivaa Pääesikunnan tasolta toteutettua, ryhmän tai jopa partion tasalle menevää suunnittelua.

²¹¹ 1. Divisioonan asiakirja n:o 85/Järjsto/OT/11 sal, 12.4.1954, T 23107/9, F:8 OTsal, KA, passim.

²¹² 3. Divisioonan asiakirja n:o 46/Järjsto/OT/11 sal, 13.4.1954, T 23107/9, F:8 OTsal, KA, passim.

²¹³ PE:n asiakirja n:o 65/Meripst/OT 11 b sal, 2.6.1954, T 23107/9, F8 OTsal, KA.

²¹⁴ PE:n asiakirja n:o 163/Optsto/11 b/sal, 6.8.1954, T 26862/3, D:1 OTsal, KA.

Sodan ajan merivalvontaohje 1954

Vastuualueiden sodan ajan merivalvonnan järjestelyä varten vahvistettiin vuonna 1954 Pääesikunnan operatiivisen osaston OT-salainen *Ohje merivalvonnan järjestelystä SA-vaiheessa*. Ohje vahvistaa sen, että vastuualueen komentajat vastaavat merivalvonnan johtamisesta vastuualueellaan. Merivalvonnan käytännön suorituksesta taas vastaa rintamavastuussa olevan joukko-osaston (vast.) komentaja, jonka käytössä on alueesta riippuen yksi tai useampia merivartiokomppanioita. Komppanioiden päälliköt johtavat merivalvontaa merivalvontaluokeskuksista, jotka perustetaan joukko-osastojen (vast.) komentopaikkojen yhteyteen. Komppanian merivalvontavastuualueen rajat vastaavat joukko-osaston kaistan rajoja.²¹⁵

Ohjeessa selvennetään myös merivalvontaa suorittavien elimien tosiasiallista merivalvontavastuuta ja niiden keskinäisiä eroja: sodan ajan tilanteessa merivalvontakomppanioiden merivalvonta-asemat ja venepartiot olisivat ainoat merivalvonnasta vastuussa olevat elimet. Muille yksiköille voitaisiin käskää vain tilapäisiä merivalvontatehtäviä, koska niiden merivalvontavastuu lakkaisi heti niiden alkaessa suorittaa varsinaista tehtäväänsä. Tästä seuraisi se, että merivalvontakomppanioiden ryhmitys tulisi suunnitella siten, että niiden itse suorittama jatkuva valvonta muodostuisi mahdollisimman aukottomaksi.²¹⁶

Edellä kuvattu merivalvontavastuun määritelmä koskee siis myös rannikkotykistön tulenjoh-toasemia, linnakkeiden tähystysvartioita, ja muita toimijoita, joiden varaan suuri osa rauhan ajan merivalvonnasta laskettiin. Vaikuttaa siltä, että tämän ohjeen laatimiselle havaittiin olevan tarve, kun Pääesikunnassa tarkastettiin vastuualueiden *Polttoainehankintaan* liittyneitä merivalvontasuunnitelmia keväällä 1954. Tätä ennen merivalvonnan sodan ajan järjestelyä ei ollut vastaavalla tavalla kirjoitettu auki yhteen paikkaan, vaan ymmärrys järjestelyistä perustui ilmeisesti operatiivisten suunnitelmien ja muiden suunnitteluperusteiden muodostamaan kokonaiskuvaan, joka saattoi olla tulkinnanvarainen varsinkin asiaan vähemmän perehtyneelle.

4.3 Operatiivinen käsky n:o 11 – merivalvonta eturintamassa

²¹⁵ PE:n asiakirja n:o 163/Optsto/11 b/sal, 6.8.1954, T-26862/3, D:1 OTsal, KA, liite 1

²¹⁶ Ibid.

Vuonna 1956 operatiivisessa suunnittelussa otettiin käyttöön uusi joukkokokoonpano: puolueettomuuden vartiointijoukot (puva-joukot). Tämän kokoonpanon perusteluna oli ajatus siitä, että Porkkalan vuokra-alueen palautuksen jälkeen suurvaltojen välisen kriisin ulkopuolella pysyttelemisen olisi mahdollista suojaamalla puolueettomuutta valvonnalla, vartioinnilla ja tarvittaessa torjunnalla. Puolueettomuuden vartioinnin katsottiin edellyttävän uutta, sukkoonpanoa pienempää joukkokokoonpanoa: T-kokoonpanoa ei katsottu riittäväksi uskottavaan puolueettomuuden vartiointiin, ja toisaalta sukkoonpanon arveltiin pitkäkestoisessa toiminnassa muodostuvan tarpeettoman raskaaksi kansantalouden kestävyysnäkökulmas-²¹⁷ta.

Joulukuussa 1956 Puolustusvoimain komentaja, jalkaväenkenraali Kaarlo Heiskanen allekirjoitti *Pääesikunnan operatiivisen käskyn n:o 11, puolueettomuuden suojaaminen*. Käsky, peitenimeltään *Puva*, laadittiin nimenomaisesti puolueettomuuden suojaamistilanteisiin, eikä se siis ilmestyessään syrjäyttänyt *Polttoainehankintaa* valtakunnan puolustamiseen liittyen. Puolueettomuuden suojaaminen perustuisi riittävän varhaisessa vaiheessa suoritettuihin valvonta-, vartiointi- ja suojaustehtäviin. Näin ollen merivalvonta nousikin käskyssä keskeiseen asemaan.²¹⁸

Tasavallan presidentti ja valtioneuvosto päättäisivät, missä kokoonpanossa ja millaisin toimivaltuuksin puolueettomuuden suojaamiseen ryhdyttäisiin. Kyseeseen voisivat tulla rauhan ajan joukot, puva-joukot tai t-kokoonpano. Rauhan ajan joukoilla tapahtuvassa puolueettomuuden suojaamisessa vastaisi Rajavartiostojen päällikkö maarajojen vartioinnin lisäksi merivalvonnasta niin kauan, kun se toteutettaisiin rauhan ajan voimin. Tällöin valvontaa suorittaisivat merivartiostot, joita tukisivat rannikkojoukot ja merivoimat.²¹⁹ Rauhan ajan joukoilla tapahtuvaan puolueettomuuden suojaamiseen siirtyminen edellyttäisi syksyn 1939 kaltaisia asetusmuutoksia²²⁰, joilla puolueettomuusvartiointin johtovastuu merirajoilla siirrettäisiin rajavartiostojen päällikölle.

²¹⁷ Jouko, Petteri & Vesa Tynkkynen: *Towards East or West? Defence Planning in Finland 1944–1966*, Finnish Defence Studies n:o 17, Edita Prima Oy, Helsinki, 2007, s. 63–70; Säämänen (2017), s. 214.

²¹⁸ PE:n asiakirja n:o 188/Optsto/OT/11 b sal, 12.12.1956, T 26862/4, D:2 OTsal, KA, s. 1–2

²¹⁹ Ibid. s. 1–6.

²²⁰ Syksyllä 1939 otettiin olemassa olleet puolueettomuusmääräykset käyttöön ja asetettiin merivoimien komentaja vastuuseen merirajoilla tapahtuvasta puolueettomuusvartiointista. Ks. Asetus sisältävä erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä, 226/3.6.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 226/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1938; Asetus puolueettomuusvalvonnan järjestelystä, 329/12.10.1939. *Suomen asetuskokoelma n:o 327–329/1939*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1939.

Kun merivartiostot alistettaisiin Puolustusvoimille rauhan ajan kokoonpanosta siirryttäessä, ottaisivat maanpuolustusalueiden²²¹ komentajat vastuun merivalvonnasta alueillaan, ja toteuttaisivat sitä omien suunnitelmiensa mukaan. Merivalvontasuunnitelmina käytettäisiin *Polttoainehankinnan* yhteydessä valmistettuja vastualueiden merivalvontasuunnitelmia, joskin niitä tulisi soveltaa kulloinkin puolueettomuuden suojaamiseen kulloinkin käytettävissä olevien joukkojen mukaan. Mahdollisista muutoksista käskettiin ilmoittamaan Pääesikunnalle.²²² Pääesikunnan operatiivisen osaston ja meripuolustusosaston arkistoaineistossa ei kuitenkaan ole löydettävissä *Puvaan* liittyneitä merivalvontasuunnitelmia tai lausuntoja niistä, joten on mahdollista, että päivityksiä ei ole tehty.

Vastuualueille lähtökohtatilanteessa suunnitelluista joukoista käy ilmi, että merivalvonnan ja koko meripuolustuksen osalta puva-joukot vastaisivat hyvin pitkälti su-kokoonpanoa, koostuen merivartiokomppanioista ja rannikkotykistöjoukoista. Merivalvontakomppaniat muodostaisivat merivalvontaverkon, jota vahvennettaisiin tarvittaessa kulloinkin perustamatta jätettäviltä rannikkotykistön yksiköillä.²²³ Puva-joukkokokoonpanoja tarkasteltaessa täytyy huomioida, että käskyä on päivitetty sen julkaisun jälkeen yksittäisiä sivuja vaihtamalla, joten esitetyissä joukkomäärissä voi esiintyä epätarkkuutta. Pääesikunnan operatiivisen osaston arkistojäämistössä olevaan versioon on erääseen sivuun tehty merkintä ”korjaamaton alkuperäissivu”. Tutkitun arkistoaineiston perusteella päivityksien ajankohdasta ja laajuudesta ei voi kuitenkaan sanoa mitään varmaa.

Pääesikunnan operatiivisella osastolla helmikuussa 1958 pidetyssä katsauksessa vertailtiin kriittisesti eri rauhan ajan kokoonpanon ja puva-kokoonpanon suorituskykyä *Puvan* mukaisessa merivalvonnassa. Ymmärrettävästi rauhan ajan kokoonpanon arvioitiin olevan riittämätön uskottavaan puolueettomuusvartiointiin, koska merivartiostot toimisivat rauhan ajan kokoonpanossaan ja uusien merivalvonta-asemien perustamisen sijaan rannikkotykistö joutuisi sitomaan palveluksessa olevan henkilöstönsä vartiolinnakkeilleen. Myös liikkuvan puolueettomuusvartiointin suorituskyky jäisi vajaaksi, jos sitä suoritettaisiin pelkästään purjehduksessa olevien Laivaston alusten toimenpitein. Puva-kokoonpanossa sitä vastoin meripuolustuksen puolueettomuusvartiointikyky arvioitiin riittäväksi.²²⁴

²²¹ Vastuualueista siirryttiin maanpuolustusaluejakoon. Alueiden rajojen muutokset olivat pieniä.

²²² PE:n asiakirja n:o 188/Optsto/OT/11 b sal, 12.12.1956, T 26862/4, D:2 OTsal, KA, s. 12–13.

²²³ PE:n asiakirja n:o 188/Optsto/OT/11 b sal, 12.12.1956, s. 7–10; PE:n asiakirja n:o 194/Optsto/OT/11 sal, 11.11.1956, T 26862/4, D:2 OTsal, KA, s. 2.

²²⁴ PE:n asiakirja n:o 73/Optsto/OT/11a/sal, 14.1.1958, T 26862/7, D:4 OTsal, KA, (passim.)

Katsauksessa arveltiin erityisesti Ahvenanmaan uskottavan puolueettomuusvartioinnin rauhan aikaisilla joukoilla muodostuvan ongelmalliseksi. Mahdollisina ratkaisuinä nostettiin esille maakunnan merivalvonnan vahventaminen täydentämällä Ahvenanmaan merivartiostoa vähemmän uhanalaisilta suunnilta siirrettävällä henkilöstöllä sekä lainaamalla Puolustusvoimien merivalvontatutkia Ahvenanmaalle. Puva-joukoilla ongelman katsottiin poistuvan, koska rajavartiostojen päällikön johdossa toimivan merivartiokomppanian voisi ryhmittää sinne rajoituksitta.²²⁵ *Puva*-tilanteessa yksi merivartiokomppania siirtyisi Ahvenanmaalle perustamisen jälkeen ja muodostaisi siellä olevien merivartioston rauhan aikaisten merivartioasemien kanssa Ahvenanmaan merivartioston.²²⁶

Polttoainehankintaan verrattuna *Puvassa* käskettiin paljon kattavammin konkreettisia toimenpiteitä ja vastuita merivalvontaan liittyvästä yhteistoiminnasta vastuualueiden ja meripii-rien välillä, sekä ilmavoimien ja merenkulkuhallituksen alaisten yksiköiden kanssa. Lisäksi käskettiin yksityiskohtaisesti viestiyhteyksien toteutuksesta sekä meri- ja ilmaviestien välittämisestä.²²⁷ Käskyn perusteella vaikuttaa siltä, että *Polttoainehankintaan* liittyneistä vastuualueiden merivalvonnan suunnittelun haasteista oli opittu.

4.4 Operatiivinen käsky n:o 13

Pääesikunnan operatiivinen käsky n:o 13, valtakunnan puolustaminen, peitenimeltään *Valpuri*, vahvistettiin helmikuussa 1958. Käsky kumosi *Polttoainehankinnan*. Porkkalan palautus edellytti valtakunnan puolustamiseen suurhyökkäykseltä liittyvien suunnitelmien päivittämistä. Merivalvonnan osalta *Valpuri* ei muuttanut toimintaperiaatteita *Polttoainehankintaan* verrattuna, mutta kokonaisuutena meripuolustuksen painopiste siirtyi Suomenlahden suuntaan, mikä näkyi myös käskyn liitteenä käsketyssä merivalvontajoukkojen alkuryhmityksessä.²²⁸

Valpurissa maanpuolustusalueet vastaisivat edelleen merivalvonnasta omilla vastuualueillaan. Merivalvonnan rungon muodostaisivat merivartiokomppanioiden perustamat merivalvontasemat ja vartioalukset. Valvontatutkia ja kiinteitä vesikuuntelulaitteita sijoitettaisiin tärkeim-

²²⁵ Ibid.; PE:n asiakirja n:o 188/Optsto/OT/11 b sal, 12.12.1956, T 26862/4, D:2 OTsal, KA, s. 9. Katsaukseen liittyneen muistion reunamerkintöjen perusteella katsauksen lienee pitänyt operatiivisen osaston operatiivisen toimiston päällikkö, everstiluutnantti Niilo Riuttala.

²²⁶ PE:n asiakirja n:o 26/Optsto/OT/11 b sal, 4.2.1957, T 26862/5, D:3.1 OTsal, KA.

²²⁷ PE:n asiakirja n:o 188/Optsto/OT/11 b sal, 12.12.1956, T 26862/4, D:2 OTsal, KA, s. 13

²²⁸ PE:n asiakirja n:o 50/Optsto/OT/11b sal, 27.2.1958, T 26862/7, D:4 OTsal, KA.

piin suuntiin.²²⁹ Tutkavalvonnan merkitys merivalvonnassa on *Valpurissa* esillä korostuneemmin kuin *Puvassa*, mikä on tutkahankintojen myötä ymmärrettävää.

Valpurissa merivoimien tehtäväksi käsketään meri- (ja ilma-) valvontaan osallistuminen. Eri-tyisesti suojajoukkokokoonpanossa²³⁰ Merivoimien tuli lisäksi suorittaa merivalvontaa täydentävää tiedustelua ja vartiointia, painopistealueena valtakunnan aluevedet. Merivoimien paikallisvoimat (meripiirit) ja yleisvoimat, joiden perusrakenne ja toiminta-alueet eivät olleet merkittävästi muuttunut *Polttoainehankintaan* verrattuna, tukisivat vastuualueidensa komentajia ”täydentämällä merivalvontaverkkoa [...] ja suorittamalla tiedustelua, vartiointia ja meriliikenteen valvontaa”.²³¹ Meripiirien kokoonpanoissa merivalvonnan osalta tapahtunut muutos on luotsikomppanioiden poistuminen.²³² Luotsikomppanioiden poistuminen sodan ajan vahvuuksista johtui Merivoimien ja Merenkulkuhallituksen yhteistyösopimuksesta, joka mahdollisti merenkulkuhallitukselle ja sen alaisille luotsipiireille omat sodan ajan valmistelut ja tehtävät.²³³

Myös Valpurissa merivalvonnan alkuryhmitys käskettiin Pääesikunnasta käsin yksityiskohtaisesti²³⁴, jolloin vastuualueille jäi sen osalta hyvin vähän liikkumavaraa omien suunnitelmiensa laatimisessa. Käskyihin tehtyjen korjausmerkintöjen ja vaihdettujen sivujen perusteella ”Valpurin” merivalvontaryhmitys tehtiin muutoksia ainakin vuonna 1960 ja ilmeisesti vielä tämän tutkielman ajallisen rajauksen ulkopuolellakin, vuonna 1963. Vaihdettujen sivujen aiemmat versiot ovat mitä ilmeisimmin poltettu, joten Valpurissa ajan myötä tapahtuneiden muutosten seuranta lienee erittäin haastavaa. Merivalvonnan osalta Valpuriin lienevät aiheuttaneet muutoksia meripuolustuksen tutkahankintojen ja vesikuuntelulaitteiden hankintojen eteneminen ja niistä seuranneet alkuryhmituksen muutokset sekä merivalvontaverkon täydentäminen.

4.5 Merivalvonta ohjesäännöissä

Jatkosodan jälkeen kenttäohjesääntöjen kirjoitustyö käynnistyi nopeasti, mutta niiden valmistuminen viivästyi kirjoitusprosessin kohdattua useita haasteita.²³⁵ Kenttäohjesääntöjen puutet-

²²⁹ PE:n asiakirja n:o 185/Optsto/OT/11 b sal, 19.12.1957, T 26862/6, D:3.2 OTsal, KA, s. 21–23.

²³⁰ Merivoimien tuli purjehduskausittain vahvistaa suojajoukkoihin kuuluvien yksiköiden kokoonpano, huomioiden rauhanaikaiset koulutustarpeet, ja laatia näistä PE:lle esitys. Vrt. laivaston harjoituskokoonpanot 1940- ja 1950-lukujen taitteessa.

²³¹ PE:n asiakirja n:o 185/Optsto/OT/11 b sal, 19.12.1957, T 26862/6, D:3.2 OTsal, KA, s. 14, 21–22.

²³² Ibid. s. 14, liitteet 4 ja 5

²³³ Säämänen (2017), s. 215, 234–235.

²³⁴ PE:n asiakirja n:o 185/Optsto/OT/11 b sal, 19.12.1957, T 26862/6, D:3.2 OTsal, KA, s. 14, liite 8.

²³⁵ Tynkkynen (2014), s. 263–265.

ta paikkaamaan syntyivät virkakäyttöön tarkoitetut *Upseerin käsikirjat*. Käsikirjojen kirjoittamisesta vastasivat Sotakorkeakoulun opettajat, muiden asiantuntijoiden tukemina. Käsikirjojen tarkoituksena oli, Puolustusvoimain komentajan siunauksella, tarjota aikakauden parasta satavilla olevaa tietoa opetuksen tueksi.²³⁶

Upseerin käsikirjassa 1950, osa I, merivalvontaa käsitellään osana rannikkojoukkojen tehtävien esittelyä ja tiedustelu- ja varmistuspalvelusta. Merivalvontaan katsotaan kuuluvan merialueen ja ilmatilan valvonta, vihollisen laivaston jatkuva seuraaminen, vihollisen alusten ominaisuuksien selvittäminen, vihollisen kiinteiden puolustuslaitteiden selvittäminen, saaristo- ja rannikkoalueen partiointi sekä kauppalaivojen ja omien sota-alusten liikkeiden seuraaminen. Käsikirjassa painotetaan jatkuvan merivalvonnan merkitystä jo rauhan aikana, ja eteen työnetyn valvontaketjun merkitystä. Merivalvonnan toimijoiksi kuvataan merivartiomasemat, rannikkotyökistön mittaus- ja tulenjohtomasemat, sekä laivaston alukset.²³⁷ Merivalvontajoukkojen organisaation ja johtosuhteisiin käsikirja ei ota mitään kantaa, mikä onkin ymmärrettävää ottaen huomioon, että käsikirjan painopiste ei ole yksittäisten aselajien asioissa.

Käsikirjassa korostetaan myös valvonta- ja tulenjohtotutkien käyttökelpoisuutta merivalvonnassa, huomioiden kuitenkin niiden rajoitteet ja vihollisen niihin kohdentamat vastatoimenpiteet.²³⁸ Käsikirjan mukainen merivalvonnan määritelmä on siis varsin laaja, mutta se kattaa myös kaikki ajanjaksolla käytössä olleet viralliset määritelmät. Valvontatutkia käsittelevä osuus edusti aikansa viimeistä tietoa, koska samaan aikaan puolustusvoimissa oltiin vasta aloittamassa koetoimintaa, tutustuttiin laitteisiin ulkomailla, sekä laadittiin tutkielmia ja tutkimuksia tutkien käyttömahdollisuuksista.

Upseerin käsikirjan II osassa käsitellään joukkojen harjoitusvahvuuksia. Rannikkojoukkojen osalta siinä ei kuitenkaan ole maavoimien joukkojen kaltaisia määrävahvuustaulukoita, vaan rannikkojoukkojen yksikkötyypit on esitetty luettelona, jossa on maininta myös merivartiokomppaniasta.²³⁹

Upseerin käsikirjan III osassa vuodelta 1953 kuvataan merivalvonnan järjestely siten, kun siitä on kirjoitettu *Merivalvonta-asemaoppaassa*, sisältäen merivalvonnan toteutuksen meri-

²³⁶ Simelius, J.S.; A.A. Maunula & A.A. Pönkänen (toim.): *Upseerin käsikirja 1950, I osa*. Tykistön kuvalaboratorion kirjapaino, Lahti 1950, johdanto.

²³⁷ Ibid, s. 183–185.

²³⁸ Ibid, s. 189–191.

²³⁹ Simelius, J.S.; A.A. Maunula & A.A. Pönkänen (toim.): *Upseerin käsikirja 1950, II osa*. Topografikunnan rotaprint-paino, Helsinki 1950, s. 61.

vartiokomppanian toimesta, karkean yleiskuvauksen muista merivalvontaan osallistuvista toimijoista, sekä merivalvonnan viestijärjestelyistä. Rannikkojoukkojen johtosuhteet kuvataan puolustusvoimien uudelleenorganisoinnin ja tuolloin voimassa olleen *Polttoainehankinnan* mukaisesti siten, että rannikkojoukot alistetaan kenttäarmeijan osille. Samoin laivaston taistelujaoitus kuvataan operatiivisten suunnitelmien mukaisesti, ja merivalvonnan osalta meripiiri-en rooli tuodaan esille.²⁴⁰ Tästä käsikirjasta otettiin toinen painos vuonna 1955, mutta siihen ei tehty merivalvontaa käsitteleviä muutoksia. On mahdollista, että vuonna 1953 käsikirjan merivalvontaa käsittelevät osat ovat lyhyen aikaa tuoneet todellista lisäarvoa käyttäjilleen, koska ennen *Kenttäohjesäännön I ja II* osien julkaisua seuraavana vuonna, ei kaikkea tätä merivalvontaa koskevaa tietoa ole välttämättä ollut vapaasti käytettävissä.

Kenttäohjesäännöt I ja II, 1954

Kenttäohjesäännön I osassa merivalvontaa käsitellään lähinnä rannikolla tapahtuvaa maavoimien ja Merivoimien paikallisvoimien yhteistoimintaan liittyen. Meripiirin komentajan tai hänen asettamansa yhteysupseerin tehtävänä on vastata merivalvonnan yhteen sovittamisesta tekemällä ehdotuksia meri- (ja ilma-) valvonnan soveltamisesta merivoimien tarpeisiin ja pitämällä yhteistoimintaosapuolena olevan yhtymän tietoisena merivoimien mahdollisuuksista osallistua merivalvontaan. Perusmenetelmänä esitetään, että meripiiri asettaa yhteysupseerin tai yhteysupseeriryhmän maavoimien yhtymän, (vastuualueen) esikuntaan. Käytännössä merivoimien kuvataan osallistuvan meri- ja ilmavalvontaan ”täydentämällä valvontaverkkoa aluksilla ja perustamalla väylien varteen väylävalvonta-asemia sekä lisäämällä valvontaverkon syvyyttä saariston ulkopuolella toimiessaan”.²⁴¹ Kenttäohjesäännön II osassa merivalvonnan periaate esiteltiin Upseerin käsikirjan III osan tavoin, pilkulleen Merivalvontasemaoppaan mukaisena.²⁴² Kenttäohjesäännön I ja II osissa kuvataan siis hyvin yleisellä tasolla merivalvonnan järjestely, ja se on linjassa *Polttoainehankinnan*, *Sodan ajan merivalvontaohjeen* sekä *Merivalvonta-asemaoppaan* kanssa.

Kenttäohjesääntö, yleinen osa

Sotien jälkeinen ensimmäinen kenttäohjesäännön yleinen osa julkaistiin vuonna 1958. Meri- ja ilmavalvontajoukot ovat ohjesäännön mukaan ”valtakunnallisia joukkoja, ja palvelevat kaikkia puolustushaaroja, vaikka ne kuuluvatkin tiettyyn puolustushaaraan.” Merivalvonta-

²⁴⁰ Simelius, J.S.; J.J. Järventaus, A.A. Maunula & A.A. Pönkänen (toim.): *Upseerin käsikirja 1953, III osa*. Topografikunnan rotaprint-paino, Helsinki, 1953, s. 380, 384–385, 395.

²⁴¹ *Kenttäohjesääntö, I osa (KO I)*, Kauppalehti Oy:n Kirjapaino. Helsinki, 1954, s. 196–197, 203

²⁴² *Kenttäohjesääntö, II osa (KO II)*. Kauppalehti Oy:n kirjapaino, Helsinki 1954, s. 223.

joukot oli myös listattu osaksi erikoisjoukkoja.²⁴³ Tällä lienee haluttu lähinnä korostaa niiden merkitystä. Merivalvonta ja ilmavalvonta nostettiin rinnakkain esille sodanuhkavaiheen, puolueettomuuden suojaamisen ja valtakunnan sotilaallisen puolustamisen tilanteissa, ja niiden toimintojen onnistumista pidettiin keskeisinä. Merivalvonta oli ennen kaikkea maavoimien tehtävä, mutta Meri- ja Ilmavoimat osallistuisivat siihen.²⁴⁴ Merivalvontaa ei sen sijaan lueteltu rannikkotykistön tehtävien yhteydessä.²⁴⁵ Kenttäohjesäännön perusteella vaikuttaa siltä, että merivartiokomppaniat ja mahdolliset muut merivalvontayksiköt todella nähtiin valtakunnallisina resursseina, eikä niitä haluttu määritelmällisesti sitoa rannikkotykistön taisteluun, vaan palvelemaan maavoimien tehtävää, joka oli ”[...]valtakunnan maa-aluetta vastaan maitse, ilmoitse ja meritse tapahtuvien hyökkäysten torjuminen ja vihollisen lyöminen.”²⁴⁶

Rannikkotykistön taisteluohjesäännöt

Vuonna 1958 julkaistiin rannikkotykistön taisteluohjesäännön osat I ja II. Nämä olivat ensimmäiset rannikkotykistön ohjesäännöt sotien jälkeen julkaistut rannikkotykistön ohjesäännöt²⁴⁷. Ensimmäisen osan tarkoituksena oli antaa perusteet rannikkotykistön taistelusta yleisesti ja rannikkotykistörykmentin näkökulmasta. Toinen osa keskittyi toimintaan rannikkotykistöpatteriston viitekehyksessä.

Ohjesääntöjen mukaan rannikkotykistön tulenjohto- ja mittauspaikkojen tehtävänä olisi tarvittaessa täydentää merivalvontaa, josta varsinaisesti vastaisi merivartiokomppanioiden ja mahdollisten muiden merivalvontaelinten muodostama merivalvontaverkko²⁴⁸. Ohjesäännön mukaan merivalvontayksiköt tulisi alistaa rannikkotykistöyksiköille, koska merivalvonta liittyy välittömästi rannikkotykistön omaan taisteluun ja tiedustelu- ja varmistustoimintaan. Tämän takia merivalvonta-aluekeskukset tulisi sijoittaa rannikkotykistön komentopaikkojen yhteyteen, jotta rannikkotykistörykmentti voisi viestiyhteyksien estämättä hyödyntää merivalvontayksiköiden tuottamaa tietoa mahdollisimman pienellä viiveellä.²⁴⁹ Tämä ohjesääntöteksti on yksi harvoista lähteistä, joissa merivalvonnan tuottaman tiedon hyödyntämistä ja sen tärkeyttä

²⁴³ *Kenttäohjesääntö, yleinen osa (KO yl)*. Pääesikunnan rotaprint-paino, Helsinki 1958, s. 23, 31. Kenttäohjesääntö on vahvistettu käyttöön otettavaksi niteen ohessa olevalla PE:n asiakirjalla n:o 1450/Ohjeststo/8b, 1.3.1958. Erikoisjoukkojen käsite ei vastaa nykyistä erikoisjoukkokäsitettä: muita erikoisjoukkoja olivat esim. sää- ja rautatiejoukot.

²⁴⁴ *Ibid*, s. 48–49.

²⁴⁵ *Ibid*, s. 28–29.

²⁴⁶ *Kenttäohjesääntö, yleinen osa (KO yl)*. Pääesikunnan rotaprint-paino, Helsinki 1958, s. 23.

²⁴⁷ Säämänen (2017), s. 184–185.

²⁴⁸ *Rannikkotykistön taisteluohjesääntö, I osa (RtO I)*. Länsi-Savon kirjapaino Oy, Mikkeli 1960, s. 16; *Rannikkotykistön taisteluohjesääntö, II osa (RtO II)*. Länsi-Savon kirjapaino Oy, Mikkeli 1960, s. 67. Taisteluohjesäännöt on vahvistettu käyttöön otettaviksi niteiden ohessa olevilla PE:n asiakirjoilla n:o 156/Ohjeststo/8b, 6.6.1958; n:o 772/Ohjeststo/8b, 26.2.1960.

²⁴⁹ *Rannikkotykistön taisteluohjesääntö, I osa (RtO I) (1958)*, s. 41–43.

käsitellään. Toisaalta samassa yhteydessä annetaan ymmärtää, että erillisten organisaatioiden yhteistoiminnan edellytys on johtoportaiden sijoittaminen samaan paikkaan, mikä ei välttämättä kaikissa tilanteissa olisi mahdollista. Tämä nostaa esiin erilliseen merivalvontaorganisaatioon liittyvän problematiikan, jota myös yleisesikuntakapteeni Pohjanvirta kritisoi²⁵⁰ *Sotilas aikakauslehdessä* vuonna 1953, *Merivalvonta-asemaoppaan* ilmestyttyä.

4.6 Sodan ajan merivalvontatoimikunta 1958-1959

Rannikolla ja saaristossa erilaisiin valvontaan ja varmistukseen liittyviin tehtäviin suunniteltujen joukkojen selkeyttämisen tarve oli käynyt ilmeiseksi 50-luvun lopulle tultaessa. Meripuolustuksen tarkastaja esitti omana ratkaisunaan vuoden 1957 sodan ajan määrävahvuuksien tarkastuksen yhteydessä merivartiokomppanioiden kokoonpanoon muutoksia, mitkä mahdollistaisivat merivalvonnan, ilmavalvonnan, väylävalvonnan²⁵¹ ja kauppalaivojen tarkastustoiminnan saman joukon toteuttamana. Järjestelyn hyötyinä olisi ollut johtosuhteiden ja viestiyhteyksien selkeytyminen, sekä henkilöstön ja viestikaluston määrävahvuuksien pieneneminen, joka saavutettaisiin päällekkäisyyksiä vähentämällä. Meripuolustuksen tarkastaja esitti asiaa otsikon ”Vähäisemmät muutokset nykyisiin määrävahvuuksiin ja kokoonpanoihin” alla.²⁵² Pelkästään merivartiokomppanioiden organisaatiomuutoksena se epäilemättä olisikin valtakunnallisessa mittakaavassa vähäinen, mutta se edellyttäisi muutoksia myös muissa organisaatioissa, jotta muutoksesta saataisiin hyötyä. Vaikuttaakin siltä, että tällä määrävahvuusmuutoksella hän pyrki ennakoimaan tulevaa.

Puolustusvoimain komentaja asetti joulukuussa 1958 komitean ”merivalvonnan sodanaikaista järjestelyä ja siihen liittyvien kysymysten tutkimista varten”. Komitean tehtävänä oli tarkistaa ja uusia SA-merivalvontasuunnitelma seuraavan kevään aikana. Komitean puheenjohtajaksi määrättiin Meripuolustusosaston meripuolustustoimiston päällikkö, kommodori Kijanen. Kymmenenhenkisessä toimikunnassa oli edustajia Pääesikunnan eri osastoilta, Merivoimien esikunnasta, Ilmavoimien esikunnasta, sekä edustajat Merenkulkuhallituksesta ja Rajavartiostojen esikunnasta. Toimikuntaan ei kuulunut lainkaan vastuualueiden tai rannikkotykistön joukko-osastojen edustajia.²⁵³

²⁵⁰ Vrt. Pohjanvirta (1953), s. 55–57.

²⁵¹ Väylävalvonnalla tarkoitettiin oman meritoiminnan kannalta tärkeiden väyläalueiden valvomista tähyystyksellä esim. ilmasta tapahtuvien miinanpudotusten havaitsemiseksi.

²⁵² PE:n asiakirja n:o 20/Meriptsto/OT 10 b sal, 14.4.1958, T 23107/11, F:10 OTsal, KA.

²⁵³ PE:n asiakirja n:o 624/Optsto/13 a sal, 15.12.1958, T 26965/34, F:18, KA.

Jo aiemmin merivalvonnan järjestelyihin oli haettu myös kansainvälistä näkökulmaa. Meripuolustusosasto laati vuonna 1957 tietopyynnön Pääesikunnan ulkomaanosastolle, pyytäen sotilasasiamiehiä²⁵⁴ selvittämään miten merivalvonta oli ulkomailla järjestetty, sekä miten se mahdollisesti liittyi ilma-valvontaan. Samassa yhteydessä tiedusteltiin myös laivaston ja rannikkojoukkojen yhteistoiminnan järjestelyjä ja johtosuhteita rannikon puolustukseen liittyen.²⁵⁵ Näihin tiedustelukysymyksiin ei kuitenkaan Meripuolustusosaston säilyneen arkiston perusteella saatu vastauksia.

Toimikunta kokoontui työskentelynsä aikana 16 kertaa, ja jätti mietintönsä huhtikuussa 1959. Toimikunnan työskentelyn pohjana oli varsinaisen tehtävänannon lisäksi pääesikunnan operatiiviset käskyt *Puva* ja *Valpuri*, sekä *Kenttäohjesääntö yleinen 1958*. Toimikunta totesi mietinnössään, että rannikolla toimiviksi suunniteltujen eri valvontaorganisaatioiden johto oli suunniteltu (tai suunnittelun puutteen takia jäi) hyvin hajanaiseksi, mikä johti ”ilmeiseen tehokkuuden puutteeseen valvonnassa”. Pelkän tehtävänannon mukaisen SA-merivalvontasuunnitelmien päivityksen sijaan toimikunta oli työskentelyssään päätenyt esittämään kokonaisvaltaista rannikon valvontajärjestelyjen uudistusta, joka sisältäisi meri-, ilma- ja väylävalvonnan, luotsauksen ja kauppalaivojen tarkastukset. Komitean esityksessä varsinaiseen rannikkovalvontaan kuuluisi meri-, ilma- ja väylävalvonta. Toinen kokonaisuuden muodostuisi luotsauksesta ja kauppalaivojen tarkastustoiminnasta.²⁵⁶

Rannikkovalvonnan ylimpinä johtoportaina vastuualueillaan toimisivat maanpuolustusalueiden esikunnat. Suomen rannikko olisi jaettu yhdeksään rannikkovalvonta-alueisiin, jotka olisivat yhtenevät perustettavien rannikkotyökistöröykmenttien kaistojen kanssa. Rannikkovalvontaa jakautuisi aisti-, tutka-, ja vedenalaiseen valvontaan. Aistitähystyksestä vastaisi jokaisella vastuualueella toimiva rannikkovalvontakomppania, jonka tehtävänä olisi ilma-, meri- ja väylävalvonnan, eli rannikkovalvonnan suorittaminen alueellaan. Rannikkovalvontakomppania vastaisi pääpiirteiltään merivalvontakomppaniaa, mutta sekä henkilöstöä että ryhmiä olisi merivalvontakomppaniaa enemmän.²⁵⁷ Luotsaus ja kauppalaivojen tarkastukset tapahtuisivat uudessa organisaatiossa meripiirien alaisuudessa olevissa luotsipiireissä, ja ne osallistuisivat valvontatehtäviin tarvittaessa. Rannikkovalvonnan ja luotsaustoiminnan yhdistämisen mah-

²⁵⁴ Suomen sotilasasiamiehet ulkomailla. Nykyinen termi on puolustusasiamies.

²⁵⁵ PE:n asiakirja n:o 224/Rttsto/14 sal, 14.8.1957, T 23107/6, F:5 Sal, KA.

²⁵⁶ PE:n asiakirja n:o 83/Optsto/13/OT/sal, 29.4.1959, T 26862/23, F:10 OTsal, KA, s. 1–3.

²⁵⁷ Ibid. s. 4–5.

dollistamiseksi luotsipiireihin suunniteltiin ylimääräistä henkilöstöä, jotka täydentäisivät tiettyjä toimipaikkoja silloin, kun edellytettiin samanaikaista luotsausta ja rannikkovalvontaa.²⁵⁸

Rannikkovalvontajärjestelmässä merivalvontatutkat säilyisivät rannikkotykistön organisaatiossa, koska niiden rauhan aikaisesta valvontakäytöstä huolimatta niiden tulisi sodan syttyessä olla käytettävissä rannikkotykistön tulenjohtoa varten. Komitea esitti, että jos tutkien määrä tulevaisuudessa olennaisesti lisääntyisi, osa voitaisiin siirtää rannikkovalvontakomppanioille.²⁵⁹ Vedenalainen valvonta rannikkovalvontajärjestelmässä toteutettaisiin vesikuunteluryhmillä, joita olisi yksi jokaisella rannikkovalvonta-alueella. Vesikuunteluryhmien tehtävänä olisi valvoa saaristoon johtavia syvänteitä, koska aluevedet kattavaa vesikuuntelujärjestelmää ei katsottu olevan mahdollista luoda.²⁶⁰

Toimikunnan mukaan rannikkovalvonnan kuvatus kaltaisen järjestelyn hyötynä olisi valvonnan johtosuhteiden selkeytyminen, päällekkäisten organisaatioiden poistuminen ja suunnitelmaan liittyneillä radiokalustohankinnoilla mahdollistettu parempi tilannekuva. Ennen kaikkea merivalvontaryhmitys muuttuisi tiheämmäksi, koska rannikon ilmavalvonta-asemien henkilöstöllä (tai ainakin asemille varatulla henkilömäärällä) rannikkovalvontakomppanioihin saataisiin enemmän valvontaryhmiä kuin merivartiokomppanioihin.²⁶¹

Toimikunnan mietinnön mukaista rannikkovalvonnan järjestelyä testattiin syyskuussa 1959 järjestetyssä Merivoimien, 2. divisioonan ja Ilmavoimien yhteisessä sotaharjoituksessa, johon osallistui myös Suomenlahden ja Saaristomeren merivartiostojen joukkoja. Harjoituksen tärkeimpiä aiheita oli kokeilutoiminnan ohessa meri- ja ilmavalvontatietojen sekä valvonta- ja maalinosoitustutkien hyödyntäminen johtamistoiminnassa. Harjoituskertomuksessa kuitenkin todetaan, että kokeiltava rannikkovalvontajärjestelmä perustettiin vasta harjoituksen käynnistyessä, eikä henkilökunnan, varusmiesten ja reserviläisten koulutustaso mahdollistanut miekkäiden tulosten saamista kokeilusta.²⁶²

Meripuolustuksen tarkastaja totesi lausunnossaan komitean mietinnöstä, että esitetty rannikkovalvonnan kokonaisuus täyttää toimikunnan työlle asetetut vaatimukset, ja että suunnitelma lienee johdonmukainen ja toteuttamiskelpoinen. Tarkastaja piti kuitenkin tärkeänä, että kokeiluharjoituksia järjestettäisiin lisää, ennen kuin muutosta lähdettäisiin toteuttamaan. Aiempaa

²⁵⁸ Ibid. s. 13–14.

²⁵⁹ PE:n asiakirja n:o 83/Optsto/13/OT/sal, 29.4.1959, T 26862/23, F:10 OTsal, KA, s. 4–5.

²⁶⁰ Ibid. s. 5–6.

²⁶¹ Ibid. s. 15–16, liite 5.

²⁶² Turun lippueen asiakirja n:o 28/Kntotsto/5 e/sal, 15.12.1959, T 22110/63, F:41 sal, KA

kokeiluharjoitusta hän piti harjoituskertomuksen tavoin kokeilutoiminnan kannalta epäluotettavana.²⁶³ Toimikunnan mietintöä seuranneen lausuntokierroksen jälkeen sodan ajan merivalvonnan kehittäminen vaikuttaa jääneen kesken: Vuodelta 1960 toimikunnan työstä tai sodan ajan merivalvontajärjestelmän kehityksestä ei löydy merkintöjä arkistoaineistosta, minkä lisäksi syksyn 1960 merisotaharjoituksessa merivalvontaa suoritettiin vanhojen ohjeiden ja organisaation mukaisesti, eikä koetoimintaa jatkettu.²⁶⁴ Vuoden 1960 organisaatiouudistus lienee aiheuttanut sen, että kehittämishanke jäi taka-alalle ainakin uuden rauhan ajan organisaation vakauttamisen ajaksi.

²⁶³ PE:n asiakirja n:o 55/Rttsto/OT 10 b sal, 17.11.1959, T 26862/17, E:11 OTsal, KA

²⁶⁴ Turun laivastoaseman (TurLAs:n) asiakirja n:o 94/Järj- ja koulsto/5e/sal, 30.9.1960, T 22110/65, F:43 sal, KA, s. 1, 7–8.

5 YHDISTELMÄ

Merivalvonta ja kansainväliset sopimukset

Nykyäänkin voimassa olevat Ahvenanmaata koskevat sopimukset johtivat siihen, että rauhan aikainen merivalvonta maakunnan alueella tapahtui koko tarkasteltavan ajanjakson aikana muiden kuin sotilasviranomaisien toimesta. Merivalvonnan operatiivisessa suunnittelussa Ahvenanmaan demilitarisoinnin puolueettomuusvartiointivaiheessa aiheuttama rajoite ohitettiin suunnittelemalla merivartiokomppanian käyttöä siellä Rajavartiolaitoksen päällikön alaisena.

Välirauhansopimuksessa ei kiinnitetty erityistä huomiota merivalvontaan tai muutenkaan Suomen rajojen valvontaan. Välirauhansopimuksen ehtojen noudattamista valvonut liittoutuneiden valvontakomissio sen sijaan ohjasi merivalvontaa omien tarpeidensa mukaiseksi erityisesti vuosien 1944 ja 1945 aikana, jolloin sota Saksaa vastaan oli edelleen käynnissä. Käytännössä merivalvonnan toteutuksen laajuuden määräsi valvontakomission vaatimien alustilanneilmoitusten sisältö. Pariisin rauhansopimuksen rajoitukset olivat kokonaisuutena ankarat Puolustusvoimille ja myös Merivoimille, mutta sallittuja sotavarusteita ja määrävahvuuksia koskevat rajoitteet eivät suoranaisesti vaikuttaneet merivalvontaan.

Välttääkseen YYA-sopimuksen mukaiset konsultaatiot, Suomelta edellytettiin kykyä uskottavaan puolueettomuusvartiointiin. YYA-sopimuksen läntinen uhkasuunta ei sinänsä näkynyt rauhan ajan merivalvontaohjeissa painopisteen muutoksina. Tämä on ymmärrettävää, koska asemien valmiutta ja jossain määrin myös valvonnan painopistettä kyettäisiin muuttamaan huomattavasti nopeammassa ajassa, kuin missä (ennakkovaroitus huomioiden) mahdollinen Neuvostoliiton ja lännen välinen konflikti puhkeaisi Suomen lähivesillä.

Porkkalan vuokra-alueen palautuksen, yhdistettynä uskottavaan puolueettomuusvartiointiin, arvioitiin mahdollistavan konfliktien ulkopuolelle jääminen. Tämän saavuttamiseksi rauhan ajan merivalvontaa tehostettiin ja operatiivisten suunnitelmien päivityksen yhteydessä merivalvonnan painopistettä siirrettiin Lounais-Suomen suuntaan.

Rauhan ajan merivalvonta

1940-lukua leimasi myös merivalvonnan osalta vaaran vuosien yleinen ilmapiiri. Rauhan kannalle siirtymisen ja organisaatioiden vakiintumisen jälkeen merivalvontaa toteutettiin jat-

kuvasti muun toiminnan ohessa, käytössä resurssien mahdollistamissa rajoissa. Merivoimien esikunta johti valtakunnallista merivalvontaa.

Merivalvonnan johtovastuu muuttui vuonna 1952 osana puolustuslaitoksen uudelleenjärjestelyä. Rannikkotykistön siirtyessä maavoimiin, Laivaston itsenäistyessä ja Merivoimien esikunnan lakatessa olemasta, merivalvonnan johtovastuu siirtyi Pääesikuntaan. Pääesikunnassa merivalvontaan liittyviä asioita käsittelivät ensisijaisesti meripuolustuksen tarkastaja ja hänen alaisuudessaan meripuolustusosasto, mutta myös operatiivinen osasto käsitteli merivalvontaan liittyviä asioita päämajoituspäällikön ja yleisesikunnan päällikön alaisena. Merivoimien esikunnalle jäi kuitenkin osa merivalvontaan liittyneistä, lähinnä merivalvonnan viestitoimintaan ja muuhun päivystykselliseen toimintaan liittyneistä asioista. Divisioonien ja Pohjanmaan sotilasläänin komentajat vastasivat merivalvonnasta vastuualueillaan.

Vuonna 1960 Puolustusvoimissa toteutettiin seuraava uudelleenjärjestely ja siirryttiin yhteistyöstön aikaan. Pääesikunnan meripuolustusosasto lakkautettiin ja rannikkotykistön aselaji-asioiden hoito siirtyi tykistön tarkastajalle. Meripuolustusosaston merivalvontaan liittyneet tehtävät jaettiin Merivoimien esikunnan ja Pääesikunnan operatiivisen osaston kesken, varsinaisen johtovastuun jäädessä yleisesikunnan päällikölle.

Rajavartiolaitoksen ja Merenkulkuhallituksen alaiset toimijat osallistuivat merivalvontaan muiden tehtäviensä mahdollistamissa rajoissa. Merivartijat kehittyivät tarkasteltavan ajanjakson aikana meripoliiseista merivartijoiksi, merivartiostojen tehtäväkentän painottuessa entistä enemmän varsinaiseen merivartiointiin. Merenkulkuhallituksen luotsien ja erityisesti majakanvartioiden merkitys merivalvonnassa väheni majakkalaivojen poistumisen ja majakkojen automatisoinnin myötä. Viranomaisten välisessä yhteistoiminnassa oli haasteita, jotka liittyivät pääosin siihen, että eri viranomaisilla oli omat päätehtävänsä ja siten erilaiset intressit merialueilla. Tarkasteltavan ajanjakson edetessä yhteistoiminta kuitenkin kehittyi, viranomaisten hahmottaessa paremmin toistensa roolit, suorituskyvyt ja merivalvontatehtävään kohdistuvat rasitteet.

Rauhan ajan merivalvontaa ohjattiin Pääesikunnan ja Merivoimien esikunnan salaisina asiakirjoina jaetuilla merivalvontaohjeilla ja muilla käskyillä. Merivalvonnan sodanjälkeinen järjestely määriteltiin Merivoimien esikunnan toimesta keväällä 1945, minkä jälkeen sitä päivitettiin vuonna 1949 vastaamaan todellisuudessa käytössä olevia resursseja. Vuonna 1952 tehty päivitys sisälsi lähinnä johtosuhteiden muutokset, ja vasta vuonna 1958 laadittiin ensimmäinen kattava merivalvontaohje. Tätä ohjetta päivitettiin vuonna 1960, jälleen vain organi-

saatiomuutoksen edellyttämässä laajuudessa. Joukko-osastot ja merenkulkuhallitus ja merivartiostot julkaisivat omia tarkentavia käskyjä ja ohjeita Pääesikunnan ja Merivoimien esikunnan antamien käskyjen perusteella.

Merivalvonnan käytännön suorittamista ja viestitoimintaa toteutettiin vuoteen 1953 saakka jatkosodan aikaisilla ohjeilla. *Merivalvonta-asemaopas* korvasi nämä vuonna 1953. Puolustusvoimien oppaat ja ohjeet olivat myös Rajavartiolaitoksen ja Merenkulkuhallituksen alaisen merivalvontaa suorittavien toimijoiden käytössä.

Merivalvonta operatiivisessa suunnittelussa

Merivalvonnan osalta operatiivinen suunnittelu käynnistyi t-kokoonpanoon liittyvien joukkokokoonpanojen ja merivalvontasuunnitelmien laatimisella. T-kokoonpanoon liittynyt suunnittelutyö loi pohjan merivalvonnan operatiivisen suunnittelun jatkolle. T-kokoonpanossa merivalvonta-asemien määrä olisi noussut noin kaksinkertaiseksi verrattuna tuolloin voimassa olleeseen rauhan ajan järjestelyyn. Merivalvonnan johtosuhteet muodostuivat t-kokoonpanoon siirtyessä sekaviksi. Puolustusvoimien mittakaavassa vastuualueisiin perustuvalla järjestelmällä tavoiteltiin nimenomaisesti yhteistoiminnan selkeyttä, mutta meripuolustuksen johtosuhteiden ja merivalvonnan osalta vaikutus oli jopa päinvastainen.

T-kokoonpanon suunnittelutyön yhteydessä luotu merivalvonnan järjestely muodosti pohjan operatiivisen suunnittelun jatkolle. T-kokoonpanoon liittyneitä vastuualueiden suunnitelmien merivalvontaosuuksia ei kuitenkaan voi sellaisenaan pitää täysin varauksettomasti toimivina, vaikka alajohtoportaat varmasti jatkoivatkin suunnittelua: Ensiksi, käytännön merivalvonnassa käytettävät opas ja ohje olivat jatkosodan ajalta, joten viestitoimintaan ja organisaatioon liittyvät osuudet olivat vanhentuneet. Toiseksi, merivoimien laatima suunnitelma sisälsi vain merivalvonnan alkuryhmyksen ja tiedon em. oppaan ja ohjeen käytöstä. Kolmanneksi, aiemmin Merivoimien esikunnan alaisina toimineilla rannikkotyökistöllä ja laivastolla ei ollut juurikaan kokemusta yhteistoiminnasta maavoimien vastuualueiden kanssa.

Polttoainehankintaan liittyneessä suunnittelussa merivartiokomppaniat tulivat mukaan täysivahvaisina su- ja tsa-kokoonpanoissa. Myös t-kokoonpanoa päivitettiin suunnittelun edetessä, jolloin merivartiojoukkueet muuttuivat merivartiokomppanioiksi, joista kuitenkin perustettaisiin vain runkomiehitys. Merivartiokomppanioiden tehtävät painottuivat merivalvontaan, toisin kuin samaa nimeä jatkosodassa kantaneilla komppanioilla oli ollut. Merivalvontakomppanioiden ja merivalvonta-aluekeskuksien myötä merivalvontaa varten oli luotu erillinen or-

ganisaatio, joka vaikutti erehdyttävästi talvisodan aikaiselta ja sitä edeltäneeltä organisaatiolta, josta oli siirrytty pois nimenomaan sotakokemusten perusteella.

Polttoainehankinnan yhteydessä vastuualueet laativat erilliset merivalvontasuunnitelmat, joiden Pääesikunta arvioi periaatteessa olevan toteuttamiskelpoisia, mutta konkreettiseen sisältöön tulisi panostaa erityisesti yhteistoiminnan ja viestialan asioiden suhteen. Vastuualueiden suunnitelmien tarkastuksen perusteella Pääesikunnan operatiivisella osastolla laadittiin sodan ajan merivalvontaohje ohjaamaan suunnittelutyötä. Polttoainehankinnan merivalvontasuunnitelmat säilyivät pohjalla myös puva-joukkokokoonpanoon liittyneessä suunnittelussa ja vielä myöhemmin *Valpuriin* liittyen.

Operatiiviseen suunnitteluun liittyneestä aineistosta havaitaan, että kehitys t-kokoonpanosta *Valpuriin* oli huomattavaa. Sekä Pääesikunnan ja merivoimien esikunnan laatimat käskyt ja suunnitteluperusteet, että vastuualueiden merivalvontasuunnitelmat kehittyivät tarkasteltavalla ajanjaksolla. Merivalvontajoukkojen ryhmitys suunniteltiin käytännössä yksittäisen ryhmän tarkkuudella, ensin Merivoimien esikunnasta ja myöhemmin Pääesikunnasta käsin.

Ensimmäisen kenttäohjesäännöt julkaistiin vuonna 1954 ja sen merivalvontaa käsittelevät osuudet perustuivat vuotta aikaisemmin julkaistuun *Merivalvonta-asemaoppaaseen*. Vuonna 1958 kenttäohjesäännön yleinen osa kuvasi merivalvontajoukot maavoimiin kuuluvina valtakunnallisina erikoisjoukkoina, jotka palvelevat koko puolustusvoimia. Samassa yhteydessä merivalvontaa ei kuvattu enää rannikkotykistön tehtävänä. Kenttäohjesääntöjen perusteella sodan ajan merivalvonnan ajateltiin palvelevan ennen kaikkea maihinnousuntorjunnan kokonaisuutta, ei pelkästään rannikkotykistön taistelua. Rannikkotykistön taisteluohjesäännössä tilanne oli päinvastainen: merivartiokomppaniat tulisi alistaa rannikkotykistöyksiköille.

Tarkasteltavan ajanjakson lopulla toiminut sodan ajan merivalvontatoimikunta pyrki yhdistämään rannikon alueella toimivat valvontayksiköt rannikkovalvontakomppanioiksi. Toimikunnan työ ei kuitenkaan lyhyellä aikavälillä kantanut hedelmää: Suunniteltu muutos oli huomattavan suuri, ja kokeiluharjoituksen osittaisen epäonnistumisen lisäksi vuoden 1960 organisaatiouudistus ilmeisesti keskeytti työskentelyn.

Merivalvontaan keskittyvien merivartiokomppanioiden tulo joukkokokoonpanoihin, kenttäohjesääntöihin tehdyt kirjaukset ja viimeisenä sodan ajan merivalvontatoimikunnan työ antavat viitteitä siitä, että vuoteen 1960 tultaessa vallitseva ajatus oli kehittää sodan ajan merivalvontayksiköistä entistä itsenäisempiä. On helppo nähdä rannikkovalvontajärjestelmässä heijastuk-

sia talvisodan aikaisesta ja sitä edeltäneestä erillisestä merivalvontaorganisaatioista. Tämän tutkimuksen aineiston perusteella ei kuitenkaan voida sanoa, olivatko sotakokemukset jo vanhentuneita: Talvi- ja jatkosotien saaristotaistelujen meripuolustus valmistautui erilaista uhkaa vastaan.

Merivalvonnan teknologinen kehitys

Merivalvontatutkat lisäsivät merivalvonnan suorituskykyä mahdollistamalla valvonnan myös huonoissa näkyvyysolosuhteissa. Tutkien hankintojen käynnistyminen kesti 1950-luvun jälkimmäiselle puoliskolle, koska Pääesikunta priorisoi ilmavalvontatutkien hankinnat niiden sotilas- ja turvallisuuspoliittisen merkityksen takia. Tarkasteltavan ajanjakson lopulla Suomen etelärannikolle oli muodostunut harva tutkaverkko, mutta tutkien käyttö oli vähäistä ja käytön koordinointi alkoi vasta vuonna 1960. Merivalvontatutkien käyttöönoton ensimmäisinä vuosina oli havaittavissa, että organisaatio ei vielä täysin osannut hyödyntää niiden suorituskykyä. Merivalvontatutkien pitkään kestänyt hankintaprosessi osoittaa hyvin käytössä olleiden varojen niukkuuden tarkasteltavalla ajanjaksolla.

Myös kiinteiden vesikuuntelujärjestelmien kehitys käynnistyi ja niiden käyttöä suunniteltiin sekä osana rauhan ajan merivalvontaverkkoa, että pienemmässä mittakaavassa sodan ajan rannikkovalvontajärjestelmän osana. Vaikka molempien valvontalaitteiden hyödyllisyys oli tiedossa jatkosodasta lähtien, oli niiden käyttöönotto vasta alussa vuonna 1960.

Merivalvonnan kehitys 1944-1960

Meripuolustuksen organisaation ja johtosuhteiden muutokset osana puolustusvoimien organisaatiomuutoksia tehtiin tarkasteltavalla ajanjaksolla muista lähtökohdista, kuin merivalvonnan kehittämistä ja sille aiheutuvia vaikutuksia ajatellen. Vaaran vuosien ja tarkasteltavan ajanjakson organisaatiomuutoksien mittakaavan huomioiden tämä on ymmärrettävää. Tätä taustaa vasten peilaten on hyvä todeta, että merivalvonnan kehittämisen eteen työskenneltiin siinä mittakaavassa, missä se oli mahdollista.

Tammikuussa 1957 Pääesikunnassa järjestettyjä merivalvonnan neuvottelupäiviä voidaan perustellusti pitää erittäin merkittävänä merivalvonnan kehitykseen vaikuttaneena tapahtumana. Neuvotteluissa sovittujen asioiden lisäksi kokoontumisen seurauksena käynnistyi rauhan ajan merivalvontaohjeen kirjoitustyö, jonka valmistumisen jälkeen sodan ajan merivalvonta-toimikunta aloitti oman työskentelynsä. Samoin käynnistettiin merivalvontakoulutuksen kehittämistyöryhmä. Vaikka yhden pöytäkirjan ja sitä seuranneen kirjeenvaihdon perusteella

tulee olla varovainen johtopäätöksiä tehdessään, puhuvat merivalvonnan ylimmän johdon neuvottelujen tulokset puolestaan.

Tarkasteltavalla ajanjaksolla merivalvonta ei vaikuta herättäneen upseerikunnassa erityisen intohimoisia tunteita. Tämä on tavallaan ymmärrettävää: isot organisaatiomuutokset ja muut meri- ja rannikkopuolustuksen järjestelyyn liittyneet aiheet olivat ehkä arkipäiväiseksikin koettua merivalvontaa kiinnostavampia. Merivalvonnan kehitykseen keskeisesti vaikuttaneita hahmoja on tässä tutkielmassa käytetyn aineiston perusteella vaikea tunnistaa: Sotilasalan lehdissä merivalvontaa käsittelevät artikkelit loistivat poissaolollaan, eikä Sotakorkeakoulun diplomitoissa käsitelty merivalvontaa tarkasteltavalla ajanjaksolla. Ohjesääntötyö toteutettiin työryhmissä, ja yleisestikin merivalvonnan kehittämiseen johtanut toiminta vaikuttaa tapahtuneen tavanomaisena virkатыönä. Aineistosta on havaittavissa, että varsinkin rauhan ajan merivalvonnan osalta kehitysaskleet liittyivät ennen kaikkea tunnistettujen epäkohtien korjaamiseen.

Merivalvonnan kehitys oli käytännössä pysähdyksissä 1940-luvun loppuun saakka. Operatiivisen suunnittelun aloituksella ja vuoden 1952 uudelleenjärjestelyllä alkanut kehitys kiihtyi 1950-luvun loppua kohden. Vähäiset resurssit määrittivät suorituskyyä Suomen aluevalvontaan vaikuttavista velvoitteista huolimatta. Kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä merivalvonnalla oli tärkeä rooli niin rauhan aikana, kuin operatiivisissa suunnitelmissa. Sen rauhan aikainen tila ei kuitenkaan täysin heijastellut sen arkipäiväisen suorittamisen tärkeyttä, eikä operatiivisissa suunnitelmissa merivalvonnan liittymäpinta meri- ja rannikkopuolustuksen taistelun kokonaisuuteen myöskään ollut keskeisessä asemassa. Merivalvonnan kasvaneen merkityksen ja tutkavalvonnan myötä parantuneen suorituskyyvyn myötä voidaan todeta merivalvonnan kehittyneen liittoutuneiden valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartiointiin merelliseksi etuvartioksi.

Jatkotutkimusmahdollisuuksista

Tässä tutkielmassa on tarkasteltu valitun ajanjakson merivalvontaa sen yleisen järjestelyn ja johtamisen osalta. Paremman ymmärryksen muodostamiseksi merivalvonnan todellisesta suorituskyyvystä olisi jatkotutkimuksessa perehdyttävä myös alempien esikuntien merivalvontaan liittyneeseen operatiiviseen suunnitteluun ja käytännön merivalvontatoimintaan. Myös ajallisen rajauksen laajentaminen on mahdollista molempiin suuntiin: Merivalvonnan osalta tutkimatonta maaperää ovat edelleen itsenäisyyden alkuvuodet, samoin kuin 1960-luku. Myöskään talvi- ja jatkosotien aikaista merivalvontaa ei ole tutkittu erillisenä kokonaisuutena. Miten päädyttiin talvisotaa edeltäneeseen tilanteeseen, jossa merivalvonnasta oli tullut itsetarkoituk-

sellista toimintaa meripuolustuksen taistelun tukemisen sijaan? Entä miten rannikkovalvonnan uudistamista esittäneen sodan ajan merivalvontatoimikunnan työlle lopulta kävi: järjestettiin-
kö rannikon meri- ja ilmavalvonta kokonaan uudelleen rannikkovalvontajärjestelmän mukai-
seksi?

6 LÄHDELUETTELO

1. JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

1.1. Kansallisarkisto, Helsinki (arkistonmuodostajittain)

1.1.1. Puolustusministeriö

Puolustusministeriö, komiteamietinnöt

T 19768/3, Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa I

T 19768/4, Puolustusrevisiokomitean mietintö, osa II

1.1.2. Puolustusvoimat

1.1.2.1. Puolustusvoimain pääesikunta, Pääesikunta

Pääesikunta, Meripuolustusosasto

T 23107/2, F:1 sal, Salainen kirjeenvaihto 1953

T 23107/9, F:8 OTsal, OT-salainen kirjeenvaihto 1954

T 23107/3, F:2 sal, Salainen kirjeenvaihto 1954

T 23107/4, F:3 sal, Salainen kirjeenvaihto 1955

T 23107/10, F:9 OTsal, OT-salainen kirjeenvaihto 1955-1956

T 23107/5, F:4 sal, Salainen kirjeenvaihto 1956

T 23107/6 F:5 sal, Salainen kirjeenvaihto 1957

T 23107/11, F:10 OTsal, OT-salainen kirjeenvaihto 1957-1960

T 23107/7, F:6 sal, Salainen kirjeenvaihto 1958

T 23107/8, F:7 sal, Salainen kirjeenvaihto 1959-1960

Puolustusvoimain pääesikunta, Operatiivinen osasto (osasto 2)

T 26965/19, F:1–F:2 sal, salainen kirjeenvaihto 1948-1949

T 26862/20, F:1–F:2 OTsal, OT-salainen kirjeenvaihto 1950-1951

T 26862/9, E:2 OTsal, saapuneet asiakirjat 1951

T 26965/20, F:4 sal, Salainen kirjeenvaihto 1951

T 26862/21, F:3 OTsal, OT-salainen kirjeenvaihto 1952

T 26965/21, F:5 sal, Salainen kirjeenvaihto 1952

Pääesikunta, Operatiivinen osasto

T 26862/3, D:1 OTsal, Konseptit ja taltiot 1950-1954

T 26965/22, F:6 sal, Salainen kirjeenvaihto 1953

T 28022/3, F:2, Kirjeistö 1954

T 26862/4, D:2 OTsal, Konseptit ja taltiot 1955-1956

T 26862/22, F:9 OTsal, Salainen kirjeenvaihto 1956

T 26862/5, D:3.1 OTsal, Konseptit ja taltiot 1957
 T 26862/6, D:3.2 OTsal, Konseptit ja taltiot 1957
 T 26862/7 D:4 OTsal, Konseptit ja taltiot 1958-1960
 T 26965/34, F:18 sal, Salainen kirjeenvaihto 1958
 T 26862/23, F:10 OTsal, OT-salainen kirjeenvaihto 1959
 T 26862/17, E:11 OTsal, Saapuneet asiakirjat 1959
 T 26965/36-37, F:20-21 sal, Salainen kirjeenvaihto 1959
 T 26862/18, E:12 OTsal, Saapuneet asiakirjat 1960
 T 26965/44, F:28 sal, Salainen kirjeenvaihto 1962

1.1.2.2. Merivoimien esikunta

Merivoimien esikunta

T 22110/25 F:3 sal, Salainen kirjeenvaihto 1940
 T 22110/63 F:41 sal, Salainen kirjeenvaihto 1959
 T 22110/65 F:43 sal, Salainen kirjeenvaihto 1960
 T 22110/66, F:44 sal, Salainen kirjeenvaihto 1960

Merivoimien esikunta, Komentotoimisto

T 22110, Dbc:1 sal, Omat ohjeet, käskyt ja määräykset
 T 22110, Dca:1 sal, Omat sekalaiset kalustoilmoitukset ym. luettelot

Merivoimien esikunta, Operatiivinen osasto

T 17377/2302-2310, 2307, Salainen toimintaohje meritähystyspalvelusta varten 1939
 T 16444/1949, Salainen kirjeenvaihto 1944
 T 17367/2164-2165, 2164, Salainen kirjeenvaihto 1944-1945
 T 17422/2816, Salainen kirjeenvaihto 1949
 T 17463/9, 3062, Kirjeenvaihto 1949
 T 23105/2, F:1 sal, Salainen kirjeistö 1950
 T 23105/3, F: 2 sal, Salainen kirjeistö 1951
 T 19127/7, F:7, Kirjeenvaihto 1952

1.1.2.3. Sotilasläänit, yhtymät, joukko-osastot ja joukkoyksiköt

3. Divisioona, Esikunnan koulutustoimisto

T 19999/3, F:39, Kirjeenvaihto 1952

Haminan rannikkolinnakkeisto, Esikunta

1.1.2.4. Sotilasopetuslaitokset

Sotakorkeakoulun diplomityösarja

Kiviranta, Torsti: *Rannikkokaistan komentajan tekniset johtamiskeinot*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 475, 1950, SKK-1, KA.

Knaapi, Olavi: *Vesikuuntelulaitteet, teknilliset ominaisuudet ja taktinen käyttö*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 407, 1948, SKK-1, KA.

Pakkala, L.E.: *Tutkan taktillinen käyttö merivoimissa*, Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 472, SKK-1.

Tirronen, R.I.: *Tutkan käyttömahdollisuudet meillä*. Sotakorkeakoulun diplomityö n:o 488, 1950, SKK-1.

1.1.3. Merenkulkuhallitus

1.1.3.1. Helsingin luotsipiiri

Helsingin luotsipiirin arkisto

Ah:1 Vartiopäiväkirjat (1941-1958).

1.2. Tutkimukset ja opinnäytteet (Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto, Helsinki)

Pietiläinen, Lari: *Sanan säilällä maihinnousun torjuntaan – Keskustelua rannikkojoukkojen käyttöperiaatteista Pariisin rauhansopimuksen ja Tšekkoslovakian kriisin välisenä aikana vuosina 1947–1968*. Esiupseerikurssin tutkielma n:o 4415, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2014.

Vähäkangas, Petri: *Sotilaspoliittisen tilannearvion vaikutus meripuolustuksen kehittämiseen toisen maailmansodan päättymisestä vuoteen 1973*. Yleisesikuntaupseerikurssin diplomityö n:o 2295, Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2000

1.3. Julkaisemattomat ohjesäännöt, oppaat ja ohjeet (Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto, Helsinki)

Merivalvontaviestitysohje. Kustannusosakeyhtiö Otava Oy:n syväpaino, Helsinki 1942.

Merivoimien tähytyspalvelusohje. 1941/1942, teoksen viitetiedot ovat puutteelliset.

Merivalvontaohje 2015. Juvenes Print Oy, Tampere 2015.

Kenttäohjesääntö, I osa (KO I), Kauppalehti Oy:n kirjapaino, Helsinki 1954.

Kenttäohjesääntö, II osa (KO II). Kauppalehti Oy:n kirjapaino, Helsinki 1954.

Kenttäohjesääntö, yleinen osa (KO yl). Pääesikunnan rotaprint-paino, Helsinki 1958.

Merivalvonta-asemaopas (Mv-as-opas). Tykistön kuvalaboratorion kirjapaino, Lahti 1953.

Merivalvontaviestitysohje. Kustannusosakeyhtiö Otavan syväpaino, Helsinki 1942.

Rannikkotykistön taisteluohjesääntö, I osa (RtO I). Länsi-Savon kirjapaino Oy, Mikkeli 1960.

Rannikkotykistön taisteluohjesääntö, II osa (RtO II). Länsi-Savon kirjapaino Oy, Mikkeli 1960.

1.4. Muut julkaisemattomat lähteet (Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto, Helsinki)

Simelius, J.S.; A.A. Maunula & A.A. Pönkänen (toim.): *Upseerin käsikirja 1950, I osa*. Tykistön kuvalaboratorion kirjapaino, Lahti 1950.

Simelius, J.S.; A.A. Maunula & A.A. Pönkänen (toim.): *Upseerin käsikirja 1950, II osa*. Topografikunnan rotaprint-paino, Helsinki 1950.

Simelius, J.S.; J.J. Järventaus & A.A. Maunula & A.A. Pönkänen (toim.): *Upseerin käsikirja 1953, III osa*. Topografikunnan rotaprint-paino, Helsinki 1953.

2. JULKAISTUT LÄHTEET

2.1. Tutkimukset ja opinnäytteet

Enqvist, Ove (diss.): *Kellä saaret ja selät on hallussaan... Rannikkopuolustuksen aluekysymykset autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa*. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos julkaisusarja 1 n:o 9, Edita Prima Oy, Vantaa 2007.

Palokangas, Marko (diss.): *Räjähtävää tyhjyyttä: Sissitoiminta suomalaisessa sotataidossa*. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1: n:o 17, Waasa Graphics Oy, Vaasa 2014.

Säämänen, Juuso (diss.): *Suurmaihinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Suomen meripuolustuksen maihinnousuntorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisusarja 1 n:o 10, Juvenes Print, Tampere 2017.

Tynkkynen, Vesa (diss.): *Hyökkäyksestä puolustukseen: taktiikan kehittymisen ensimmäisen vuosikymmenet Suomessa*. 2. painos, Maanpuolustuskorkeakoulun taktiikan laitoksen julkaisusarja 1, nro 1/2014, Helsinki 2014.

Visuri, Pekka (diss.): *Totaalisesta sodasta kriisinhallintaan – Puolustusperiaatteiden kehitys läntisessä Keski-Euroopassa ja Suomessa vuosina 1945–1985*. Suomen sotatieteellisen seuran julkaisu n:o 16, Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset, Keuruu 1989.

2.2. Kirjallisuus

Jouko, Petteri & Vesa Tynkkynen: *Towards East or West? Defence Planning in Finland 1944-1966*, Finnish Defence Studies n:o 17, Edit Prima Oy, Helsinki, 2007.

Kadettikunta: *Kadettiupseerit 1920-1970*. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna, 1971.

Kaukiainen, Yrjö & Pirkko Leino-Kaukiainen: *Navigare necesse – Merenkulkuhallitus 1917–1992*, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1992.

Kijanen, Kalervo: *Suomen laivasto 1918-1968, osa 2*, Meriupseeriyhdistys ry:n julkaisu, Otavan kirjapaino Oy, Keuruu 2008.

Lappalainen Matti; Keijo Mikola & Juhani Niska: *Kivilinnoista karkaistuun teräkseen – Rannikkotykistöaselajin historia ja tekninen kehitys*. Rannikkotykistöjoukko-osastojen historiasarja, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1994.

Sundbäck, Esa: *Merivartiointia 75 vuotta – Merivartiolaitoksen ja merivartiostojen historia 1930–2005*. Kainuun Sanomat Oy, Kajaani 2005.

Tirronen, Uolevi: *KotRPsto – Kotkan rannikkopatteristo 1918–1993*. Rannikkotykistöjoukko-osastojen historiasarja, Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 1994.

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 10. uudistettu laitos, Hansaprint Oy, Vantaa 2013.

Visuri, Pekka: *Puolustusvoimat kylmässä sodassa – Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961*. WSOY:n graafiset laitokset, Juva 1994.

2.3. Artikkelit

Arkistojen portti: *Luotsiviranomaiset*,
[http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Luotsiviranomaiset#Itsen.C3.A4isyyden_aika], luettu 24.2.2018.

Lauerma, Matti: Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa. *Tiede ja ase* n:o 35, 1977.

Kesseli, Pasi: Meripoliisitoiminta – Merivartiolaitoksen henkilöstö meripoliiseina, *Jatkosodan historia* 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6, Ari Raunio; Eero Elfvengren, Antti Juutilainen, Pasi Kesseli, Jari Leskinen & Pekka Saloranta (toim.), WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo 1994.

Kirjavainen, Ilmari: Rajavartiolaitos 1944–1969, *Rajavartiolaitos 1919–1969*. Toimituskunta. Länsi-Savon kirjapaino Oy, Mikkeli 1969.

Metteri, Jussi: Laadullinen tutkimus, *Ajatuksia operaatiotaidon ja taktiikan laadullisesta tutkimuksesta*. Mika Huttunen & Jussi Metteri (toim.), Maanpuolustuskorkeakoulun Taktiikan laitoksen julkaisusarja 2, Nro 1/2008, Edita Prima Oy, Helsinki 2008.

Pitkänen, V.: Merivartiopalvelun kehitys. *Rajajääkäri* n:o 1/1959.

Pohjanvirta, Yrjö: Merivalvonnasta, *Sotilasaikakauslehti* n:o 2/1954.

Pohjanvirta, Yrjö & Teuvo Rönkkönen: Miinoitteiden ja sukellusveneverkon vartiointi, *Jatkosodan historia* 6. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6, Ari Raunio; Eero Elfvengren, Antti

Juutilainen, Pasi Kesseli, Jari Leskinen & Pekka Saloranta (toim.), WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo 1994.

Visuri, Pekka: Puolustuspolitiikka sodan jälkeisinä vuosikymmeninä, *Puolustusvoimat 1944–1974: Puolustusvoimien rauhan ajan historia osa 2*. Eero Elfvengren; Mikko Karjalainen & Veli-Matti Syrjö (toim.), WS Bookwell Oy, Helsinki 2006.

2.4. Muut julkaistut lähteet

Ahvenanmaansaarten (sic!) linnoittamattomuutta ja puolueettomuutta koskeva sopimus, *Suomen asetuskokoelman sopimussarja: Suomen sopimukset vieraitten valtioitten kanssa 1922*, Eduskunnan kirjapaino, 1927. Saatavilla myös:

[<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1922/19220001>].

Asetus erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä sisältävän asetuksen muuttamisesta, 465/18.8.1956. *Suomen asetuskokoelma n:o 463–469/1956*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1956.

Asetus merivartiolaitoksesta, 196/23.5.1930, *Suomen asetuskokoelma n:o 196–199/1930*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1930.

Asetus puolueettomuusvalvonnan järjestelystä, 329/12.10.1939. *Suomen asetuskokoelma n:o 327–329/1939*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1939.

Asetus rajavartiolaitoksesta, 372/27.4.1945. *Suomen asetuskokoelma n:o 368–377/1945*. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1945.

Asetus rajavartiolaitoksesta, 581/30.6.1947. *Suomen asetuskokoelma n:o 580–582/1947*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1947.

Asetus sisältävä erinäisiä puolueettomuutta koskevia määräyksiä, 226/3.6.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 226/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1938.

Asetus sotasatamista ja rannikkopuolustuslaitteiden suojelualueista, 249/3.9.1939. *Suomen asetuskokoelma n:o 246–252/1939*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1939.

Asetus Suomen aluevesirajoista annetun lain soveltamisesta, 464/18.8.1956. *Suomen asetuskokoelma 463–469/1956*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1956.

Asetus ulkomaisten sota-, kauppaa- ja ilma-alusten käynnistä Suomen alueella rauhan aikana, 178/28.4.1938. *Suomen asetuskokoelma n:o 177-182/1938*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1938.

Asetus ulkomaisten sota-, kauppaa ja ilma-alusten käynnistä Suomen alueella rauhan aikana annetun asetuksen muuttamisesta, 466/18.8.1956. *Suomen asetuskokoelma n:o 463–469/1956*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1956.

Asetus eräiden Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen kuningaskunnan ja Kanadan kanssa tehtyjen sopimusten uudelleen voimaansaattamisesta. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (9/1948): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino Helsinki 1948.

Laki rajavartiolaitoksesta, 980/22.12.1944. *Suomen asetuskokoelma n:o 975-988/1944*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1944.

Laki Suomen aluevesien rajoista, 463/18.8.1956. *Suomen asetuskokoelma n:o 463–469/1956*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1956.

Puolustuslaitosasetus, 72/4.2.1960. *Suomen asetuskokoelma n:o 70-73/1960*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1960.

Rauhansopimus Suomen kanssa. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 19–20/1948): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1948.

Sopimus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä Ahvenanmaan saarista. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 24/1940): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1941.

Sopimus ystäväyydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välillä. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 17/1948): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1948.

Väli-rauhasopimus (sic!) toiselta puolen Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan sekä toiselta puolen Suomen välillä. *Suomen asetuskokoelman sopimussarja (SopS 4/1944): ulkovaltain kanssa tehdyt sopimukset*, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1944.